

ΠΜΣ ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Διπλωματική Εργασία

**Οικονομική Ύφεση στην Ευρώπη & Μετανάστευση
Η περίπτωση της Ελλάδας**

Τριμελής Επιτροπή

Επιβλέπων: Ρ. Φακιολάς

Μέλη: Α. Αντωνιάδης

Γ. Στασινόπουλος

Φωτοπούλου Χρυσούλα
Α.Μ. 1210Μ099
ΑΘΗΝΑ, Σεπτέμβριος 2012

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Ροσέτο Φακιολά για τις χρήσιμες παρατηρήσεις του και την καθοδήγηση του που βοήθησαν αποφασιστικά για την περάτωση αυτής της εργασίας.

Ευχαριστώ επίσης όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος όπου μέσα από την διδασκαλία και τις γόνιμες συζητήσεις κατόρθωσα να συλλέξω αρκετά στοιχεία, να προβληματιστώ και να έχω μία πιο ολοκληρωμένη άποψη για αυτή την εργασία.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την οικογένεια μου που με παρότρυνε και με στήριξε όλα αυτά τα χρόνια των σπουδών μου καθώς και τους φίλους μου που ήταν δίπλα μου σε αυτό το δύσκολο έργο.

Περίληψη

Η βασική προβληματική αυτής της εργασίας είναι η οικονομική ύφεση στην οποία έχει βυθιστεί η Ευρώπη και η διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου. Η διεθνής οικονομική κρίση έφερε στο προσκήνιο τις αδυναμίες της Ευρωζώνης προτρέποντας τους ευρωπαίους ηγέτες να συνεργαστούν για την μελλοντική προοπτική της επιδεικνύοντας επίσης και τα όρια κοινοτικής αλληλεγγύης. Η Ελλάδα αποτέλεσε τον καταλύτη για να δρομολογηθούν οι εξελίξεις στην Ευρωζώνη και η εξελισσόμενη κρίση χρέους στις χώρες της περιφέρειας ελπίζεται ότι θα οδηγήσει σε αλλαγές προς μια πιο ουσιαστική Ένωση. Η πρόκληση για την Ελλάδα, της οποίας η οικονομία αντιμετωπίζει σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα είναι μεγάλη. Αναπτυξιακές προοπτικές έχει όμως πρέπει να προβεί στις αναγκαίες διαρθρωτικές αλλαγές κυρίως στο δημόσιο τομέα και τις γραφειοκρατικές δομές του που αποθαρρύνουν την επιχειρηματικότητα, για να μπει πάλι η οικονομία σε τροχιά ανάπτυξης. Όλες αυτές τις αλλαγές καλείται να τις κάνει σε αντίξοο περιβάλλον με την οικονομική δραστηριότητα στην Ευρωζώνη να υποχωρεί και στο εσωτερικό της χώρας την ανεργία να καλπάζει.

Η μετανάστευση αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που επηρεάζει όλες τις διαστάσεις της ζωής μας. Ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης όπως αυτή που διανύουμε η μελέτη του φαινομένου αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς η πολιτική της μετανάστευσης αποτελεί μέρος της συνολικής πολιτικής για την οικονομία και την κοινωνική συνοχή. Η ελεύθερη κυκλοφορία εντός του κοινοτικού χώρου και οι αυξανόμενες πιέσεις των μεταναστευτικών ροών έκαναν σαφή από νωρίς την ανάγκη για κοινοτική δράση. Παρά την σημαντική της πρόοδο η ΕΕ δεν έχει κατορθώσει ακόμη να επιτύχει μια ολοκληρωμένη ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική καθώς προσκρούει στα εθνικά συμφέροντα των κρατών μελών. Η διαχείριση του φαινομένου είναι μείζονος σημασίας όχι μόνο για τις επιπτώσεις θετικές ή αρνητικές στις χώρες υποδοχής και αποστολής αλλά επειδή κρίνεται η δυνατότητα συνύπαρξης διαφορετικών φυλετικών και εθνοτικών ομάδων. Η οικονομική ύφεση δοκιμάζει την κοινωνική συνοχή και τροφοδοτεί ρατσιστικές αντιλήψεις.

Abstract

The main questioning of this paper is the economic recession in which Europe has been plunged and the management of migration. The global financial crisis has highlighted the weaknesses of the Eurozone “compelling” the European Leaders to work together for its future prospect, and also showing the limits of the Union’s solidarity. Greece was the catalyst that triggered developments in the Eurozone and the ongoing debt crisis in the peripheral countries is hoped to lead to changes towards a more effective Union. The challenge for Greece, whose inflexible economy faces important structural problems, to overcome the recession is great. There are development prospects in order to get the economy back on the path of growth but necessary structural changes should be made mainly in the public sector and its bureaucratic structures that discourage entrepreneurship. All these changes have to be made in a harsh environment as the economic activity in the Eurozone declines and in Greece the unemployment is rampant.

Immigration is a multidimensional phenomenon that affects all aspects of our lives. Especially in times of crisis like the one we live in, the study of this phenomenon is very important as immigration policy is part of the overall policy of society, economy and social cohesion. The free movement of people within the European Union zone and the increasing pressure from migration, made clear the need for EU action. Even though the EU has made significant progress it hasn’t so far been able to achieve a complete European migration policy as it is contrary to the national interests of the Member States. Immigration management is of the utmost importance not only for the positive or negative impact on host countries and dispatch ones, but also because the possibility of coexistence of different racial and ethnic groups is at stake. The economic recession is testing social cohesion and is fueling racist attitudes.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1	10
Η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση και η Ευρωπαϊκή και ελληνική κρίση	10
1.1 Η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση	10
1.2 Χρηματοπιστωτική κρίση	11
1.3 Σύντομη ιστορική επισκόπηση.....	12
1.4 Αίτια της χρηματοοικονομικής κρίσης	13
1.5 Η οικονομική κρίση επεκτείνεται στην παγκόσμια οικονομία	16
1.6 Μέτρα αντιμετώπισης της ύφεσης	19
1.7 Η ελληνική και η ευρωπαϊκή κρίση	20
Κεφάλαιο 2	24
Η κρίση του Ευρώ.....	24
2.1 Ο ρόλος του Ευρώ.....	24
2.2 Έλλειμμα διακυβέρνησης.....	27
2.3 Κρίσιμα ερωτήματα και μελλοντική προοπτική της Ευρωζώνης	30
Κεφάλαιο 3	37
Η ελληνική οικονομική κρίση	37
3.1 Η πολύπλευρη κρίση στην Ελλάδα: οικονομική ύφεση και κρίση δημόσιου χρέους, τα βασικά αίτια.....	37
3.2 Η υπογραφή του μνημονίου και εμβάθυνση της ύφεσης.....	40
3.3 Άνιση ανάπτυξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ, κρίση και ευθύνες	44
3.4 Οι αναπτυξιακές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας και τρόποι εξόδου από την κρίση	49
Κεφάλαιο 4	51
Ύφεση και το ελληνικό μεταναστευτικό φαινόμενο	51
4.1 Αιτίες μετανάστευσης στην Ελλάδα	51
4.2 Οι επιπτώσεις της μετανάστευσης. Η περίπτωση της Ελλάδας	53
Κεφάλαιο 5	61
Μεταναστευτική πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση	61
5.1 Η επιδίωξη κοινής μεταναστευτικής πολιτικής στην ΕΕ και οι δυσκολίες για τη διαμόρφωση της	61
5.2 Η εξέλιξη της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής.....	65

5.3 Αποτίμηση της μεταναστευτικής πολιτικής.....	67
5.4 Η Ενσωμάτωση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία.....	69
Συμπεράσματα	72
Αντί επιλόγου.....	76
Βιβλιογραφία	79

Εισαγωγή

Η πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα αρχικά σηματοδεύτηκε από μια παγκόσμια πολιτική κρίση, με αφετηρία την 11^η Σεπτεμβρίου και στη συνέχεια από μία παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση. Η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση σε συνδυασμό με το ελλιπές ρυθμιστικό πλαίσιο οδήγησε στην κρίση των subprimes¹ η οποία από χρηματοοικονομική κρίση του δυτικού κόσμου εξελίχθηκε σε παγκόσμια οικονομική κρίση της πλειονότητας των χωρών του πλανήτη προσλαμβάνοντας επικίνδυνες διαστάσεις μακροπρόθεσμου χαρακτήρα, όπως η σημερινή εσωτερική πολιτική και οικονομική κρίση στην Ευρωζώνη και το δραματικό αδιέξοδο στο οποίο έχει επέλθει η ελληνική οικονομία. Η σημερινή δημοσιονομική κρίση της Ελλάδας αναμφισβήτητα οφείλεται κυρίως σε εγχώρια αίτια αλλά είναι και αποτέλεσμα της διεθνούς οικονομικής ύφεσης.

Η Ελλάδα με την συμμετοχή της στην ΟΝΕ δεν κατόρθωσε να αξιοποιήσει τις ευκαιρίες που της δόθηκαν και να κερδίσει την μάχη του ανταγωνισμού. Αντιθέτως, τα χαμηλά επιτόκια, η μείωση της εθνικής αποταμίευσης και τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα οδήγησαν σε μείωση της ανταγωνιστικότητας και χρόνιες μακροοικονομικές ανισορροπίες. Η κρίση ανέδειξε τις θεσμικές ατέλειες της ΟΝΕ, η οποία παρουσιάζει εγγενή αδυναμία να αντιμετωπίσει ασύμμετρες διαταραχές και κρίσεις. Η υφιστάμενη αρχιτεκτονική της ΟΝΕ δεν περιλαμβάνει θεσμοθετημένους μηχανισμούς υποβοήθησης των χωρών – μελών από τις απορρυθμισμένες αγορές χρήματος και η οικονομική πολιτική της σταθερότητας που επιβάλλεται προτρέπει βέβαια στην εφαρμογή των τελείως αναγκαίων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων αλλά προκαλεί οικονομική ύφεση σε οικονομίες με χαμηλή ανταγωνιστικότητα όπως οι χώρες του ευρωπαϊκού νότου.

Η Ευρώπη βρίσκεται αντιμέτωπη σε μια πολύπλευρη πρόκληση που περιλαμβάνει την οικονομική ύφεση, τη δημοσιονομική κρίση και την μετανάστευση. Άμεσα σχετίζεται με τα προβλήματα αυτά και η δημογραφική γήρανση. Η οικονομική ύφεση

¹ Τα subprime, δάνεια χαμηλής πιστοληπτικής αξιολόγησης αποτελούσαν «φλέβα χρυσού» τόσο για δανειστές όσο και επενδυτές, ενώ το 30% όλων των κερδών της στεγαστικής αγοράς αποδίδονταν σε αυτά. Βλέπε: (Association of Certified Fraud Examiners 2008:9-10) Τα χαρακτηριστικά τους ήταν: α) είχαν υψηλή σχέση δανείου προς αξία ακινήτου (loan to value). Οι δανειζόμενοι αγόραζαν ακίνητα χωρίς να καταβάλλουν κανένα ποσό β) το επιτόκιο δανείου και τα σχετικά έξοδα ήταν δυο έως τρεις ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερα από τα υπόλοιπα επιτόκια δανείων γ) σχεδόν τα 2/3 όλων των subprime δανείων περιλάμβαναν ποινή πρόωρης εξόφλησης δ) οι δανειστές που αναλάμβαναν τέτοια δάνεια συχνά δεν υπόκεινταν στους ομοσπονδιακούς κανονισμούς

και η πολιτική αστάθεια επηρεάζουν τις μεταναστευτικές ροές στην ΕΕ και μέσα σε αυτές τις συνθήκες η γηραιά ήπειρος καλείται να λάβει σημαντικές αποφάσεις για το μεταναστευτικό, αποφάσεις που ενδέχεται να καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό το μέλλον της Ενωμένης Ευρώπης. Ταυτόχρονα έχει αυξηθεί το αίσθημα δυσφορίας των πολιτών απέναντι στους μετανάστες ιδιαίτερα στις χώρες που παρατηρούνται αυξημένα ποσοστά ανεργίας. Οι εθνικές κυβερνήσεις υιοθετούν περισσότερο περιοριστικές μεταναστευτικές πολιτικές καθώς το μεταναστευτικό λόγω του πολύπλευρου χαρακτήρα του έχει επιπτώσεις σε οικονομικό, πολιτιστικό και κοινωνικό επίπεδο. Η ένταξη των μεταναστών στις χώρες υποδοχής αποτελεί ζητούμενο ενώ η ανεργία που πλήττει έντονα και τους μετανάστες επιβραδύνει την ενσωμάτωσή τους. Η οικονομική κρίση προκαλεί ένα εκρηκτικό μείγμα ανασφάλειας και η κοινωνική ανοχή εξαντλείται. Προκαλείται λοιπόν η πεποίθηση ότι οι μετανάστες επιδρούν αρνητικά στην ανάπτυξη και η πολιτική ζωή υποβαθμίζεται. Η διαχείριση του φαινομένου απαιτεί συντονισμένη δράση και συνεργασία μεταξύ των κοινοτικών χωρών.

Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι «η Οικονομική ύφεση στην Ευρώπη και η μετανάστευση» ως περιπτωσιολογική μελέτη εξετάζεται η Ελλάδα. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται οι παράγοντες που οδήγησαν στην κρίση, το ντόμινο των εξελίξεων και τις επιπτώσεις στη πραγματική οικονομία. Αρχικά γίνεται αναφορά στην αιτιατή σχέση της χρηματοοικονομικής παγκοσμιοποίησης με τη δημιουργία των νομισματικών, πιστωτικών και οικονομικών κρίσεων. Στη συνέχεια περιγράφεται το αισιόδοξο περιβάλλον που επικρατούσε πριν την έναρξη της κρίσης, τα αίτια που την προκάλεσαν και πως αυτή μεταφέρθηκε στην πραγματική οικονομία βυθίζοντας την σε μεγάλη ύφεση. Περιγράφονται επίσης τα μέτρα που ελήφθησαν μέσω του διεθνούς συντονισμού για την αντιμετώπιση της. Η κρίση μετεξελίχθηκε σε κρίση χρέους με επίκεντρο την Ελλάδα αποκαλύπτοντας τις αδυναμίες της Ευρωζώνης. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται ο ρόλος του κοινού νομίσματος και οι επιπτώσεις στις χώρες μέλη από την συμμετοχή τους στη Ζώνη του Ευρώ. Οι θεσμικές ατέλειες που ανέδειξε η κρίση και συνέβαλαν στην πυροδότηση της, τα όρια της κοινοτικής αλληλεγγύης καθώς και η μελλοντική προοπτική της Ευρωζώνης.

Στο τρίτο κεφάλαιο, διερευνώνται τα αίτια που οδήγησαν στην πολύπλευρη κρίση στην Ελλάδα επισημαίνοντας το εσφαλμένο μοντέλο ανάπτυξης που ακολουθήθηκε. Παρουσιάζεται η πορεία μέχρι την υπογραφή του μνημονίου, οι αντιδράσεις τόσο της

ελληνικής ηγεσίας όσο και των ευρωπαίων για την αντιμετώπιση της κρίσης καθώς και πως αυτό επηρεάζει την ελληνική οικονομία και τη ζωή των πολιτών. Χωρίς να παραβλέπεται η κρισιμότητα της κατάστασης θεωρούμε ότι η κρίση μπορεί να αποτελέσει και «ευκαιρία» για την Ελλάδα για να προβεί στις αναγκαίες διαρθρωτικές αλλαγές και να εκμεταλλευτεί τις αναπτυξιακές της δυνατότητες. Στο τέταρτο κεφάλαιο, συνδέουμε την οικονομική κρίση με την μετανάστευση. Αρχικά γίνεται αναφορά των αιτιών που ενθαρρύνουν την εισροή μεταναστών στην Ελλάδα και στην συνέχεια αναφέρονται οι επιπτώσεις της μετανάστευσης στην ελληνική οικονομία και κοινωνία.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η αναγκαιότητα δημιουργίας κοινής ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής και οι λόγοι οι οποίοι παρά τα σημαντικά βήματα που έχουν γίνει εμποδίζουν την διαμόρφωση της. Παρουσιάζεται επίσης η εξέλιξη της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής και ο βαθμός ενσωμάτωσης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική εξελίχθηκε σε τρεις φάσεις με κεντρικό στόχο τον περιορισμό της μετανάστευσης (νόμιμης και παράτυπης) δίνοντας έμφαση κυρίως στον εσωτερικό και εξωτερικό έλεγχο και κατά δεύτερο λόγο στην νομιμοποίηση των παράτυπων μεταναστών. Η μαζική εισροή των μεταναστών στις αρχές της δεκαετίας του 90 βρήκε μάλλον απροετοίμαστη την ελληνική πολιτεία από άποψη θεσμικού πλαισίου για να αντιμετωπίσει τα πολύπλοκα ζητήματα που συνδέονται με την μετανάστευση και όπως και άλλες ευρωπαϊκές χώρες υποδοχής μεταναστών δεν έχει κατορθώσει την πλήρη ένταξη τους στην κοινωνία. Η Ελλάδα έχει ανάγκη από την δημιουργία μιας ενεργητικής (pro active) μεταναστευτικής πολιτικής η οποία θα αποβλέπει στη διαχείριση της νόμιμης μετανάστευσης, ανοίγοντας δρόμους για την ένταξη των αλλοδαπών που κατοικούν ήδη στη χώρα αλλά και για τη νόμιμη έλευση νέων μεταναστών, ανάλογα με τις ανάγκες της ελληνικής αγοράς εργασίας. Τέλος ακολουθούν τα βασικά συμπεράσματα και ο επίλογος.

Κεφάλαιο 1

Η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση και η Ευρωπαϊκή και ελληνική κρίση

1.1 Η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση

Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης η διεθνοποίηση των κεφαλαιαγορών κατέχει πρωταγωνιστικό ρόλο. Η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση διευκόλυνε σαφώς το χρηματοδοτικό σύστημα, αλλά επίσης δημιούργησε σοβαρές νομισματικές, πιστωτικές και οικονομικές κρίσεις, εξαιτίας κυρίως της απορρύθμισης των κεφαλαιαγορών (Ρουμελιώτης, 2009). Σύμφωνα με το Keynes η διόγκωση των κεφαλαιαγορών μεγεθύνει το κερδοσκοπικό ρίσκο και αυτή η κερδοσκοπική συμπεριφορά μπορεί να αποσταθεροποιήσει το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα, όπως έγινε και με την κρίση των subprimes που εξετάζονται παρακάτω.

Υπάρχουν δύο θεωρίες που ερμηνεύουν την χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση η νεοκλασική και η κείνσιανή. Σύμφωνα με την νεοκλασική θεωρία η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση θα μπορούσε να διευκολύνει την άριστη κατανομή των χρηματοπιστωτικών πόρων στο κόσμο όπου το αποταμιευτικό πλεόνασμα των αναπτυγμένων χωρών θα μπορούσε να επενδυθεί στις αναπτυσσόμενες χώρες. Η αποδοχή αυτή συνεπάγεται την επιδίωξη ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης χρηματοοικονομικών πόρων στον κόσμο. Αυτό θα επιτευχθεί, εφόσον δεν υπάρχουν εμπόδια στην κίνηση των κεφαλαίων ή άλλοι φραγμοί. Αντίθετα, οι κείνσιανοί οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι οι αγορές είναι ατελείς, ως εκ τούτου είναι ασταθείς και αυτό τις εμποδίζει να πετύχουν άριστη κατανομή των κεφαλαίων στον κόσμο (ibid, 2009). Οι ατέλειες της αγοράς αφορούν την ποιότητα των πληροφοριών που έχουν οι επενδυτές καθώς και την ασυμμετρία της πληροφόρησης μεταξύ δανειοληπτών και δανειοδοτών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι αγορές να μην εκτιμούν σωστά τα χρηματοοικονομικά στοιχεία και άρα να μην διαθέτουν σωστά τα κεφάλαια τους στις πλέον αποδοτικές επενδύσεις.

Η πληθώρα των νομισματικών και πιστωτικών κρίσεων δικαιώνουν τους κείνσιανούς οικονομολόγους και κάνουν εμφανείς τις αποσταθεροποιητικές πτυχές της παγκοσμιοποίησης των αγορών. Η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση δεν βοήθησε στην άριστη κατανομή των επενδυτικών πόρων στον κόσμο, ενώ ταυτόχρονα αποσταθεροποίησε την παγκόσμια οικονομία, όλες οι πρόσφατες κρίσεις

(του ευρωπαϊκού νομισματικού συστήματος 1992-1993, του Μεξικού το 1994, της Νοτιανατολικής Ασίας το 1997, της Ρωσίας το 1998, της Βραζιλίας το 1999, της Νέας Οικονομίας των ΗΠΑ το 2000, της Τουρκίας το 2000, της Αργεντινής το 2001, των subprimes το 2007) συνδέονταν με τις αγορές κεφαλαίου (Λιαργκόβας, 2008). Ταυτόχρονα όμως δεν μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός ότι μέσα από την ενοποίηση των αγορών εκατοντάδες εκατομμύρια άτομα, κυρίως στην Ασία, κατάφεραν να ξεφύγουν από καταστάσεις κοινωνικής αθλιότητας χωρίς προοπτική, έχοντας περάσει σε μια τροχιά ανάπτυξης που τους οδηγεί σε βελτίωση του βιοτικού και κοινωνικού επιπέδου τους.

Σύμφωνα με τον J. Stiglitz (2003:127-146), τα τριάντα τελευταία χρόνια ο κόσμος έχει γνωρίσει γύρω στις εκατό κρίσεις, πολλές από τις οποίες οφείλονται στη γρήγορη απορύθμιση των αγορών. Το διεθνές χρηματοοικονομικό περιβάλλον όπως έχει διαμορφωθεί τις τελευταίες δεκαετίες συνέβαλε στην αύξηση της μεταβλητότητας των χρηματοοικονομικών μεγεθών ενισχύοντας την έκθεση τους σε χρηματοοικονομικούς κινδύνους (Μελάς, 2002). Η πρόσφατη εμπειρία με τα δάνεια μειωμένης εξασφάλισης στις ΗΠΑ έδειξε πως οι κίνδυνοι που επέρχονται από ανορθόδοξες πρακτικές σε ένα εθνικό τραπεζικό σύστημα μπορούν να εξαχθούν σε τρίτους, να «παγκοσμιοποιηθούν» και να πλήξουν τη διεθνή σταθερότητα.

1.2 Χρηματοπιστωτική κρίση

Μέχρι τις αρχές του 2007 η παγκόσμια οικονομία βρισκόταν σε ένα περιβάλλον αισιοδοξίας και ευφορίας. Μάλιστα την χρονική περίοδο 2002- 2007 σημειώθηκε η υψηλότερη μέση παγκόσμια ανάπτυξη των τελευταίων 40 χρόνων (Χαρδούβελης, 2011). Το 2007 όμως ξεσπά κρίση στον χρηματοοικονομικό τομέα. Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/2008 θεωρείται από πολλούς πιο πολύπλοκη από τις προηγούμενες κρίσεις διότι η οικονομική καινοτομία επέτρεψε νέους τρόπους συσσώρευσης και μεταπώλησης περιουσιακών στοιχείων. Όμως, όπως και οι προηγούμενες χρηματοπιστωτικές κρίσεις έχει παγκόσμιες επιπτώσεις καθώς διεθνείς επενδυτές λαμβάνουν χώρα.

Αφετηρία της κρίσης ήταν η οικονομία των ΗΠΑ - λόγω του ειδικού βάρους της αμερικάνικης οικονομίας και της παγκοσμιοποίησης – μεταδόθηκε σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό σε όλο τον κόσμο. Οι ΗΠΑ συμβάλλουν στην παραγωγή τουλάχιστον του 35% του παγκόσμιου ΑΕΠ, έτσι λόγω της πρωτοκαθεδρίας τους στις

εξελίξεις του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, αναπόφευκτο είναι οι μακροοικονομικές διακυμάνσεις της οικονομίας τους να έχουν αισθητό αντίκτυπο στην πορεία της διεθνούς δραστηριότητας (Βάμβουκας, 2008). Η κρίση ξεκίνησε στην αγορά στεγαστικών δανείων χαμηλής πιστοληπτικής αξιολόγησης, χτύπησε κυρίως τον δυτικό κόσμο, επειδή στις χώρες αυτές παρατηρήθηκαν φούσκες, ενώ οι αμερικάνικες και ευρωπαϊκές τράπεζες είχαν επενδύσει σε «τοξικά προϊόντα».

Σύμφωνα με τον νομπελίστα Paul Krugman, όλες οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις εμφανίζουν ομοιότητες ωστόσο η κρίση του 2008 αποτελεί έναν συγκερασμό όλων όσων έχουμε δει στο παρελθόν: «σκάει μια φούσκα στον τομέα της στέγης όπως συνέβη στην Ιαπωνία στα τέλη της δεκαετίας του 1980· εκδηλώνεται κύμα τραπεζικών αναλήψεων συγκρίσιμο με εκείνο των αρχών της δεκαετίας του 1930 (αν και αφορά κυρίως το σκιώδες τραπεζικό σύστημα και όχι τις συμβατικές τράπεζες) μια παγίδα ρευστότητας στις ΗΠΑ που επίσης θυμίζει την Ιαπωνία και τη διακοπή των διεθνών κεφαλαιακών ροών και ένα κύμα νομισματικών κρίσεων που θυμίζουν τα συμβάντα της Ασίας στο τέλος της δεκαετίας του 1990 (Krugman, 2009 :199)

1.3 Σύντομη ιστορική επισκόπηση

Πριν αναλύσουμε τα αίτια της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007-2008 πρέπει να επισημάνουμε τις συνθήκες που ευνόησαν την επέκταση της πίστωσης. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα οι χρηματοπιστωτικές αγορές επεκτείνονται καθώς δημιουργείται ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από εξαιρετικά σταθερές μακροοικονομικές συνθήκες, από το παγκόσμιο πλεόνασμα αποταμιεύσεων (από τις αναδυόμενες χώρες και τις χώρες που εξαγωγή πετρέλαιο) που είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των πραγματικών επιτοκίων και την παροχή μεγάλης ρευστότητας. Επίσης χαρακτηριστικό αποτελεί η ανάπτυξη νέων χρηματοοικονομικών προϊόντων που εξασφάλιζαν σχετικά υψηλές αποδόσεις και καλή πιστωτική αξιολόγηση (Mizen, 2008 :533).

Τα χαμηλά επιτόκια, ο χαμηλός πληθωρισμός και οι σταθερές μακροοικονομικές συνθήκες που ευνοούσαν την ανάπτυξη είναι οι λόγοι που επέκτειναν την πίστωση και δημιούργησαν πρώτα τη φούσκα των μετοχών και στη συνέχεια τη φούσκα του στεγαστικού τομέα. Η πίστωση και η φούσκα των στεγαστικών δανείων ενισχύει η μία την άλλη. Η κρίση ξέσπασε πρώτα στην αγορά στεγαστικών δανείων χαμηλής πιστοληπτικής αξιολόγησης (subprime), όταν σταμάτησαν να ανεβαίνουν οι τιμές των

κατοικιών στις ΗΠΑ, και επεκτάθηκε στην διατραπεζική αγορά, καθώς οι τράπεζες αβέβαιες πλέον για τις ίδιες τις κεφαλαιακές τους ανάγκες, σταμάτησαν να δανείζουν.

Ο Mizen στο άρθρο του (Mizen, 2008:541) υποστηρίζει ότι οι επενδυτές ήταν πρόθυμοι να επενδύσουν σε πολύπλοκα χρηματοοικονομικά προϊόντα λόγω των υψηλών αποδόσεων που επέφεραν. Οι υψηλές αποδόσεις ήταν ιδιαίτερα ελκυστικές στους διεθνείς επενδυτές και έτσι η κρίση επεκτάθηκε και επηρέασε τόσες χρηματοοικονομικές αγορές. Ωστόσο, λόγω της έντονης κερδοσκοπικής τάσης που είχε αναπτυχθεί οποιοδήποτε άλλο χρηματοοικονομικό προϊόν έδινε υψηλές αποδόσεις θα μπορούσε να είχε δώσει το έναυσμα στην κρίση απλά συνέβη τα στεγαστικά δάνεια χαμηλής πιστοληπτικής αξιολόγησης να ξεσπάσουν πρώτα.

1.4 Αίτια της χρηματοοικονομικής κρίσης

Σύμφωνα με πολλούς αναλυτές (Krugman, Mizen, Crouch) πυρήνας της χρηματοοικονομικής κρίσης ήταν το «σκιώδες τραπεζικό σύστημα» το οποίο εξαπλωνόταν και ανταγωνιζόταν ή ακόμη υποσκελίζε το συμβατικό τραπεζικό σύστημα ως προς τη βαρύτητα στην οικονομία. Για να κατανοηθεί το μέγεθος και η ταχύτητα με την οποία εξαπλώθηκε η κρίση θα πρέπει να ληφθούν υπόψη ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του ισχύοντος ρυθμιστικού πλαισίου στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Το ισχύον πλαίσιο «δημιουργίας προς διάθεση» (originate to distribute) λειτουργούσε με τρόπο ώστε οι τράπεζες να έχουν κάθε κίνητρο να ομαδοποιούν και να τιτλοποιούν (securitization) μεμονωμένα δάνεια τα οποία διέθεταν στους επενδυτές. Το ισχύον «λειτουργικό» (functional) κανονιστικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία της χρηματοπιστωτικής αγοράς έχει πλέον ξεπεραστεί και οι εποπτικές αρχές δεν το αντιλήφθηκαν έγκαιρα ή δεν επέδειξαν τη δέουσα προσοχή στην παραβίασή του (Calomiris, 2011).

Για την καλύτερη κατανόηση των βαθύτερων αιτιών της χρηματοοικονομικής κρίσης θα τα κατηγοριοποιήσουμε σε μακροοικονομικούς και χρηματοοικονομικούς παράγοντες και είναι οι εξής: (Χαρδούβελης 2011:35-39)

Μακροοικονομικοί

- Η ανισορροπία ανάμεσα στις χώρες του πλανήτη όσον αφορά το διαφορετικό βαθμό αποταμίευσης και επένδυσης, που εκδηλώθηκε με υψηλά ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών των ΗΠΑ και υψηλά πλεονάσματα των χωρών της Ασίας, ιδιαίτερα της Κίνας. Οι ανισορροπίες οδήγησαν σε μεταφορά

κεφαλαίων από την Ασία προς τις ΗΠΑ, δηλ. φτηνό χρήμα, μεγάλη ρευστότητα και χαμηλά πραγματικά επιτόκια στις ΗΠΑ (που έδωσαν ώθηση στις ήδη υπάρχουσες ανισοροπίες του χρηματοοικονομικού τομέα)

- Η φούσκα των τιμών των ακινήτων στις ΗΠΑ. Από το 1990 μέχρι και τα μέσα του 2006 οι τιμές των ακινήτων είχαν ανοδική πορεία. Έπειτα άρχισαν να πέφτουν και αυτό οδήγησε σε καθυστερήσεις των δόσεων των νοικοκυριών προς τις τράπεζες γιατί γινόταν αντιληπτό ότι η αξία του σπιτιού έπεσε κάτω από την αξία του δανείου τους και τους συνέφερε να το παραδώσουν στη τράπεζα και να φύγουν.
- Η πολιτικοοικονομική ιδεολογία που επικρατούσε στις ΗΠΑ και στις υπόλοιπες αναπτυγμένες χώρες, σύμφωνα με την οποία οι αγορές είναι αποτελεσματικές και οι πολίτες ορθολογικοί στην οικονομική συμπεριφορά τους (η υπόθεση της αποτελεσματικής αγοράς σε συνδυασμό με τα χαμηλά επιτόκια την εποχή εκείνη οδήγησε σε ακραίες συμπεριφορές).
- Ο ελεγκτικός μηχανισμός στη δράση του χρηματοπιστωτικού τομέα ήταν «απορρυθμισμένος» δηλ. είχαν καταργηθεί πολλοί από τους περιορισμούς που είχαν επιβληθεί από την εμπειρία της κρίσης στη δεκαετία του '30.

Χρηματοοικονομικοί

- Η ραγδαία αύξηση των δανείων μειωμένης εξασφάλισης χωρίς να επιδεικνύεται η ανάλογη τραπεζική εγκράτεια και ο έλεγχος για των πιστωτικό κίνδυνο, που συνέβαλαν στην αύξηση των τιμών των κατοικιών.
- Οι νέες μορφές τιτλοποιήσεων, με πολλούς δομημένους τίτλους που είχαν διαφορετικές ονομασίες και εκφάνσεις και ως εκ τούτου λίγοι καταλάβαιναν σε βάθος και μπορούσαν να τους τιμολογήσουν σωστά.
- Η νέα κερδοσκοπική κουλτούρα στον τραπεζικό τομέα με βάση τη γένεση προσόδων (βραχυχρόνια έσοδα)
- Οι αξιολογικοί οίκοι, οι οποίοι κατηγορήθηκαν για ανεπάρκεια ή μεροληψία που πιθανόν να πήγαζε από το γεγονός ότι οι εκδότες των τίτλων ήταν αυτοί που πλήρωναν για την αξιολόγηση.
- Η υψηλή μόχλευση, που σημαίνει λιγοστά ίδια κεφάλαια και υψηλός δανεισμός (μάλιστα βραχυχρόνιος) σε σχέση με το ενεργητικό ενός χρηματοοικονομικού ιδρύματος. Ωστόσο, η απομόχλευση, δηλ. η άρνηση στην ουσία νέου δανεισμού στα χρηματοοικονομικά ιδρύματα που επένδυναν για ίδιο λογαριασμό με δανεικά κεφάλαια, έπαιξε τον κυριότερο ρόλο στην

επέκταση της κρίσης πέραν του στενού χώρου των δανείων subprime σε όλες τις χρηματοοικονομικές δραστηριότητες και στη συνέχεια οδήγησε και στο πέρασμα της χρηματοοικονομικής κρίσης στη παγκόσμια οικονομία.

Έτσι το 2007 η κρίση εμφανίστηκε στη διατραπεζική αγορά. Η αναστροφή της τάσης συνεχούς ανόδου των τιμών των ακινήτων στις ΗΠΑ συνοδεύτηκε με την κρίση στην αγορά ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου. Τα επιτόκια εκτοξεύτηκαν προς τα πάνω και η ρευστότητα πρακτικά εξαφανίστηκε, αφού στη διατραπεζική αγορά κυριάρχησε ο φόβος για τον κίνδυνο του αντισυμβαλλόμενου. Οι κεντρικές τράπεζες έσπευσαν να παρέμβουν για να εξασφαλίσουν την απαραίτητη ρευστότητα (Βαμβουκάς, 2008)

Ο κατακερματισμός των εποπτικών αρχών στις ΗΠΑ δεν επέτρεψε την άμεση διάγνωση της κρίσης και πολύ περισσότερο τον έγκαιρο και αποτελεσματικό συντονισμό για την αντιμετώπιση της (Σακελλάρης, 2008). Τον Ιανουάριο του 2008 η κρίση στην διατραπεζική αγορά και στην αγορά ομολόγων μεταδόθηκε και στα χρηματιστήρια. Ξεκίνησε έτσι μια καθοδική πορεία των χρηματιστηρίων που διήρκησε περίπου 15 μήνες.

Όσον αφορά τις αναδυόμενες οικονομίες, υπήρχε ένα ιδιαίτερα ευάλωτο σημείο, το λεγόμενο carry trade. Οι χρηματιστές που εμπλέκονται σε αυτό δανείζονται χρήματα σε χώρες με χαμηλό επιτόκιο, ιδίως μα όχι αποκλειστικά στην Ιαπωνία, και δανείζουν εκεί όπου τα επιτόκια είναι ψηλά όπως στη Βραζιλία και στη Ρωσία (Krugman, 2008). Η παραπάνω διαδικασία ήταν ιδιαίτερα επικερδής ώσπου άρχισαν να έχουν προβλήματα οι μεγάλες τράπεζες.

Η κρίση κορυφώθηκε μετά την κατάρρευση της επενδυτικής τράπεζας Lehman Brothers (15/09/2008). Η απόφαση αυτή είχε ως συνέπεια να δημιουργηθούν έντονες ανησυχίες για τους ασφαλιστικούς οργανισμούς που είχαν πουλήσει ασφάλειες έναντι του κινδύνου χρεοκοπίας οργανισμών όπως η Lehman, χρησιμοποιώντας πιστωτικά παράγωγα προϊόντα (Credit Default Swaps). Μεγαλύτερος κίνδυνος υπήρχε για την AIG, τη μεγαλύτερη ασφαλιστική εταιρεία του κόσμου, της οποίας ο κομβικός ρόλος απειλούσε να προκαλέσει την πλήρη κατάρρευση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος. Έτσι την επόμενη μετά την χρεοκοπία της Lehman Brothers η αμερικάνικη κυβέρνηση προβαίνει στην εσπευσμένη διάσωση της AIG, με αντάλλαγμα το 80% της περιουσίας της εταιρείας. Οι πτωχεύσεις / διασώσεις

τραπεζών συνεχίζονται σε όλο τον κόσμο το χειμώνα του 2008-2009 και αποδεικνύεται ότι με ελάχιστες εξαιρέσεις, όπως το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, όλοι κινδυνεύουν².

1.5 Η οικονομική κρίση επεκτείνεται στην παγκόσμια οικονομία

Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση γρήγορα επηρέασε την πραγματική οικονομία και μετασηματίστηκε σε οικονομική κρίση³. Από τις ΗΠΑ κυρίως μέσω του χρηματοπιστωτικού συστήματος, μεταφέρθηκε στην Ευρώπη και σε άλλες χώρες του πλανήτη.⁴ Οι οικονομίες σήμερα λόγω της παγκοσμιοποίησης είναι περισσότερο συνδεδεμένες και αλληλεξαρτώμενες. Μετά την κατάρρευση της Lehman Brothers κατέρρευσε σχεδόν αμέσως το διεθνές εμπόριο και επηρεάστηκαν όλες οι χώρες ανεξάρτητα από την οικονομική πολιτική που είχαν ακολουθήσει στο παρελθόν καθώς είναι διεθνοποιημένες. Καταρρίφθηκε έτσι και η θεωρία της αποσύνδεσης (decoupling), για τις αναδυόμενες οικονομίες. Σχεδόν η πλειονότητα των αναπτυσσόμενων χωρών παρόλο που δεν ήταν εκτεθειμένες σε τιτλοποιημένα προϊόντα υψηλού ρίσκου, επηρεάστηκαν έμμεσα από την κρίση λόγω της μείωσης των εισροών κεφαλαίων (Ξαφά, 2011:177). Και το 2009 η παγκόσμια οικονομία βρέθηκε αντιμέτωπη με τη χειρότερη ύφεση της μεταπολεμικής περιόδου, με το ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης να γίνεται αρνητικός, -1,9%, πρώτη φορά μετά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1930 και τη Μεγάλη Ύφεση.

Η μεταφορά της κρίσης στην πραγματική οικονομία έγινε μέσω της απομόχλευσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος (Χαρδούβελης, 2011) Οι τράπεζες περιόρισαν τις πιστώσεις προς τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά, αφού η μείωση των κεφαλαίων

² Βλέπε: Παναγιώτης Λιαργκόβας – Σπύρος Ρεπούσης κεφ.8 Παρόλο ότι υπάρχουν επιπτώσεις από την χρηματοπιστωτική κρίση στην ελληνική οικονομία, κυρίως εξαιτίας της αύξησης των επιτοκίων του ευρώ και του υψηλότερου πληθωρισμού, η ανάπτυξη στην Ελλάδα το πρώτο εξάμηνο του 2008 ήταν υπερδιπλάσια σε σχέση με την ευρωζώνη και το ελληνικό τραπεζικό σύστημα υγιές καθώς δεν ήταν εκτεθειμένο σε προβληματικά χρηματοπιστωτικά προϊόντα. Από την άλλη μεριά όμως, τα δημοσιονομικά περιθώρια της ήταν πολύ μικρά.

³ Βλέπε: D.Gros – C.Alcidi, «The impact of the Crisis on the Real Economy» Η παρούσα μελέτη αναφέρεται στις φούσκες που οδήγησαν στην κρίση όμως ο αντίκτυπος της κρίσης στην πραγματική οικονομία θα πρέπει να αξιολογείται λαμβάνοντας υπόψη ότι μέρος της ανάπτυξης στη προ κρίση περίοδο βασίστηκε σε «αφρό» και ως εκ τούτου δεν είναι βιώσιμη. Επιπλέον, θα πρέπει κανείς να εκτιμήσει τις ζημιές της κρίσης όσον αφορά τις αλλαγές στην ανεργία και την κατανάλωση και όχι μόνο στο ΑΕΠ. Διότι κατά πόσο άλλαξαν αυτοί οι δύο μεταβλητές επηρέασε με διαφορετικό την κάθε χώρα.

⁴ Βλέπε: Αστέρης Χουλιάρης «Η ξεχασμένη κρίση: Η άνοδος των τιμών των τροφίμων» Η δύσκολη συγκυρία επιτείνεται από την ξαφνική άνοδο του πληθωρισμού εξαιτίας της εκτίναξης των διεθνών τιμών των τροφίμων, του πετρελαίου και των άλλων πρώτων υλών.

τους από τις απώλειες στην αξία των περιουσιακών τους στοιχείων επέφερε πολλαπλασιαστική αναγκαστική μείωση του μεγέθους του ενεργητικού τους, ώστε να διατηρηθεί η κεφαλαιακή τους επάρκεια. Η μείωση στις πιστώσεις οδηγεί στη συνέχεια τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά σε συρρίκνωση των δραστηριοτήτων τους, γεγονός που σημαίνει μείωση του προσωπικού, αύξηση της ανεργίας, λιγότερη παραγωγή, λιγότερο εισόδημα και επιμήκυνση της ύφεσης. Ταυτόχρονα η ύφεση μειώνει την δυνατότητα των οικονομικών δρώντων να εξυπηρετούν τα δάνεια τους, δημιουργώντας έτσι ένα φαύλο κύκλο. Στις χώρες με ταχεία πιστωτική επέκταση και υψηλές δανειακές ανάγκες, όπως η Ελλάδα και η Ανατολική Ευρώπη, οι τράπεζες επλήγησαν ιδιαίτερα από την άνοδο του κόστους χρηματοδότησης, την αύξηση των επισφαλειών και τη μείωση της αποτίμησης στοιχείων του ενεργητικού τους. Η πτωτική πορεία της πιστωτικής συρρίκνωσης συνοδεύτηκε από την έλλειψη εμπιστοσύνης και την αμφισβήτηση της δομής του χρηματοπιστωτικού οικοδομήματος (Wade, 2008 :13)

Με τη σφοδρότητα της η κρίση ανέδειξε τις σοβαρές αδυναμίες και ανισορροπίες που υπήρχαν στη λειτουργία του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού και οικονομικού συστήματος καθώς και την ανεπάρκεια του ρυθμιστικού πλαισίου που συνέβαλε στην μεγέθυνση του προβλήματος. Το ρυθμιστικό πλαίσιο ακολούθησε ήπια παρέμβαση, έβλεπε λόγω της αυξημένης ρευστότητας να διογκώνεται μια φούσκα όμως δεν αντέδρασε με τη λογική ότι εφόσον υπάρχει μεγάλη ζήτηση υπάρχει και προσφορά. Έτσι, οι φούσκες και οι μακροοικονομικές ανισορροπίες αναπτύχθηκαν και διατηρήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα στην παγκόσμια οικονομία, δεν αξιολογήθηκαν σωστά ούτε αντιμετωπίστηκαν με συντονισμένη δράση και οδηγήθηκαν στην σημερινή κρίση (Αλογοσκούφης, 2008). Μάλιστα σύμφωνα με την πλειοψηφία των εκτιμητών σήμερα βιώνουμε την πιο εκτεταμένη και επώδυνη κρίση μετά τη Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του '30.⁵

Στις περισσότερες χώρες, για την ακρίβεια στον δυτικό κόσμο, επικράτησε μεγάλη αβεβαιότητα. Παρατηρήθηκε μαζική φυγή ιδιωτικών κεφαλαίων προς ασφαλείς τοποθετήσεις (κυρίως σε κρατικά ομόλογα) γεγονός όμως που οδήγησε σε περαιτέρω

⁵ Ο περιορισμός των πιστώσεων σε όλες σχεδόν τις αναπτυσσόμενες χώρες για την αντιμετώπιση της πιστωτικής κρίσης, οι διεθνείς χρηματοοικονομικές ανισορροπίες και η υπερβολική εμπιστοσύνη στην αυτορρύθμιση των αγορών ήταν από τις κύριες αιτίες που προκάλεσαν την απότομη μείωση των αναπτυξιακών ρυθμών το 2008 και το 2009 και την παγκόσμια οικονομική ύφεση.

αποσταθεροποίηση των κεφαλαιαγορών, δημιουργώντας παράλληλα σοβαρά ζητήματα ρευστότητας και εύρυθμης λειτουργίας τους (Καραμούζης, 2011:458).

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η παγκόσμια οικονομία βυθίστηκε σε βαθιά ύφεση, με ένα μικρό μόνο αριθμό χωρών να παραμένουν σε θετικό ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης. Στον πίνακα 1.1 παρουσιάζονται οι πραγματικοί ρυθμοί ανάπτυξης το 2007-2009 για μια σειρά από αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες ενώ στον πίνακα 1.2, παρουσιάζονται το δημοσιονομικό έλλειμμα και το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Πίνακας 1.1
Πραγματικό ΑΕΠ
(ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής)

	2007	2008	2009		2007	2008	2009
Κίνα	14,2	9,6	9,1	Βουλγαρία	6,2	6,0	-5,0
Ινδία	9,9	6,4	5,7	Ιταλία	1,5	-1,3	-5,0
Αίγυπτος	7,1	7,2	4,7	Ιαπωνία	2,4	-1,2	-5,2
Πολωνία	6,8	5,0	1,7	Μεξικό	3,2	1,3	-6,5
Αυστραλία	3,7	1,1	1,3	Ιρλανδία	6,0	-3,0	-7,1
Ν. Κορέα	5,1	2,2	0,2	Ρουμανία	6,3	7,3	-7,1
Βραζιλία	6,1	5,1	-0,2	Ρωσία	8,5	5,2	-7,9
Ελβετία	3,6	1,8	-1,5	Ευρωζώνη	2,8	0,6	-4,1
Ν. Αφρική	5,5	3,7	-1,8	Τουρκία	4,7	0,9	-4,7
Ελλάδα	4,5	2,0	-2,0	Σουηδία	2,5	-0,2	-4,9
Γαλλία	2,3	0,4	-2,2	Ην. Βασίλειο	2,6	0,5	-4,9
ΗΠΑ	2,1	0,4	-2,4	Γερμανία	2,5	1,3	-5,0
Καναδάς	2,5	0,4	-2,6	Ισπανία	3,6	0,9	-3,6
Πορτογαλία	1,9	0,0	-2,7	Ολλανδία	3,6	2,0	-4,0

Πηγή: ΔΝΤ

Πίνακας 1.2

Χώρα	Δημοσιονομικό έλλειμμα και δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ					
	Έλλειμμα			Χρέος		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Ελλάδα	-6,7	-9,4	-15,4	105,0	110,3	126,8
Γαλλία	-2,7	-3,3	-7,5	63,8	67,5	78,1
ΗΠΑ	-2,8	-6,2	-11,2	62,4	71,5	84,7
Ισπανία	-11,1	-4,2	1,9	36,1	39,8	53,2
Ευρωζώνη	-6,3	-2,0	-0,6	66,0	69,7	79,1
Ην. Βασίλειο	-2,7	-5,0	-11,4	44,5	52,1	68,2
Γερμανία	0,3	0,1	-3,0	64,9	66,3	73,4
Ιταλία	-1,5	-2,7	-5,3	103,6	106,3	116,0
Ιαπωνία	-2,4	-2,1	-6,3	187,7	194,7	187,7
Ιρλανδία	0,0	-7,3	-14,4	25,0	44,3	65,5

Πηγή: ΔΝΤ

1.6 Μέτρα αντιμετώπισης της ύφεσης

Η αντιμετώπιση της ύφεσης απαιτούσε διεθνή συντονισμό. Οι κεντρικές τράπεζες και οι κυβερνήσεις παγκοσμίως αντέδρασαν σχετικά γρήγορα και συντονισμένα, με μειώσεις επιτοκίων και πρωτοφανή μέτρα στήριξης της ρευστότητας και της κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών. Οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν ήταν ιδιαίτερα επιθετικές. Μέσω της επεκτατικής δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής προσπάθησαν να τονώσουν την οικονομία και φυσικά να αποφευχθεί μια μεγαλύτερη ύφεση.

Μια σειρά από σημαντικές αποφάσεις ενίσχυσαν σε μεγάλο βαθμό την εμπιστοσύνη των αγορών και βοήθησαν στην αντιμετώπιση της κρίσης. Οι αποφάσεις αφορούσαν κυρίως το συντονισμό των οικονομικών πολιτικών, την ενίσχυση του ρόλου των αναπτυσσόμενων οικονομιών και την αναπτυξιακή βοήθεια στις φτωχότερες οικονομίες. Το συνολικό ύψος των πόρων που διατέθηκαν από τις χώρες του G20 έφτασε τα \$1,1 τρις (\$750 δις για το ΔΝΤ, \$250 δις για τη στήριξη του διεθνούς εμπορίου και \$100 δις αναπτυξιακή βοήθεια σε τρίτες χώρες) (Χαρδούβελης 2011:57).

Ιδιαίτερο βάρος επίσης δόθηκε παγκοσμίως στις προσπάθειες αναστροφής της τάσης απορρύθμισης του χρηματοπιστωτικού συστήματος με τη δημιουργία του Financial Stability Board. Με την καθοδήγηση του ΔΝΤ και του Financial Stability Board, οι χώρες του G20 άρχισαν να αναθεωρούν το ρυθμιστικό πλαίσιο και την εποπτεία του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος, με σκοπό την αύξηση της διαφάνειας, τη θωράκιση της ρευστότητας και της κεφαλαιακής επάρκειας και την αποφυγή πρακτικών που οδηγούν σε αυξημένο συστημικό κίνδυνο (Ξαφά, 2011). Η αναθεώρηση βρίσκεται σε εξέλιξη.

Οι νομισματικές αρχές με προεξέχουσα την Fed καινοτόμησαν με νέες ευρηματικές μεθόδους παροχής ρευστότητας. Εφόσον η οικονομία είχε ακόμη πλεονασματικό παραγωγικό δυναμικό και η ανεργία ανέβαινε, ο φόβος του πληθωρισμού δεν υπήρχε. Έτσι με την ποσοτική χαλάρωση δεν διακινδύνευε μια αναζωπύρωση του πληθωρισμού, ενώ μπορούσε συγχρόνως να επιτύχει μερική εξαγορά του δημόσιου χρέους (debt monetization) αλλά και μείωση της αξίας του δολαρίου έναντι ξένων νομισμάτων, γεγονός που βοηθά το αμερικάνικο εξωτερικό ισοζύγιο (Σακελλάρης, 2008). Ενώ η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), η οποία από το καταστατικό της έχει ως μοναδικό στόχο την σταθερότητα των τιμών, αναγκάστηκε να καταφύγει και αυτή σε μη συμβατικά μέτρα νομισματικής πολιτικής, ώστε να διοχετεύσει ρευστότητα.

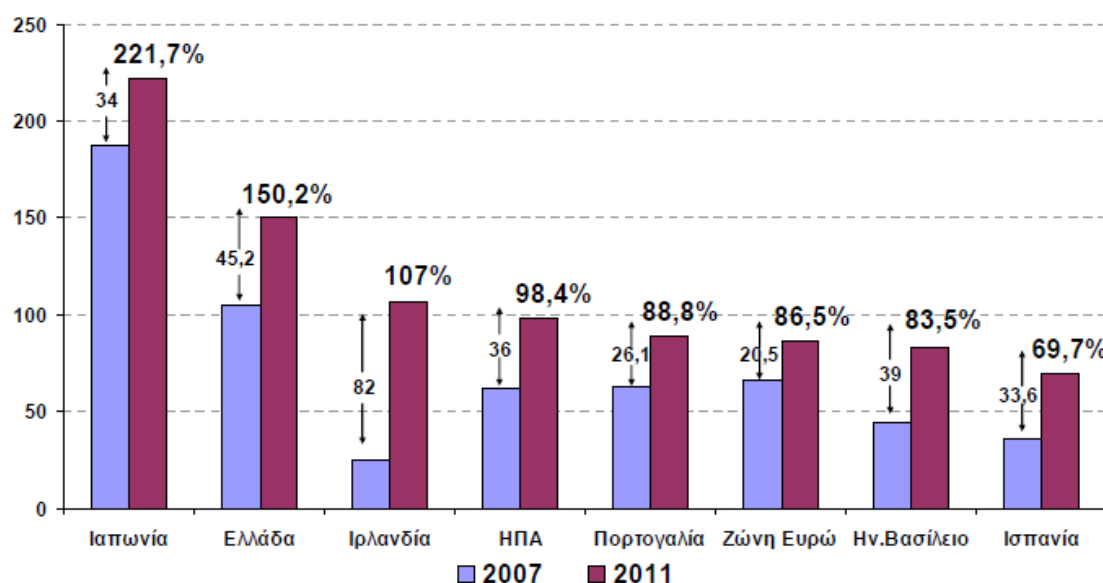
1.7 Η ελληνική και η ευρωπαϊκή κρίση

Η διεθνής κρίση έφερε την ύφεση στην Ελλάδα και έσπειρε τον πανικό στις αγορές. Οι βαθύτερες όμως αιτίες της ελληνικής κρίσης είναι αυτόχθονες. Η κρίση ανέδειξε τις προϋπάρχουσες μεγάλες μακροοικονομικές ανισορροπίες και διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας: το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας και την οργανωτική ανεπάρκεια του κράτους. Οι δύο αυτές ανισορροπίες γίνονται εμφανείς στα μεγάλα «δίδυμα» ελλείμματα, το έλλειμμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και το δημοσιονομικό έλλειμμα. Γίνονται εμφανείς και στα υψηλά «δίδυμα» χρέη (το δημόσιο και το εξωτερικό), που αποτελούν τη διαχρονική συσσώρευση των αντίστοιχων ετήσιων ελλειμμάτων. Η διεθνής ύφεση προκάλεσε οικονομική δυσπραγία στην Ελλάδα αποκαλύπτοντας το εγχώριο δημοσιονομικό πρόβλημα (δηλ. την υπερχρέωση του ελληνικού Δημοσίου και την πιθανή αδυναμία ελέγχου του διογκούμενου χρέους) το οποίο γιγαντώθηκε εν μέσω ύφεσης. Μετατράπηκε σε κρίση

της Ευρωζώνης, όταν οι αγορές συνειδητοποίησαν ότι το ελληνικό πρόβλημα είναι η κορυφή του παγόβουνου σε μια νομισματική ένωση η οποία δεν στηρίζεται σε σταθερά δημοσιονομικά θεμέλια.

Σημαντική επίπτωση της διεθνούς οικονομικής κρίσης είναι το υψηλό δημόσιο χρέος των χωρών της ευρωζώνης, η μεταβολή στο χρέος είναι μεγάλη διότι η χρηματοοικονομική κρίση προξένησε την παρέμβαση των αρχών με πακέτα διάσωσης, μείωσε τα φορολογικά έσοδα, αλλά και ανάγκασε τις κυβερνήσεις σε επεκτατική δημοσιονομική πολιτική. Στο διάγραμμα 1.1 αντικατοπτρίζεται η μεταβολή του δημόσιου χρέους από το τέλος του 2007 έως το 2011.

Διάγραμμα 1.1
Χρέος Γενικής Κυβέρνησης
(% ΑΕΠ και μεταβολή μεταξύ 2007-2011)

Πηγή: European Commission, (Χαρδούβελης 2011:59)

Ωστόσο, η αύξηση του χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ στην Ευρωζώνη συγκριτικά με άλλες χώρες δεν είναι τόσο δραματική. Μάλιστα η Ευρωζώνη είναι μια νομισματική περιοχή με πλεόνασμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ενώ το δημοσιονομικό της έλλειμμα προσεγγίζει το 4,7% το 2011 (έναντι 9,5% στο Ηνωμένο Βασίλειο, 10% στις Ηνωμένες Πολιτείες και 9,6% στην Ιαπωνία). Η δημοσιονομική κατάσταση της Ευρωζώνης εμφανίζεται στο σύνολό της καλύτερη των άλλων μεγάλων χωρών και παρά ταύτα είναι η μόνη που αντιμετωπίζει ταυτόχρονη δημοσιονομική, οικονομική

και χρηματοοικονομική κρίση. Η μεγάλη ένταση που προκλήθηκε το 2010 δεν αφορούσε το σύνολο της Ευρωζώνης αλλά επιμέρους χώρες, αυτό όμως προκάλεσε την δυσπιστία των αγορών για την εσωτερική λειτουργία της. Έτσι, ενώ έως την έλευση της κρίσης οι αγορές δεν διαφοροποιούσαν σημαντικά τις χώρες της Ευρωζώνης μεταξύ τους, τώρα τις διαφοροποιούν αναφορικά με τον πιστωτικό τους κίνδυνο. Η διαφοροποίηση όμως αυτή θέτει σε κίνδυνο τη σταθερότητα αλλά και την ύπαρξη της Ευρωζώνης, όπως τουλάχιστον την ξέρουμε σήμερα. Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τις μακροοικονομικές συνθήκες της Ευρωζώνης οι οποίες είναι συγκριτικά με άλλες μεγάλες χώρες καλές δεν μπορούμε να πούμε ότι με τα παραπάνω κριτήρια η Ευρωζώνη στο σύνολο της δεν είναι παγκοσμίως ανταγωνιστική. Τίθεται όμως εύλογα το ερώτημα γιατί οι πολιτικές δημοσιονομικής προσαρμογής και λιτότητας που υλοποιούνται σε μια σειρά από κράτη-μέλη, η πολιτική στόχευσης της ΕΚΤ στην επίτευξη σταθερότητας τιμών, και οι μέχρι σήμερα θεσμικές παρεμβάσεις που έχουν γίνει σε επίπεδο Ευρωζώνης δεν έχουν πείσει τις διεθνείς αγορές και η κρίση βαθαίνει αντί να αμβλύνεται;

Ακόμη και την περίοδο πριν εκδηλωθεί η ύφεση υπήρχαν σαφείς ενδείξεις ότι, δίχως οικονομική διακυβέρνηση, το κοινό νόμισμα σε χώρες με διαφορετικό επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και δημοσιονομικής πειθαρχίας δεν είχε σταθερές βάσεις.⁶ Η οικονομική ύφεση και η κρίση του ευρώ στα τέλη του 2009 ανέδειξε το δομικό πρόβλημα ανταγωνιστικότητας και την συνεχιζόμενη απόκλιση μεταξύ Βορά και Νότου. Η ευρωπαϊκή περιφέρεια παρόλο που σημείωσε τα τελευταία χρόνια σημαντική αύξηση του βιοτικού επιπέδου δεν ανταποκρινόταν πλήρως στην πραγματικότητα διότι η οικονομία τους βασιζόταν στην αυξημένη κατανάλωση και όχι στην επένδυση καθώς και στον υψηλό δανεισμό. Οι περισσότερες αδυναμίες των χωρών της ευρωπαϊκής περιφέρειας διαφέρουν από χώρα σε χώρα ενώ άλλες είναι κοινές.

Το δημοσιονομικό αποτελεί το μεγαλύτερο πρόβλημα σχεδόν για το σύνολο των χωρών της Ζώνης του Ευρώ. Η Ελλάδα και η Πορτογαλία έχουν τα μεγαλύτερα δημοσιονομικά ελλείμματα αλλά και τα μεγαλύτερα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών. Αντιθέτως, η Ιρλανδία, η οποία ήρθε και αυτή αντιμέτωπη με τις αγορές (μετά την ελληνική κρίση) και αναγκάστηκε και αυτή να προσφύγει στο ΔΝΤ και να

⁶ Ο νομπελίστας R. Mundell στο άρθρο του «A theory of Optimum Currency Areas», τονίζει ότι καμία νομισματική ένωση δεν μπορεί να ευημερήσει δίχως κάποιας μορφής πολιτικής ένωσης.

ζητήσει τη βοήθεια της Ευρωζώνης, δείχνει να μην έχει πρόβλημα σε κανέναν από τους δύο τομείς.⁷ Ενώ η Ισπανία που επίσης βρέθηκε στο στόχαστρο των αγορών, δεν έχει διαχρονικό δημοσιονομικό πρόβλημα, αντιμετωπίζει πρόβλημα ανταγωνιστικότητας.

⁷ Η δυσχερής κατάσταση της Ιρλανδίας οφείλεται στο ξέσπασμα της διεθνούς κρίσης όπου όπως είδαμε στο διάγραμμα 1.1 το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκε από 2007 έως το 2011 κατά 82 ποσοστιαίες μονάδες.

Κεφάλαιο 2

Η κρίση του Ευρώ

2.1 Ο ρόλος του Ευρώ

Η κρίση στην Ευρωζώνη και ιδίως στην περιφέρεια της εμφανίστηκε με ιδιαίτερη οξύτητα, εξαιτίας της δομής της και του ρόλου του ευρώ ως κοινού νομίσματος. Το Ευρώ αποτελεί μια μορφή παγκόσμιου χρήματος⁸ και ως εκ τούτου έχει κάποια θεμελιώδη χαρακτηριστικά. Απαιτεί σφιχτή δημοσιονομική πολιτική, δηλαδή έλεγχο των κρατικών δαπανών στα κράτη μέλη, την οποία επέφερε το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Το Ευρώ επίσης, απαιτεί ανεξάρτητη νομισματική πολιτική και έναν φορέα να την ασκεί, όπως η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ώστε να υπάρχει ομοιογένεια στη νομισματική πολιτική σε όλες τις χώρες της Ευρωζώνης. Και φυσικά, εφόσον συμβαίνει αυτό, προκαλεί πολύ στενά πλαίσια για να υπάρξει οικονομική ευλυγισία, ώστε να μπορούν οι χώρες μέλη να ανταποκρίνονται στις πιέσεις και στις αλλαγές των καιρών.

Σύμφωνα με τη θεωρία «περί των άριστων νομισματικών περιοχών» (Robert Mundell 1961), η διατήρηση της βιωσιμότητας μιας νομισματικής ζώνης (εν προκειμένω της Ευρωζώνης) επιβάλλει συγκεκριμένες συνθήκες. Κινητικότητα του κεφαλαίου και της εργασίας και ύπαρξη δυνατότητας μεταφοράς πόρων για την ενίσχυση περιοχών που δέχονται υφεσιακές εντάσεις και αντιμετωπίζουν μη συμμετρικά κατανεμημένες επιπτώσεις.⁹ Στην περίπτωση της Ευρωζώνης εύκολα μπορεί κανείς να αντιληφθεί ότι δεν πληροί τις προαναφερθείσες προϋποθέσεις. Η κινητικότητα των εργαζομένων ανάμεσα στις χώρες – μέλη της Ευρωζώνης ήταν και είναι ασήμαντη, ενώ δεν διευκολύνεται από τη γλωσσική πολυμορφία και τις εθνικές ιδιομορφίες των χωρών μελών (Le monde diplomatique, 2010). Η Ένωση, κυρίως μετά τη διεύρυνση της, παρουσιάζει θεσμική αδυναμία στα ζητήματα εναρμόνισης των δημοσιονομικών πολιτικών, καθώς και χαμηλούς ρυθμούς οικονομικής σύγκλισης και προσαρμογής.

⁸Βλέπε Ευρωπαϊκή Επιτροπή: http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/world/index_el.htm

Νόμισμα 17 κρατών και των 330 εκατομμυρίων κατοίκων τους, είναι το δεύτερο μετά το δολάριο διεθνές συναλλαγματικό απόθεμα, συγκεντρώνει την προτίμηση πολλών επενδυτών και σε αυτό είναι εκφρασμένα σε όλες τις χώρες μεγάλης αξίας περιουσιακά στοιχεία, επίσης ορισμένες χώρες διαχειρίζονται το νόμισμά τους συνδέοντάς το με το ευρώ, το οποίο λειτουργεί ως αγκυροβόλιο ή ως νόμισμα "πρόσδεσης".

⁹ Οι δύο αυτές συνιστώσες έχουν επιβεβαιωθεί από την μακρόχρονη εμπειρία της λειτουργίας του Αμερικάνικου ομοσπονδιακού εγχειρήματος και για αυτό αποτελούν σήμερα τη βάση των οικονομικών λειτουργιών των ομόσπονδων πολιτειών των ΗΠΑ.

Συνεπώς η Ευρωζώνη αν θέλει πραγματικά να αποτελέσει ένα ισχυρό πόλο στην παγκόσμια σκηνή θα πρέπει να προχωρήσει σε μία πιο ουσιαστική (πολιτική και οικονομική) Ένωση.

Τα βήματα προς την νομισματική ένωση ήταν δύσκολα και η μετάβαση στο τελικό στάδιο θα λάμβανε χώρα κάτω από μια σειρά κριτηρίων σύγκλισης. Η υπογραφή του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης υπαγόρευε κάποιους δημοσιονομικούς περιορισμούς¹⁰. Ειδικότερα σύμφωνα με αυτό, το δημοσιονομικό έλλειμμα των χωρών – μελών και το δημόσιο χρέος δεν πρέπει να ξεπερνά το 3% και 60% του ΑΕΠ αντίστοιχα, προϋπόθεση που δεν τηρήθηκε από καμία χώρα – μέλος (πλην Λουξεμβούργου). Το δημόσιο χρέος της Γερμανίας, επί παραδείγματι, ανήλθε στο 83% του ΑΕΠ το 2010. Η εμπειρία της πρόσφατης χρηματοπιστωτικής κρίσης και η κρίση δημοσίου χρέους κατέδειξε ότι πολλές χώρες δεν είχαν συμμορφωθεί επαρκώς με τις συστάσεις του συμφώνου και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να κληθούν για άμεσες προσαρμογές επίσης, αποκαλύφθηκαν οι κίνδυνοι από τις θεσμικές ατέλειες.

Η νομισματική ένωση έχει συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη των χωρών – μελών¹¹ ωστόσο η ύπαρξη σημαντικών αποκλίσεων ως προς το βαθμό ανάπτυξης σημαίνει ότι η σύγκριση του οφέλους και του κόστους από τη συμμετοχή στη νομισματική ένωση οδηγεί σε διαφορετικά αποτελέσματα από χώρα σε χώρα. Στην Ευρωζώνη υπάρχουν ουσιώδεις διαθρωτικές διαφορές ανάμεσα στις οικονομίες, στις δομές και στα επιτόκια των κρατών-μελών της. Η εφαρμογή του κοινού νομίσματος συνεπάγεται και την απώλεια της συναλλαγματικής ισοτιμίας ως εργαλείο πολιτικής, δηλαδή ένα μέλος της ΟΝΕ δεν μπορεί πλέον να ακολουθήσει ανεξάρτητη νομισματική πολιτική μεταβάλλοντας τη συναλλαγματική του ισοτιμία.¹² Έτσι, οι ευρωπαϊκές οικονομίες που εμφάνιζαν και εμφανίζουν χαμηλή παραγωγικότητα, έπρεπε να βρουν τρόπο να τονώσουν την ανταγωνιστικότητά τους, προκειμένου να διατηρήσουν ενιαία και ανταγωνιστική τη νομισματική ζώνη του ευρώ, ενώ

¹⁰ Έτσι, η δημοσιονομική πειθαρχία θα συνέβαλλε στην αποφυγή υπερβολικής αύξησης του ρυθμού επέκτασης της δαπάνης στις χώρες- μέλη, γεγονός που θα απέτρεπε τη διαμόρφωση υψηλού πληθωρισμού και επομένως ενός αδύναμου ευρώ.

¹¹ Βλέπε: Παπάζογλου 2010: 428-432), Ο στόχος της μείωσης του πληθωρισμού προσεγγίστηκε ικανοποιητικά από την έναρξη εφαρμογής της ενιαίας νομισματικής πολιτικής, ακόμη και την δεκαετία 1999-2008 ήταν κοντά στο 2% παρά την αρνητική διεθνή συγκυρία της κρίσης 2007-2008. Επίσης η νομισματική ένωση έχει συμβάλει στην αύξηση των εμπορικών συναλλαγών μεταξύ των χωρών της ζώνης του ευρώ, κυρίως λόγω της εξάλειψης του συναλλαγματικού κινδύνου.

¹² Βλέπε: (Eijffinger & De Haan 2000:16-26) Οι γνώμες για το κόστος και το όφελος μιας νομισματικής ένωσης.

παρέμειναν ταυτόχρονα εκτεθειμένες στα εξωτερικά ελλείμματα τους και στις τεράστιες ανάγκες διαρθρωτικών προσαρμογών που απαιτούσε η ένταξη τους στην ΟΝΕ.

Το βασικό μειονέκτημα που αντιμετωπίζει μια χώρα μέλος μιας νομισματικής ένωσης είναι όπως προαναφέραμε η μη δυνατότητα άσκησης συναλλαγματικής, νομισματικής και εμπορικής πολιτικής για την αντιμετώπιση μακροοικονομικών ανισορροπιών, γεγονός που καθίσταται ιδιαίτερα οδυνηρό σε περιόδους οικονομικής δυσπραγίας και ύφεσης. Συνεπώς, αν μια οικονομία χάνει τις παραπάνω δυνατότητες στην άσκηση μακροοικονομικής πολιτικής, σύμφωνα με την κλασική οικονομική ανάλυση η επανάκτηση της χαμένης ανταγωνιστικότητας και η αντιμετώπιση των ανισορροπιών πρέπει να επιτευχθεί με εναλλακτικούς τρόπους οικονομικής προσαρμογής.¹³ Η προσαρμογή επιτυγχάνεται με αλλαγές σε πραγματικά μεγέθη του ΑΕΠ μιας χώρας και της απασχόλησης που θα οδηγήσουν σε νέα επίπεδα τιμών και μισθών. Το αποτέλεσμα όμως παραμένει το ίδιο αν δεν υπάρχει ένας μηχανισμός μεταφοράς πόρων από τις πλεονασματικές στις ελλειμματικές χώρες για την αντιμετώπιση ανισορροπιών. Ο ομοσπονδιακός προϋπολογισμός θεωρείται η καλύτερη επιλογή ώστε οι δυσμενείς επιπτώσεις από την εγκατάλειψη του εργαλείου της νομισματικής πολιτικής να αντιστραφούν ή έστω να απαλυνθούν¹⁴ (Πελαγίδη, 1997). Στην Ευρώπη σήμερα, πολιτική βούληση για κάτι τέτοιο μέχρι στιγμής δεν υπάρχει, αντιθέτως, επιλέγονται ενισχύσεις στις προβληματικές περιοχές με πακέτα χρηματοδοτικών ενισχύσεων από έναν ισχύον Κοινοτικό Προϋπολογισμό. Αυτό που δρομολογείται τώρα, με τις γαλλογερμανικές προτάσεις για ένα Σύμφωνο Ανταγωνιστικότητας, είναι μια ενδιάμεση λύση που στοχεύει στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ευρωπαϊκής οικονομίας συνολικά.

¹³ Η ανάλυση της εναλλακτικής προσαρμογής έγινε ακόμη από την εποχή που ο χρυσός αποτελούσε το μέσο πληρωμής στις διεθνείς συναλλαγές (gold standard) από τον φιλόσοφο David Hume τον 18^ο αιώνα και η σημασία της παρέμεινε διαχρονική. Σύμφωνα με τον David Hume, όταν οι συναλλαγματικές ισοτιμίες είναι σταθερές, η προσαρμογή των ανισορροπιών επιτυγχάνεται με την ύφεση και τον αποπληθωρισμό. Στο σύστημα gold standard, η εισροή χρυσού στην πλεονασματική χώρα θα αυξήσει την προσφορά χρήματος, με αποτέλεσμα την αύξηση των τιμών και την απώλεια ανταγωνιστικότητας. Αντίθετα, η εκροή χρυσού από την ελλειμματική χώρα, θα μειώσει την προσφορά χρήματος, που θα οδηγήσει στη μείωση των τιμών (ύφεση) και την ανάκτηση ανταγωνιστικότητας.

¹⁴ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι περιπτώσεις των ΗΠΑ, του Καναδά και της Αυστραλίας.

Από την ONE ωφελήθηκαν κυρίως οι πιο ανταγωνιστικές χώρες και, ιδιαίτερα η Γερμανία¹⁵. Ο ευρωπαϊκός Βορράς έχει τόσα πλεονάσματα όσα ελλείμματα έχει ο Νότος.¹⁶ Τα μεγάλα εμπορικά πλεονάσματα στο γερμανικό ισοζύγιο πληρωμών που κατά κύριο λόγο προωθούν την ανάπτυξη, προκύπτουν εκτός από τις μεγάλες επενδύσεις σε υλικό και ανθρώπινο κεφάλαιο και από το υποτιμημένο ευρώ (εκτός ευρώ, το γερμανικό μάρκο θα ήταν κατά 30%-40% ακριβότερο με αποτέλεσμα να μην έχει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στις εξαγωγές) σε σχέση με την υψηλή ανταγωνιστικότητα της οικονομίας της.¹⁷ Ως εκ τούτου, τα μεγάλα πλεονάσματα της Γερμανίας προκαλούν ελλείμματα και υψηλό δημόσιο χρέος στις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως στον ευρωπαϊκό Νότο Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία όπου αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα¹⁸. Η αδυναμία των χωρών της περιφέρειας να εξυπηρετήσουν τα χρέη τους αντικατοπτρίζει τη δομική εσωτερική αδυναμία της ONE και επιβάλλει μια εκ νέου προσέγγιση στο οργανωτικό της σύστημα με έντονο αναδιανεμητικό χαρακτήρα.

2.2 Έλλειμμα διακυβέρνησης

Στην Ευρώπη οι εξελίξεις δρομολογήθηκαν από τα προβλήματα της Ελλάδας που αποτέλεσαν τον καταλύτη για να φανούν οι αδυναμίες του οράματος της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης. Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2007- 2009 επιδείνωσε την ήδη δύσκολη θέση των περιφερειακών χωρών της Ευρωζώνης καθώς οδήγησε σε ακραία έλλειψη ρευστότητας για τις ευρωπαϊκές τράπεζες και ενώ η ΕΚΤ όπως είδαμε πιο

¹⁵ Βλέπε (Καθημερινή 27/11/2011) Με την κυκλοφορία του ευρώ (1999) η Γερμανία κατάφερε να επωφεληθεί την μεγαλύτερη νομισματική επιδότηση που πέτυχε ποτέ μια ανεπτυγμένη χώρα. Η ισοτιμία ευρώ-δολαρίου από 1,19 έπεσε αμέσως στο 0,81, ενώ τα επιτόκια υποχώρησαν σε ποσοστά που ήταν τα χαμηλότερα του αιώνα. Τα δύο αυτά στοιχεία επέτρεψαν στη γερμανική βιομηχανία όχι μόνο να ξεπεράσει το τεράστιο πρόβλημα ανταγωνισμού που είχε, αλλά να αξιοποιήσει στο έπακρον τη συγκυρία και να αναμορφωθεί, με συνέπεια να θεωρείται σήμερα ο ισχυρότερος ευρωπαϊκός παίκτης.

¹⁶ Το εμπορικό ισοζύγιο της Ευρωζώνης είναι ισορροπημένο, ενώ το συνολικό δημοσιονομικό της έλλειμμα ανέρχεται στο 4,5% του συνολικού ΑΕΠ, έναντι 10% στις ΗΠΑ και 8% στην Ιαπωνία

¹⁷ Βλέπε κεφ. 3 και 4 της μελέτης 2010: Κρίση Ευρωζώνης, Κ. Λαπαβίτσας et al.

¹⁸ Βλέπε: κεφάλαιο 5, Νότης Μαριιάς «Το μνημόνιο της χρεοκοπίας και ο άλλος δρόμος, Πειραματόζωο η Ελλάς» Ο συγγραφέας αναφέρει ότι κατά το σχεδιασμό της ONE επικράτησαν οι μονεταριστικές αντιλήψεις της Γερμανίας, κατά συνέπεια ο Βορράς να καταφέρει να διατηρήσει την κυρίαρχη θέση του ενώ ο Νότος να γίνει ακόμα πιο καταναλωτικός καθώς οι τράπεζες εξαιτίας των χαμηλών επιτοκίων του ευρώ χορηγούσαν αφειδώς φθηνά καταναλωτικά δάνεια, με τα οποία οι πληθυσμοί του Νότου αφενός συμπλήρωναν τους χαμηλούς μισθούς τους και αφετέρου αγόραζαν βιομηχανικά προϊόντα προερχόμενα από το Βορρά. Με τον τρόπο αυτό ο Βορράς αξιοποίησε υπέρ του τα οφέλη μιας ενιαίας αγοράς μεγέθους 13 δις. Δολαρίων με χαμηλό κόστος δανεισμού. Έτσι μέσα σε λιγότερο από μία δεκαετία ο Βορράς κέρδισε τριπλά: α) αύξησε τις εξαγωγές του στο νότο β) εξαγόρασε τις κυριότερες τράπεζες και βιομηχανίες του Νότου και γ) μετατράπηκε στο μεγαλύτερο πιστωτή των χωρών της ευρωπαϊκής περιφέρειας.

πάνω αντέδρασε άμεσα προκειμένου να αντιμετωπιστεί η κρίση, η αντίδραση της το 2009 όταν αρκετές χώρες αντιμετώπισαν αυξανόμενες ανάγκες δανεισμού ήταν πολύ διαφορετική. Η ευρωζώνη άφησε το κάθε κράτος να υπερασπιστεί μόνο του τον εαυτό του στο στίβο των χρηματοπιστωτικών αγορών και η ΕΚΤ¹⁹ ήταν απλώς «παρατηρητής» καθώς τα επιτόκια δανεισμού αυξάνονταν και το φάσμα της κρατικής πτώχευσης ορθώνονταν απειλητικό.

Οι διεθνείς αγορές από τα μέσα του 2009 άρχισαν να γίνονται όλο και περισσότερο νευρικές για την πορεία της Ευρωζώνης. Μάλιστα, όταν κορυφώθηκε η ελληνική κρίση αυξήθηκαν σημαντικά τα επιτόκια ασφάλισης (CDS) και για την Ιρλανδία, ενώ η αύξηση ήταν μικρότερη για την Πορτογαλία και τις υπόλοιπες χώρες. Η κωλυσιεργία εκ μέρους της ΕΕ για την άμεση παροχή βοήθειας προς την Ελλάδα επισημάνθηκε νωρίς από τον διοικητή της Τράπεζας της Αγγλίας ο οποίος ανέφερε «Η Γαλλία και η Γερμανία δεν έχουν άλλη επιλογή από το να δώσουν ρητές εγγυήσεις για το ελληνικό χρέος» (17/02/2010, The Guardian). Στις 15/03/2010 συναντήθηκαν οι Υπουργοί Οικονομικών της Ευρωζώνης και αποφασίστηκε η δημιουργία μηχανισμού στήριξης των μελών της Ζώνης του Ευρώ, η έλλειψη όμως διευκρινιστικών πληροφοριών για το ύψος του πακέτου καθώς και για τον τρόπο λειτουργίας του μηχανισμού οδηγεί σε νέες εντάσεις με τα επιτόκια να έχουν ανοδική πορεία (Χαρδούβελης, 2011). Ως εκ τούτου δημιουργούνται έντονες ανησυχίες όχι μόνο για την τύχη της Ελλάδας αλλά και για το ίδιο το ευρώ.

Η φαινομενική σταθερότητα της Ευρωζώνης, μέσω του αναποτελεσματικού όπως απεδείχθη, στην αντιμετώπιση υφεσιακών εντάσεων, Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης κλονίστηκε. Η έλλειψη ισχύος των πολιτικών ηγετών και η μη σύγκλιση απόψεων ως προς τον τρόπο διαχείρισης της κρίσης χρέους επέτρεψε τις κερδοσκοπικές επιθέσεις των αγορών. Το έλλειμμα της πολιτικής ένωσης επιτρέπει την κατάρτιση του κρατικού προϋπολογισμού από κάθε χώρα μέλος της Ευρωζώνης δυσχεραίνοντας έτσι την άσκηση κοινής δημοσιονομικής πολιτικής και προστασίας του ευρώ. Όπως αναφέραμε η στέρηση της ΕΚΤ από αρμοδιότητες που έχει η

¹⁹ Ο βασικός ρόλος της ΕΚΤ είναι η άσκηση νομισματικής πολιτικής και η διαφύλαξη του πληθωρισμού στην Ευρωζώνη ωστόσο πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι η ΕΚΤ πρέπει να διαδραματίσει ενεργότερο ρόλο στην αντιμετώπιση της κρίσης χρέους μάλιστα ο Σουηδός Υπουργός Οικονομικών Anders Borg δήλωσε «Είμαι υπέρ της αύξησης των πόρων του ΔΝΤ, της ενίσχυσης του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθεροποίησης (ΕΜΣ) και μίας πολύ ενεργητικής προσέγγισης από την ΕΚΤ» (26/01/2012 skai.gr)

αντίστοιχη FED στις ΗΠΑ (εποπτικές, οικονομικές καθώς και δυνατότητα έκδοσης χαρτονομίσματος) έχει προκαλέσει έντονη κριτική.

Οι πολιτικές που ασκούνται κυρίως από την Γερμανία που έχει αναδειχθεί σε ρόλο ηγέτη στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή, για την αντιμετώπιση της κρίσης όπως αυτή εξελίχθηκε με επιμερισμό ευθυνών τόσο στις ισχυρές όσο και στις αδύναμες χώρες της Ένωσης, προκαλούν κλυδωνισμούς στην ΟΝΕ. Η επιβολή λιτότητας στην περιφέρεια, αλλά ολόένα και περισσότερο στον πυρήνα προκαλεί έντονο κοινωνικό πρόβλημα.²⁰ Η μείωση των ελλειμμάτων και η δημοσιονομική προσαρμογή είναι αναγκαία ωστόσο το εγχείρημα βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας των ελλειμματικών χωρών της ευρωζώνης με εσωτερική υποτίμηση είναι ιδιαίτερα δύσκολο και επίπονο²¹. Η λιτότητα αποτελεί πολιτική υψηλού κινδύνου για τις οικονομίες τόσο του κέντρου όσο και της περιφέρειας και μπορεί να επιδεινώσει ακόμη περισσότερο το πρόβλημα της υπερχρέωσης²². Οι οικονομίες ιδιαίτερα των αδύναμων χωρών βυθίζονται σε συνθήκες αυτοτροφοδοτούμενης ύφεσης ενώ η ανεργία καλπάζει. Αλλά στη δίνη της ύφεσης παρασύρονται και τα ισχυρότερα κράτη- μέλη μέσω της μείωσης των εξαγωγών τους. Τα μέτρα λιτότητας που υιοθετούνται ως στόχο έχουν εν μέρει τη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και εν μέρει τη συμπίεση του εργασιακού κόστους. Από μόνα τους όμως δεν επαρκούν θα έπρεπε να μελετηθούν παράλληλα και αναπτυξιακά μέτρα καθώς και να γίνει αναπροσαρμογή των στόχων σε ρεαλιστικά χρονοδιαγράμματα για να μπει και πάλι η οικονομία σε τροχιά ανάπτυξης.

Η ΕΕ εκτός από τα μεγάλα εσωτερικά προβλήματα που έχουν αναδειχθεί από την κρίση χρέους φαίνεται βαθιά διχασμένη και μη ικανή να χαράξει κοινή εξωτερική πολιτική. Αυτό γίνεται αντιληπτό και με την πρόσφατη γενικευμένη αναταραχή στο αραβικό κόσμο και την έκρηξη εμφυλίου πολέμου στη Λιβύη (Μάρτιος, 2011). Οι πρόσφατες εξελίξεις των γεγονότων της λεγόμενης Αραβικής Άνοιξης επηρέασαν άμεσα την Ευρώπη προκαλώντας αίσθημα ανασφάλειας. Οι μεταναστευτικές ροές παράνομων μεταναστών που αιτούνταν πολιτικό άσυλο αυξήθηκαν στις μεσογειακές

²⁰ Διακεκριμένοι οικονομολόγοι όπως ο J. Stiglitz φέρονται πολύ επικριτικά για τα προγράμματα λιτότητας που εφαρμόζονται στην Ευρώπη και υποστηρίζουν ότι το πιο πιθανό είναι να οδηγήσουν σε μεγαλύτερο χάσμα ανταγωνιστικότητας την περιφέρεια με τον πυρήνα.

²¹ Η εσωτερική υποτίμηση, με μείωση μισθών οδηγεί σε χαμηλότερο ΑΕΠ το οποίο καθίσταται ανεπαρκές για την επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων

²² Για την επέκταση της λιτότητας σε περιφέρεια και κέντρο και τις επιπτώσεις της Βλέπε: Λαπαβίτσας «Η Ευρωζώνη ανάμεσα στη λιτότητα και την αθέτηση πληρωμών» κεφ. 4, 5

χώρες, με Ελλάδα και Ιταλία να αποτελούν τις κύριες πύλες εισόδου, δοκιμάζοντας την αποτελεσματικότητα φύλαξης των συνόρων και θέτοντας υπό αμφισβήτηση των ενιαίο χώρο της συνθήκης Schengen.²³

Είναι φανερό ότι η ΕΕ αντιμετωπίζει συστημική κρίση και το μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι αβέβαιο²⁴. Το βασικό μειονέκτημα της Ένωσης είναι η άρνηση των κρατών – μελών να προχωρήσουν πέρα από τη δημιουργία της εσωτερικής αγοράς και τη νομισματική ένωση στην οικονομική και πολιτική ολοκλήρωση. Αν γίνει ένας απολογισμός της ΕΕ των 27 θα διακρίνει κανείς τις δυσκολίες σύγκλισης μεταξύ των ισχυρών και αδύναμων κρατών μελών. Παρόλα τα βήματα προόδου η βασική αδυναμία είναι η έλλειψη κοινής ευρωπαϊκής στρατηγικής. Η διαφορετική προσέγγιση για τη χάραξη πολιτικής αλλά και η προάσπιση των εθνικών συμφερόντων σε συνδυασμό με την απουσία αλληλεγγύης αποδυναμώνει το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Πιο ενωμένη και συγκροτημένη Ένωση είναι το ζητούμενο αλλά είναι δύσκολο να εφαρμοστεί στη πράξη διότι απαιτεί εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας κάτι που είναι δύσκολο να αποδεχτούν τα κράτη – μέλη. Η σημερινή οικονομική κρίση μπορεί να αλλάξει την πορεία της Ευρώπης και ήδη έχουν ξεκινήσει οι διαδικασίες για την αναθεώρηση της οικονομικής διακυβέρνησης²⁵.

2.3 Κρίσιμα ερωτήματα και μελλοντική προοπτική της Ευρωζώνης

Η οικονομική ύφεση στην Ευρώπη έχει προκαλέσει κοινωνικό και πολιτικό αναβρασμό. Ωστόσο μέσα από αυτή τη δεινή θέση που έχει βρεθεί έχουν γίνει οι πρώτες συζητήσεις για την μελλοντική της εξέλιξη. Το όραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης διακυβεύτηκε και η κρίση κατέστησε σαφές ότι η προηγούμενη απλή διακυβερνητική συνεργασία δεν επαρκεί. Ο Jurgen Habermas αναφέρει «Η βαθιά ελληνική κρίση είχε μια βαθιά πολιτική παρενέργεια. Σε μία από τις πλέον αδύναμες

²³ Οι χώρες που έχουν υπογράψει τη συμφωνία Schengen (1985) κατήργησαν τα εσωτερικά σύνορα, αντικαθιστώντας τα με ενιαία εξωτερικά σύνορα. Εντός του χώρου αυτού εφαρμόζονται κοινοί κανόνες και διαδικασίες όσον αφορά τις θεωρήσεις για διαμονές σύντομης διάρκειας, τις αιτήσεις ασύλου (Σύμβαση Δουβλίνου 1990) και τους ελέγχους στα σύνορα. Ταυτόχρονα, για τη διασφάλιση της ασφάλειας εντός του χώρου Schengen, ενισχύθηκαν η συνεργασία και ο συντονισμός μεταξύ των αστυνομικών υπηρεσιών και των δικαστικών αρχών. Η συνεργασία Schengen ενσωματώθηκε στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) με τη συνθήκη του Άμστερνταμ, το 1997. Σήμερα, η συνθήκη Schengen των ελεύθερων συνόρων αποτελείται από 25 κράτη μέλη: 22 χώρες της ΕΕ (όλες εκτός από τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την Ιρλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Κύπρο), καθώς και τρεις συνδεδεμένες χώρες: Νορβηγία, Ισλανδία και Ελβετία. Η Δανία έχει υπογράψει τη συμφωνία του Schengen, αλλά έχει διατηρήσει την ελευθερία της να μην εφαρμόσει ορισμένα μέτρα

²⁴ Για τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ένωση βλέπε: Paul Taylor 2010 κεφ.4

²⁵ Με τη σύσταση του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας, την αναθεώρηση της Συνθήκης της Λισαβόνας και την ενίσχυση των μηχανισμών της οικονομικής πολιτικής

στιγμές της, η Ευρωπαϊκή Ένωση ξεκίνησε μια συζήτηση αναφορικά με το κεντρικό πρόβλημα της μελλοντικής της εξέλιξης» (Habermas, 2010:6). Από το Μάιο του 2010 οι πολιτικές ηγεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης εργάζονται στενά προκειμένου να βρουν κοινό παρανομαστή στη διακυβερνητική τους συνεργασία.

Το 2010 εφαρμόστηκαν, αν και με καθυστέρηση, σημαντικά διαρθρωτικά μέτρα που στόχο είχαν να μειώσουν τις μακροοικονομικές ανισότητες και να αποφύγουν την πιθανή χρεοκοπία της Ελλάδας. Δημιουργήθηκε ο προσωρινός Μηχανισμός Στήριξης (European Financial Stability Facility EFSF) με κεφάλαιο 750 δις ευρώ με λήξη το 2013 για παροχή βοήθειας σε οποιαδήποτε χώρα- μέλος τη χρειαστεί. Επίσης χορηγήθηκαν δάνεια ύψους 110 δις ευρώ και 85 δις ευρώ σε Ελλάδα και Ιρλανδία αντίστοιχα και, αργότερα τον Απρίλιο του 2011 78 δις ευρώ στην Πορτογαλία, με σχετικά ευνοϊκούς όρους, όπως επιτόκια κάτω του 5% και χρόνος αποπληρωμής 10 έτη. Μετά τη Σύνοδο κορυφής του Δεκεμβρίου του 2010, υπάρχει ήδη συμφωνία στις αρχές του Πορίσματος Van Rompuy²⁶, η οποία αποβλέπει στην ενίσχυση της δημοσιονομικής πειθαρχίας στην Ευρωζώνη. Πιο συγκεκριμένα συνεπάγεται εκτενέστερο έλεγχο στα δημοσιονομικά του κάθε κράτους – μέλους της Ευρωζώνης, μεγαλύτερη έμφαση στη μείωση του δημόσιου χρέους, έλεγχο στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών κάθε χώρας καθώς και κανόνες επιτήρησης, ή αρχή της «αντίστροφης ψηφοφορίας» όπως ονομάζεται όπου όταν ένα κράτος – μέλος παρεκκλίνει επιβάλλεται σε επιτήρηση και ποινή και για την έξοδο του απαιτείται ψηφοφορία.

Οι Ευρωπαίοι ηγέτες επιθυμούν τροποποίηση της Συνθήκης της Λισαβόνας²⁷ ώστε να μπορέσει να επιτευχθεί η δημιουργία μόνιμου μηχανισμού στήριξης για τις χώρες της

²⁶ Στις 25-26 Μαρτίου 2010 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε να δημιουργηθεί μια επιτροπή (task force) η οποία θα παρουσίαζε συγκεκριμένες προτάσεις δημιουργίας ενός νέου μηχανισμού διακυβερνητικής συνεργασίας. Μέλη της επιτροπής ήταν οι Υπουργοί Οικονομικών των 27 χωρών – μελών, η ΕΚΤ και επικεφαλής ο επανεκλεγέν πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Herman Van Rompuy. Επίσης δεν ήταν λίγες οι χώρες – μέλη που έστειλαν και τις δικές τους προτάσεις για την επιθυμητή μορφή του μηχανισμού. Έτσι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή βασιζόμενη στα γενικά συμπεράσματα της επιτροπής Van Rompuy παρουσίασε έξι βασικές προτάσεις για τη δημοσιονομική εξυγίανση στην Ευρώπη, οι οποίες ενώ αρχικά έγιναν αποδεκτές στη συνέχεια η Γερμανία αντέδρασε σε κάποια σημεία όπως στις αυτόματες ποινές και για χώρες που δεν έχουν ελλείμματα και συγχρόνως έχουν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, με την οποία συμφώνησε και η Γαλλία. Παρά τις διορθώσεις το γενικό πνεύμα του συνόλου των προτάσεων παρέμεινε και ανακοινώθηκε τον Οκτώβριο ως Συμπεράσματα της Επιτροπής Van Rompuy.

²⁷ Η συνθήκη της Λισαβόνας (2000) αποσκοπούσε στη δημιουργία μιας πιο ανταγωνιστικής Ευρώπης βασισμένη στη γνώση, στην προστασία του περιβάλλοντος και την κοινωνική συνοχή. Παρόλο όμως των σημαντικών επιτευγμάτων της δεκαετίας 2000-2009, η ΕΕ παρουσίασε το χαμηλότερο ρυθμό

ζώνης του ευρώ σε περίπτωση σοβαρής κρίσης. Στη Σύνοδο κορυφής του Δεκεμβρίου συμφώνησαν ότι είναι επί της αρχής σύμφωνοι, στην τροποποίηση της Συνθήκης και την αντικατάσταση του προσωρινού μηχανισμού στήριξης με ένα μόνιμο μέχρι το 2013, ο οποίος μεταξύ άλλων θα αγοράζει κρατικά ομόλογα των χωρών - μελών. Στις 2 Φεβρουαρίου 2012 υπεγράφη στις Βρυξέλες η νέα συνθήκη για τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας ο οποίος αναμένεται να τεθεί σε ισχύ τον Ιούλιο του 2012, ένα έτος νωρίτερα από ό,τι υπολογιζόταν αρχικά. Επίσης, στη συγκεκριμένη Σύνοδο κορυφής ένα ακόμη θέμα μείζονος σημασίας που έλαβε χώρα είναι το ζήτημα έκδοσης κοινού ευρωομολόγου, επί του θέματος κατατέθηκαν διάφορες απόψεις και κρίθηκε ότι επί του παρόντος δεν μπορεί να ληφθεί κάποια συγκεκριμένη απόφαση (17/12/2010 Το ΒΗΜΑ). Η ιδέα του ευρωομολόγου²⁸ μπορεί προς το παρόν να μην είναι υλοποιήσιμη όμως εφόσον οι εξελίξεις το επαναφέρουν de facto στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων θα έχει αποτελέσει το πρώτο βήμα για την μετεξέλιξη της Ευρωζώνης σε μια οικονομική Ένωση με βαθιά πολιτική δέσμευση.

Οι ηγέτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης τον Μάρτιο του 2011 υιοθέτησαν ένα συμπληρωματικό πρόγραμμα με την ονομασία Σύμφωνο Ευρώ + (Euro Plus) το οποίο επικεντρώνεται σε τέσσερις τομείς την ανταγωνιστικότητα, την απασχόληση, τη βιωσιμότητα των δημόσιων οικονομικών και την ενίσχυση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας. Το Σύμφωνο επέλεξαν να το υπογράψουν και χώρες εκτός Ευρωζώνης όπως Δανία, Πολωνία, Λετονία, Λιθουανία, Ρουμανία και Βουλγαρία. Και τα 23 συμβαλλόμενα μέρη δεσμεύτηκαν να υλοποιήσουν τις μεταρρυθμίσεις στο σύνολό τους. Τα υπόλοιπα τέσσερα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα να το προσυπογράψουν εφόσον το θελήσουν. Το Σύμφωνο είναι πλήρως ενσωματωμένο στο νέο πλαίσιο οικονομικής διακυβέρνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι σχετικές δεσμεύσεις περιλαμβάνονται στα Εθνικά Προγράμματα Μεταρρυθμίσεων των εν λόγω κρατών-μελών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρώπη 2020, 20/01/2012) .

ανάπτυξης από όλες σχεδόν τις χώρες του πλανήτη με αυξημένη ανεργία και περιορισμένη αύξηση της γενικής ευημερίας.

²⁸ Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Επικαιρότητα «Τα ευρωομόλογα στο ΕΚ Οικονομικές & Νομισματικές Υποθέσεις», 14/02/2012 Γίνεται αναφορά με ποιόν τρόπο τα ευρωομόλογα θα μπορούσαν να αποτελέσουν εργαλείο κοινής διαχείρισης του χρέους στη ζώνη του ευρώ παρέχοντας στήριξη στα κράτη – μέλη που βρίσκονται σε δεινή θέση διασφαλίζοντας τους πιστωτές και ανοίγοντας έτσι νέες προοπτικές δανεισμού για τις χώρες αυτές. Επιπλέον, θα αναβαθμίσουν την πιστοληπτική ικανότητα των χωρών που αντιμετωπίζουν προβλήματα, θα μειώσουν το κόστος δανεισμού διασφαλίζοντας χαμηλά επιτόκια, θα αποφέρουν σημαντική εμβάθυνση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης και θα ενισχύσουν το ρόλο του ευρώ στις διεθνείς αγορές.

Στην καθοριστική για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης Σύνοδο Κορυφής 9/12/2011 οι Ευρωπαίοι ηγέτες συμφωνούν στη νέα συνθήκη, το αποκαλούμενο και «δημοσιονομικό σύμφωνο», για αυστηρότερη δημοσιονομική πειθαρχία και μεγαλύτερη οικονομική ολοκλήρωση για τη διάσωση του ευρώ και την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους²⁹. Η μόνη χώρα που άσκησε βέτο είναι η Μεγάλη Βρετανία, η οποία ήταν αρνητική για τη στενότερη δημοσιονομική πολιτική και πειθαρχία, αρνήθηκε επίσης να καταβάλλει το ποσό των 30 δις ευρώ στο ΔΝΤ προκειμένου να βοηθηθούν οι χώρες της περιφέρειας. Έτσι οι 26 άλλες χώρες της ΕΕ προχωρούν στη δημιουργία μιας διακυβερνητικής συμφωνίας έξω από το νομικό πλαίσιο της ΕΕ, ενώ η Βρετανία παραμένει στην Ένωση με το δικαίωμα της αρνησικυρίας (EurActive.gr, 17/02/2012). Αποφασίστηκε να ενσωματωθεί στο εθνικό δίκαιο ο λεγόμενος «χρυσός κανόνας» ο οποίος προβλέπει το διαρθρωτικό δημόσιο έλλειμμα να μην υπερβαίνει το 0,5% του ΑΕΠ σε ετήσια βάση, επίτευξη ισοσκελισμένων προϋπολογισμών και εφαρμογή αυστηρότερων κανόνων για την επιβολή της δημοσιονομικής πειθαρχίας. Επίσης, μια χώρα- μέλος η οποία θα έχει υπογράψει το δημοσιονομικό σύμφωνο θα μπορεί να προσφεύγει στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για να επαληθεύσει εάν κάποια άλλη χώρα- μέλος έχει εφαρμόσει σωστά το χρυσό κανόνα.³⁰

Κατά τη Σύνοδο Κορυφής την 1^η και τη 2^α Μαρτίου 2012 οι Ευρωπαίοι ηγέτες υπέγραψαν τη νέα συνθήκη για τη Σταθερότητα, τον Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση (ΣΣΣΔ) ή διαφορετικά το «δημοσιονομικό συμβόλαιο» το οποίο πλέον θέτει όλες τις χώρες- μέλη κάτω από κοινό μανδύα. Σύμφωνα με τα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (EUCO 4/2/12 REV 2) προτεραιότητα της ΕΕ αποτελεί η οικονομική στρατηγική της, η οποία στοχεύει τόσο στη συνεχή δημοσιονομική εξυγίανση όσο και στην ενίσχυση της ανάπτυξης και της απασχόλησης. Επίσης, οι Ευρωπαίοι ηγέτες ενέκριναν τις πέντε προτεραιότητες που ορίζονται στην ετήσια επισκόπηση της ανάπτυξης που απεφάσισε η Επιτροπή και προσδιόρισαν τις ενέργειες που πρέπει να γίνουν στο επίπεδο τόσο της ΕΕ όσο και των κρατών μελών. Όσον αφορά τα κράτη- μέλη θα πρέπει να εντείνουν τις προσπάθειες τους για την

²⁹ Η αυστηρότερη δημοσιονομική πειθαρχία αποσκοπεί να περιορίσει την περαιτέρω αύξηση του δημόσιου χρέους και τη μεγάλη εξάρτηση από τον υψηλό δανεισμό για την εξυπηρέτηση του, να αποκαταστήσει την εμπιστοσύνη στις αγορές και το χρηματοπιστωτικό σύστημα καθώς και να δημιουργήσει ένα θετικό αναπτυξιακό κλίμα.

³⁰ Το Δικαστήριο θα μπορεί να επιβάλει οικονομικές κυρώσεις σε ένα κράτος (maximum 0,1% του ΑΕΠ).

υλοποίηση των στόχων της στρατηγικής «Ευρώπη 2020»³¹ και να προβούν στις μεταρρυθμίσεις που περιλαμβάνονται στις ανά χώρα συστάσεις του 2011 και στις δεσμεύσεις που έχουν αναληφθεί με το Σύμφωνο για το Ευρώ + ³². Ενώ στο επίπεδο της ΕΕ πρέπει να αναληφθεί δράση για την ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς και την τόνωση της καινοτομίας και της έρευνας.

Οι προεδρικές εκλογές τόσο στη Γαλλία όσο και στην Ελλάδα 6/5/2012 σύμφωνα με τους αναλυτές θα έχουν πολυεπίπεδες επιπτώσεις στην Ευρωζώνη. Στην μεν Γαλλία αναδεικνύεται με ποσοστό 51,9% νικητής ο Φρανσουά Ολάντ, ο οποίος ως βασική θέση έχει την επανεξέταση του ζητήματος των χωρών με μεγάλο δημόσιο χρέος στο πλαίσιο του Δημοσιονομικού Συμφώνου Σταθερότητας καθώς και την υιοθέτηση αναπτυξιακών μέτρων. Στη δε Ελλάδα το αποτέλεσμα του πρώτου γύρου των εκλογών (εφόσον δεν υπήρχε κοινοβουλευτική πλειοψηφία σχηματίστηκε υπηρεσιακή κυβέρνηση και θα διεξαχθούν επαναληπτικές εκλογές τον Ιούνιο) προκάλεσε ανασφάλεια στην Ευρωζώνη. Τα διεθνή μέσα ενημέρωσης μονοπώλησαν τις στήλες τους με το διεθνή αντίκτυπο των ελληνικών εκλογών. Χαρακτηριστικά το γαλλικό πρακτορείο ειδήσεων αναφέρει *«Η κατάρρευση των δύο κομμάτων που στήριζαν την πολιτική λιτότητας στην Ελλάδα, του ΠΑΣΟΚ και της Νέας Δημοκρατίας, στις βουλευτικές εκλογές θέτει αμφιβολίες για το κατά πόσο η Ελλάδα θα είναι σε θέση να τηρήσει τις δεσμεύσεις της εντός της ευρωζώνης»*.

Ωστόσο το κύριο ερώτημα για τις οικονομίες σε ύφεση ή και ανάκαμψη με υψηλό δημόσιο χρέος είναι εάν η έμφαση θα δοθεί στην ανάπτυξη ή στη μείωση του χρέους και της τελικής κατανάλωσης. Νομπελίστες οικονομολόγοι όπως ο J. Stiglitz και P. Krugman στηλιτεύουν τα προγράμματα λιτότητας στην Ευρώπη, ως επακόλουθο της γερμανικής εμμονής με τα ελλείμματα, και υποστηρίζουν ότι η περικοπή των δαπανών σε οικονομίες που βρίσκονται σε ύφεση επιδεινώνει μάλλον παρά βελτιώνει τις μακροχρόνιες αναπτυξιακές τους προοπτικές. Η επιβολή μέτρων λιτότητας και η περικοπή κρατικών επενδύσεων υψηλής απόδοσης για να μην αυξηθεί το

³¹ Οι 5 στόχοι που πρέπει να επιτευχθούν μέχρι το τέλος της δεκαετίας είναι: αύξηση της εργασίας, καλύτερη εκπαίδευση, βελτίωση των συνθηκών για έρευνα και ανάπτυξη, κοινωνική ενσωμάτωση και μείωση της φτώχειας, κλιματική αλλαγή και ενέργεια. Βλέπε επίσης στο http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/index_en.htm το Europe 2020 strategy paper το οποίο περιγράφει την στρατηγική για έξυπνη, βιώσιμη και ολοκληρωτική ανάπτυξη.

³² Θα πρέπει να αναφέρουν τα μέτρα που πρόκειται να λάβουν για τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στα Εθνικά Προγράμματα Μεταρρυθμίσεων και στα Προγράμματα Σταθερότητας ή Σύγκλισης που καταρτίζουν.

δημοσιονομικό έλλειμμα δύναται να προκαλέσει εμβάθυνση της ύφεσης. Το κοινωνικό κράτος συρρικνώνεται και το διαθέσιμο εισόδημα μειώνεται γεγονός που οδηγεί σε αποδυνάμωση του κοινωνικού ιστού. Μέτρα όπως η αύξηση της φορολογίας και η περικοπή των δημοσίων δαπανών, που έχουν ληφθεί από αρκετές χώρες προκειμένου να μειώσουν τις δανειακές τους ανάγκες, έχουν ως αποτέλεσμα αύξηση της ανεργίας και συνεχώς μειούμενη αποδοτικότητα των φόρων. Επίσης, θεωρείται εξαιρετικά αυστηρή η δημοσιονομική προσαρμογή που απαιτείται στις χώρες της περιφέρειας αν και το πρόβλημα κατανάλωσης σε σχέση με τα επίπεδα παραγωγής αφορά χωριστά την κάθε χώρα που το αντιμετωπίζει.

Η αντίθετη άποψη, η επικρατέστερη στην ΕΕ, με ένθερμο υποστηρικτή την Γερμανία είναι η πολιτική λιτότητας, δηλαδή ότι χρειάζεται να περικοπούν οι περιττές κρατικές δαπάνες και να μειωθεί η τελική κατανάλωση που στις περισσότερες χώρες είναι μεγαλύτερη από την παραγωγή³³. Η δημοσιονομική εξυγίανση αποτελεί προαπαιτούμενο για μια βιώσιμη ανάπτυξη, κυρίως όταν συνδυάζεται με περιστολή της σπατάλης και της παραοικονομίας που στρεβλώνουν την υγιή παραγωγική δραστηριότητα και συχνά οδηγούν την οικονομία σε έλλειψη ρευστότητας (Φακιολάς, 2011:568). Από τα παραπάνω προκύπτει το δίλημμα πολιτικής, βοήθεια στις πιο αδύναμες χώρες προτού αυτές προχωρήσουν στις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις για τη δημοσιονομική εξυγίανση ή αυστηρά μέτρα λιτότητας. Εξάλλου από κανέναν δεν είναι αποδεκτό οι πολίτες ορισμένων χωρών να πληρώνουν το κόστος της διάσωσης άλλων που καταναλώνουν αλόγιστα δάνειο πλούτο.³⁴

Ωστόσο, ο βέλτιστος συνδυασμός είναι βέβαια ο περιορισμός των ελλειμμάτων και της τελικής κατανάλωσης με ταυτόχρονη λήψη μέτρων που θα έχουν βραχυπρόθεσμη επίδραση στην απασχόληση και την ανάπτυξη. Σε συνθήκες ύφεσης μόνο η τόνωση της ενεργούς ζήτησης μπορεί να λειτουργήσει καταλυτικά προς όφελος της ανάκαμψης, της κερδοφορίας των επιχειρήσεων, της απασχόλησης και κατ' επέκταση της οικονομίας συνολικά. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO) οι άνεργοι νέοι στον πλανήτη ανέρχονται στα 75 εκατομμύρια με

³³ Για παράδειγμα στην Ελλάδα το 2011 η κατανάλωση αναλογούσε στο 92% του ΑΕΠ της χώρας (75% η ιδιωτική και 17% η δημόσια) ποσοστό ιδιαίτερα υψηλό για τα δεδομένα της ευρωζώνης όπου ο μέσος όρος είναι 58% (ΤΑΣΕΙΣ 2012:42)

³⁴ Είναι πραγματικότητα ότι μεγάλες ομάδες πληθυσμού στις πλουσιότερες χώρες έχουν χαμηλότερο εισόδημα από πολλούς στις πτωχότερες χώρες, όπου η κατανάλωση είναι συχνά πάνω από την παραγωγικότητα της οικονομίας.

τάσεις ανόδου, στις χώρες της Ευρωζώνης οι άνεργοι νέοι ανέρχονται στο 18% ενώ την πρωτιά την έχουν η Ελλάδα και η Ισπανία όπου ο ένας στους δύο νέους δεν έχει απασχόληση. Επίσης, σύμφωνα με την ετήσια έκθεση για την απασχόληση 2012 ο συνολικός αριθμός των ανέργων αγγίζει τα 202 εκατομμύρια, 6 εκατομμύρια περισσότεροι από το 2011! Ο διευθυντής του Ινστιτούτου Διεθνών Μελετών της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας υπογραμμίζει ότι «η λιτότητα δεν παρήγαγε περισσότερη οικονομική ανάπτυξη, βαθαίνει την κρίση και θα μπορούσε ακόμη και να οδηγήσει σε μια άλλη ύφεση στην Ευρώπη»³⁵. Η έκθεση δείχνει σαφώς ότι ο συνδυασμός των μέτρων λιτότητας με τις άστοχες μεταρρυθμίσεις είναι η προφανής αιτία για την επιδείνωση της ύφεσης στην Ευρώπη και, σταδιακά, επεκτείνεται και σε άλλες περιοχές του κόσμου. Στην Ισπανία η ανεργία εκτοξεύτηκε στο 24% κατά το πρώτο τρίμηνο του έτους. Ο αριθμός των ανέργων στη Γαλλία αυξήθηκε τον Μάρτιο, για ενδέκατο συνεχόμενο μήνα, και πλέον βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο του από τον Σεπτέμβριο του 1999. Συνεπώς, προτεραιότητα των κυβερνήσεων των κρατών μελών της Ευρωζώνης θα πρέπει να είναι η ενίσχυση της ανάπτυξης και η βελτίωση των δεικτών της ανεργίας.

³⁵ Βλέπε: «World of Work Report 2012, Better Jobs for a Better Economy»

Κεφάλαιο 3

Η ελληνική οικονομική κρίση

3.1 Η πολύπλευρη κρίση στην Ελλάδα: οικονομική ύφεση και κρίση δημόσιου χρέους, τα βασικά αίτια

Η Ελλάδα βρίσκεται στο επίκεντρο των εξελίξεων και πολλοί οικονομικοί αναλυτές έχουν προσπαθήσει να αναλύσουν τις κύριες αιτίες της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Στην πλειοψηφία αυτών των αναλύσεων μια σειρά από οικονομικούς συντελεστές έχουν τονισθεί σαν οι κύριοι παράγοντες για την κρίση στην Ελλάδα. Ονομαστικά, τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα, η μη ορθολογική διαχείριση των δημόσιων δαπανών, το τεράστιο δημόσιο χρέος, οι περιορισμένες εξαγωγές, η ανεπαρκής ανταγωνιστικότητα και η κακή λειτουργία της αγοράς εργασίας. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την θεσμική και οργανωτική ανεπάρκεια του κράτους συνθέτουν το πάζλ που θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε παρακάτω.

Η Ελλάδα μέχρι και το ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2008 φαινόταν μια υγιής οικονομία. Τα τελευταία 35 χρόνια, έως και το 2010, η ελληνική κοινωνία ευημερούσε, γεγονός που αποτυπώνεται στην αύξηση του βιοτικού επιπέδου και στη δημιουργία μιας αξιόλογης παραγωγικής και κοινωνικής υποδομής. Η επιφανειακά όμως «ισχυρή» ελληνική οικονομία σε σημαντικό βαθμό στηριζόταν στην εισροή χρηματικών πόρων από την Ευρωπαϊκή Ένωση, στον υψηλό δανεισμό κυρίως του Δημοσίου, και σε σημαντικό μικρότερο βαθμό των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών (Δρεττάκης, 2011:143) καθώς και στην φθηνή εργασία των μεταναστών. Από τις αρχές τις δεκαετίας του 1980 τα δάνεια αυξήθηκαν, ως ένα βαθμό διοχετεύθηκαν σε κοινωνικές δαπάνες που από πολλές απόψεις ήταν επιβεβλημένες για να επιτευχθεί και η σύγκλιση με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Τα τελευταία όμως χρόνια όλο και περισσότεροι πόροι απορροφώνται στην τελική κατανάλωση. Όσον αφορά τον αστικό τομέα παρατηρούνται μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες και πολλές φορές οι απολαβές υπερβαίνουν την παραγωγικότητα ενώ στον αγροτικό τομέα υψηλό ποσοστό των εθνικών και επιδοτήσεων της ΚΑΠ διοχετεύονται στον καπνό και το μπαμπάκι, με περιορισμένα μόνο μέτρα εκσυγχρονισμού της αγροτικής οικονομίας (Φακιολάς 2011:577).

Μέσα σε αυτό το κλίμα ευφορίας και πλασματικής ανάπτυξης καλλιεργήθηκε η πεποίθηση σε υψηλό ποσοστό του πληθυσμού ότι η ελληνική οικονομία αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς χωρίς να είναι απαραίτητη η προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες οικονομικές και τεχνολογικές συνθήκες. Σε μια ακόμη παγίδα που έπεσε ο ελληνικός λαός ήταν οι έντονες προσδοκίες για ταχύτερους ρυθμούς ανόδου του βιοτικού επιπέδου μετατρέποντας την ελληνική οικονομία σε ένα οικονομικό υπόδειγμα βασισμένο στον υπερκαταναλωτισμό και την υπερχρέωση. Τρίτον, η νοοτροπία που καλλιεργήθηκε «του βολέματος» στο δημόσιο είχε ως αποτέλεσμα να μειωθεί η επιχειρηματικότητα και να μετατραπεί το κράτος στην κύρια μηχανή οικονομικής ανάπτυξης. Αντίθετα με ότι συμβαίνει σε άλλες αναπτυγμένες χώρες στην Ελλάδα ο δημόσιος τομέας είναι πιο ελκυστικός από τον ιδιωτικό παρέχοντας εκτός από μονιμότητα, πιο άνετες συνθήκες εργασίας και υψηλότερες απολαβές. Όπως είναι φυσικό και η πρόσφατη εμπειρία μας αποδεικνύει αναπτύχθηκε ένα υπερτροφικό γραφειοκρατικό κράτος, αναποτελεσματικό και μονίμως ελλειμματικό που οδηγεί σε μίαν οικονομία εσωστρεφή με τεράστιο έλλειμμα ανταγωνιστικότητας. Σε συνδυασμό με την ανάπτυξη ομάδων που πίεζαν για την διατήρηση των συμφερόντων τους καμία κυβέρνηση δεν αναλάμβανε το πολιτικό κόστος να προβεί σε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις³⁶.

Το πελατειακό καθεστώς ενθάρρυνε «τις πολιτικές ατασθαλίες» και όλοι προσπαθούσαν να έχουν μερίδιο από την «πίτα». *«Οι βασικοί λόγοι της διόγκωσης των δαπανών είναι από τη μία μεριά οι διορισμοί στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, ανεξάρτητα από τις υπάρχουσες πραγματικές ανάγκες σε συνδυασμό με τις πρόωρες συνταξιοδοτήσεις και από την άλλη οι υπερτιμολογημένες προμήθειες και τα δαπανηρά δημόσια έργα χωρίς αξιολόγηση και ιεράρχηση της χρησιμότητάς τους»* (Δρεττάκης, 2011:159). Αν συμπεριλάβει κανείς και τους χρηματισμούς (τις λεγόμενες μίζες) εκείνων που αναλάμβαναν να διαπεραιώσουν αυτά τα έργα αναπόφευκτα η διαφθορά γιγαντώθηκε με αποτέλεσμα την κατασπατάληση του δημόσιου χρήματος και τη διόγκωση των δαπανών³⁷. Από την άλλη μεριά όσον αφορά την υστέρηση εσόδων το

³⁶ Βλέπε: IOBE «Η κρίση και το πρόβλημα διακυβέρνησης της ελληνικής οικονομίας». Η παρούσα μελέτη αναφέρεται στο ελαττωματικό μοντέλο διακυβέρνησης που έχει υιοθετήσει εδώ και χρόνια η Ελλάδα που υπονομεύει την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας.

³⁷ Μια σημαντική διαρθρωτικής φύσης διαφορά ανάμεσα στην Ελλάδα και τις λοιπές χώρες της ΕΕ εντοπίζεται κυρίως στα έσοδα παρά στις δαπάνες. Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία το επίπεδο των δαπανών δεν διαφέρει από εκείνο της ΕΕ (το οποίο πριν την έναρξη της κρίσης ανερχόταν στο 45%

βασικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας είναι η παραοικονομία, η φοροδιαφυγή και η εισφοροδιαφυγή³⁸. Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση κύριοι υπαίτιοι είναι οι πολιτικοί ηγέτες που δεν κατόρθωσαν να λάβουν δραστικά μέτρα για την καταπολέμηση τέτοιων παθογενειών, τα συνδικάτα που υπονόμευαν οποιαδήποτε αλλαγή καθώς και η νοοτροπία των ελλήνων πολιτών για μεγαλύτερη άνεση και υψηλότερες αμοιβές. Το δημοσιονομικό πρόβλημα στην Ελλάδα επίσης οξύνεται από τις στρεβλώσεις του φορολογικού συστήματος, πρόσφατη μελέτη του Οικονομικού Επιμελητηρίου της Ελλάδας (2011:3) αναφέρει «η ανάγκη για την αναμόρφωση του φορολογικού μας συστήματος πηγάζει από το γεγονός ότι έχει γίνει εξαιρετικά πολύπλοκο με μεγάλο κόστος διαχείρισης, είναι άδικο στη κατανομή των φορολογικών βαρών, δημοσιονομικά αναποτελεσματικό και αδυνατεί να εξαλείψει το έλλειμμα και να μειώσει δραστικά το ενοποιημένο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης».

Βασικό μειονέκτημα της ελληνικής οικονομίας αποτελεί το χρόνιο πρωτογενές της έλλειμμα (που είναι αποτέλεσμα της εφαρμοζόμενης πολιτικής) όπως είδαμε δεν υπάρχει σύμμετρη κατάσταση μεταξύ δαπανών και εξόδων, ξοδεύουμε πολύ περισσότερο από ό,τι παράγουμε. Τα χαμηλά επιτόκια που καρπωθήκαμε με την είσοδο μας στη ζώνη του Ευρώ, αύξησαν τον δανεισμό όμως η πολιτική που ασκήθηκε δεν επωφελήθηκε από τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης αλλά ακολουθήθηκε σπάταλη δημοσιονομική πολιτική. Ωστόσο, αφετηρία του προβλήματος δεν είναι μόνο τα δημοσιονομικά ελλείμματα αλλά και η αποδυνάμωση της παραγωγικής βάσης³⁹ της ελληνικής οικονομίας, μάλιστα, η ελλειμματική δημοσιονομική διαχείριση και το υπέρογκο δημόσιο χρέος αποτελούσαν και αποτελούν, σε μεγάλο βαθμό, συμπτώματα του παραγωγικού ελλείμματος που αντιμετωπίζει η ελληνική οικονομία και το οποίο οξύνθηκε τα τελευταία χρόνια (Στασινόπουλος 2011:168). Το μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας παρουσιάζει δομικά μειονεκτήματα μείζονος σημασίας για τη σημερινή οικονομική

του ΑΕΠ αλλά τα έσοδα είναι περιορισμένα. Πριν από την κρίση τα έσοδα του ελληνικού κράτους από άμεσους φόρους ήταν της τάξης του 7,9% του ΑΕΠ ενώ στην ΕΕ 13,4% ΑΕΠ.

³⁸ Βλέπε: Καθημερινή 2/02/2007 επίσης για το μέγεθος της παραοικονομίας βλέπε: Πετράκης, 2010:123 και για την εξέλιξη των δαπανών και εσόδων βλέπε: Καραβίτης, 2006:113-154

³⁹ Βλέπε: Αργεΐτης (2011:182-184)» Η συρρίκνωση του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα της οικονομίας αποτελεί κύριο παράγοντα της διαχρονικής μακροοικονομικής ανισορροπίας στην Ελλάδα με σημαντικές αποσταθεροποιητικές συνέπειες, όπως πληθωριστικές πιέσεις και υψηλή ανεργία»

κατάσταση της χώρας⁴⁰. Διακρίνουμε τρία βασικά χαρακτηριστικά που κατέστησαν την ελληνική οικονομία μη ανταγωνιστική⁴¹ Α) χαμηλή ροπή προς συσσώρευση κεφαλαίου και τεχνολογικό εκσυγχρονισμό. Η ελληνική οικονομία δεν προσπάθησε να αναπτύξει επιχειρηματική και εθνική στρατηγική δημιουργίας παραγωγικών διαδικασιών εντάσεως γνώσης καθώς και διαμόρφωσης συνθηκών ανάπτυξης καινοτομιών και ενσωμάτωσης τους στην παραγωγή νέων αγαθών και υπηρεσιών (Αργείτης 2011:183).

Β) υψηλή ροπή προς εισαγωγές και χαμηλή προς εξαγωγές διαμορφώνουν ένα δραματικά ελλειμματικό ισοζύγιο συναλλαγών (πάνω από 14% του ΑΕΠ).

Γ) η ανάδειξη του κράτους ως βασικού μοχλού ανάπτυξης επιβράδυνε την τεχνολογική ανάπτυξη και παραγκώνισε την ιδιωτική πρωτοβουλία και αυτός είναι ένας από τους βασικούς λόγους που η Ελλάδα σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες έχει ένα απογοητευτικό ποσοστό επιχειρηματικών επενδύσεων. Η «κρατοκεντρική» επιχειρηματικότητα που αναπαράγεται μέσα από κομματικές σχέσεις ενθαρρύνει όπως ήδη ειπώθηκε και τις σχέσεις διαπλοκής.

Όλα όσα αναφέραμε λίγο πολύ ήταν γνωστά όχι μόνο στους οικονομικούς και πολιτικούς κύκλους αλλά και στον λαό και προϋπήρχαν της διεθνούς οικονομικής κρίσης. Η έλευση της απλά επιδείνωσε την κατάσταση και φτάσαμε στο κρίσιμο σημείο που είμαστε σήμερα. Ακολουθήθηκε ένα εντελώς εσφαλμένο μοντέλο πολιτικής, οικονομικής και θεσμικής ανάπτυξης το οποίο οδήγησε τη χώρα σε βαθιά ύφεση. Ωστόσο, αυτή ή κρίσιμη καμπή που βρίσκεται η Ελλάδα πρέπει να αποτελέσει αφορμή για ριζική αλλαγή. Η ελληνική οικονομία για να μπει σε μια υγιή και αυτοτροφοδοτούμενη ανάπτυξη πρέπει να γίνουν σημαντικές μεταρρυθμίσεις.

3.2 Η υπογραφή του μνημονίου και εμβάθυνση της ύφεσης

Η Ελλάδα από τα μέσα Οκτωβρίου του 2009 και κάθε μέρα θεωρείται ως η πλέον επικίνδυνη χώρα. Το δημοσιονομικό έλλειμμα έφθασε το 15,4% του ΑΕΠ και οι ρυθμοί μεγέθυνσης έγιναν αρνητικοί αποκαλύπτοντας πόσο εύθραυστη ήταν η

⁴⁰ Για μια λεπτομερή παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών και αδυναμιών του ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης βλέπε: Γιαννίτσας et al 2009

⁴¹ Η πορεία της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας είναι σταθερά φθίνουσα. Η ετήσια έκθεση του World Economic Forum για την εξέλιξη της ανταγωνιστικότητας 131 χωρών δείχνει ότι η Ελλάδα το 2007 (πριν την κρίση) βρισκόταν στην 65^η θέση, πίσω από το Ουζμπεκιστάν, την Κόστα Ρίκα και το Μαρόκο.

κατάσταση στην Ελλάδα που είχε βρεθεί στην κρίση χωρίς «μαξιλάρια ασφαλείας». Στα τέλη Απριλίου αποτελεί πλέον κοινή πεποίθηση ότι βαίνει προς χρεοκοπία και ότι σαφώς ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα είχε επιπτώσεις και σε άλλες χώρες της Ευρωζώνης, πιθανόν μέσω της έκθεσης των τραπεζών τους σε ελληνικά κρατικά ομόλογα. Η ελληνική δημοσιονομική εκτροπή προκάλεσε αλυσιδωτές αντιδράσεις, πρώτοι αντέδρασαν οι οίκοι αξιολόγησης οι οποίοι άρχισαν να υποβαθμίζουν διαδοχικά την Ελλάδα. Τότε συγκέντρωσε και το ενδιαφέρον των αγορών και η αξιοπιστία της κλονίστηκε. Τον Ιανουάριο του 2010⁴² η ελληνική κυβέρνηση ανακοινώνει το νέο Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΠΣΑ 2009-2013) το οποίο περιλαμβάνει μια σειρά από διαρθρωτικά μέτρα, προβλέπει μείωση του ελλείμματος και αύξησης των εσόδων. Ωστόσο οι αγορές δεν φαίνεται να πείθονται και τα επιτόκια συνεχίζουν την ανοδική τους πορεία.

Ενώ οι αγορές λειτουργούσαν γρήγορα και τα ασφάλιστρα κινδύνου είχαν αυξητική τάση η Ευρωζώνη βρέθηκε απροετοίμαστη ή απρόθυμη να διαχειριστεί την ελληνική κρίση⁴³. Ωστόσο οι δισταγμοί των ευρωπαίων άρχισαν να υποχωρούν όταν α) η ελληνική κυβέρνηση έλαβε τα πρώτα επώδυνα μέτρα περιστολής των δαπανών και των ελλειμμάτων β) οι εξελίξεις στην Ελλάδα άρχισαν να απειλούν την τύχη του ευρώ γ) έπρεπε να αποφευχθεί το λεγόμενο spillover δηλαδή να υπάρξουν αρνητικές επιπτώσεις και σε άλλες χώρες της Ευρωζώνης όπως Πορτογαλία, Ισπανία, Ιταλία και δ) η χρηματοδότηση της Ελλάδας με την εμπλοκή του ΔΝΤ, που είχε την σχετική εμπειρία να διαχειρίζεται τέτοιες καταστάσεις παρείχε ένα ικανοποιητικό εχέγγυο για την αποτελεσματικότητα του προγράμματος⁴⁴. Τον Απρίλιο η Ελλάδα ζητά την ένταξη της στο μηχανισμό στήριξης και τον Μάιο 2010 υπογράφει το Μνημόνιο (Memorandum of Understanding) με το οποίο της χορηγείται δάνειο 110 δις ευρώ (80 δις από τους εταίρους της Ευρωζώνης πλην Σλοβακίας και 30 δις από το ΔΝΤ). Τα

⁴² Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας στο ετήσιο Διεθνές Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός δέχτηκε έντονες πιέσεις από τους ομολόγους του για άμεση λήψη μέτρων

⁴³ Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση των ευρωπαϊκών δισταγμών για την βοήθεια στην Ελλάδα καθώς και των ελληνικών για άμεση επιβολή διαρθρωτικών μέτρων, την περίοδο 2009-2010 βλέπε: Καζάκος 2011:20-30

⁴⁴ Πρέπει να σημειωθεί ότι η ΕΚΤ αρχικά ήταν αρνητική στην ανάμειξη του ΔΝΤ στην αντιμετώπιση της ελληνικής κρίσης γιατί θεωρούσε ότι αν η Ελλάδα εφάρμοζε από μόνη της ένα πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής και διαρθρωτικών αλλαγών θα πείθονταν οι αγορές να μειώσουν τα spreads και η Ελλάδα θα μπορούσε να συνεχίσει να χρηματοδοτείται από τις χρηματαγορές. Επιπλέον δεν ήθελε να εκθέσει ένα ευρωπαϊκό πρόβλημα σε ένα διεθνή οργανισμό γιατί η ΕΕ αποτελείται από αναπτυσσόμενες οικονομίες και η Ευρωζώνη μπορεί να διαχειριστεί η ίδια τα δικά της προβλήματα ή των μελών της. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: «Πως φτάσαμε στο μνημόνιο – μέρος 5» Οι Νέοι Φάκελοι 19/03/2010

χρήματα θα δοθούν σε 12 τριμηνιαίες δόσεις, υπό την προϋπόθεση ότι οι όροι του για δημοσιονομική πειθαρχία και ουσιαστικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις θα τηρηθούν επακριβώς⁴⁵.

Η ελληνική οικονομία παρά τα μέτρα που έλαβε συνέχισε να βρίσκεται σε κατάσταση ανισορροπίας. Στις 12 Μαρτίου 2011 στη Σύνοδο Κορυφής της ΕΕ αποφασίστηκε επιμήκυνση του χρόνου αποπληρωμής του δανείου του Μαΐου κατά 7,5 χρόνια και μείωση του επιτοκίου κατά 1% εξέλιξη ιδιαίτερα σημαντική για την Ελλάδα⁴⁶. Η δυσαρέσκεια της κοινωνίας όμως ήταν έντονη καθώς η ύφεση επιδεινώνονταν, η οικονομία συρρικνωνόταν και η ανεργία αυξανόταν φτάνοντας τον Μάρτιο σε ποσοστό 16,2% έναντι 11,6% τον Μάρτιο του 2010. Μέσα σε αυτό το κλίμα τον Ιούνιο του 2011 ψηφίστηκε το μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα που περιλάμβανε νέα μέτρα λιτότητας και περικοπές σε μια προσπάθεια μείωσης των δαπανών και αύξησης των εσόδων⁴⁷. Η αδυναμία όμως ανάκαμψης και μείωσης των ελλειμμάτων προκάλεσαν την προσφυγή της Ελλάδας για δεύτερο δάνειο 14 μήνες μετά από το πρώτο ύψους 109 δις ευρώ (21/07/2011)⁴⁸. Παρά το αισιόδοξο πρόγραμμα, διαχείρισης του ελληνικού χρέους και ανάπτυξης, «ευρωπαϊκό σχέδιο Μάρσαλ» όπως χαρακτηρίστηκε οι οίκοι αξιολόγησης (Moody's, Fitch) συνέχισαν να υποβαθμίζουν την Ελλάδα θέτοντας το χρέος της σε καθεστώς «περιορισμένης χρεοκοπίας» (News 247 25/07/2011). Στα τέλη Σεπτεμβρίου ανακοινώθηκαν έκτακτα μέτρα που προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις και απεργίες και τον Οκτώβριο συγκλήθηκε Σύνοδος Κορυφής με στόχο την οριστική αντιμετώπιση της κρίσης χρέους, στις 27/10/2011 ανακοινώθηκε το «κούρεμα» κατά 50% της ονομαστικής αξίας των ομολόγων που ανήκουν σε ιδιώτες (τράπεζες και ασφαλιστικά ταμεία) ύψους περίπου 205 δις ευρώ εξαιρώντας εκείνα που κατέχονται από την ΕΚΤ και τα δάνεια της τρόικας και παροχή πρόσθετου πακέτου βοήθειας ύψους 130 δις €. Παράλληλα

⁴⁵ Περιλαμβάνονται μεταρρυθμίσεις στο ασφαλιστικό, στο δημόσιο τομέα, στην εργασία και στο σύστημα Υγείας.

⁴⁶ Βλέπε: Το Βήμα 12/03/2011

⁴⁷ Τα νέα μέτρα περιλάμβαναν μεταξύ άλλων αυξήσεις σε ΦΠΑ, περιορισμό μισθολογικών και λειτουργικών δαπανών και νέα φορολογικά μέτρα. Περιλαμβάνει επίσης αποκρατικοποιήσεις με σκοπό την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας, εργασιακές μεταρρυθμίσεις και έκτακτες εισφορές στα ακίνητα το λεγόμενο χαράτσι. Για αναλυτική παρουσίαση βλέπε: ΦΕΚ: Α/152/1-7-2011 ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3986/2011 Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015

⁴⁸ Η Καθημερινή 22/07/2011 αναφέρει ότι η ωρίμανση των δανείων από 7,5 χρόνια θα φτάσει σε 15 (το λιγότερο) ως 30 έτη, με περίοδο χάριτος τα 10 χρόνια, ενώ το επιτόκιο θα μειωθεί σε 3,5%. Ενώ η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα ο οποίος θα συμμετάσχει σε εθελοντική βάση ανέρχεται στα 37 δις. ευρώ.

αποφασίστηκε η κεφαλαιακή ενίσχυση των ελληνικών τραπεζών με ποσό ύψους 30 δις € και αύξηση κατά ένα τρις € των κεφαλαίων του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας. Τέθηκε ως στόχος το ελληνικό χρέος να είναι στο 120% του ΑΕΠ το 2020.

Μετά τις αποφάσεις της συνόδου κορυφής ο πρωθυπουργός αποφασίζει την διεξαγωγή δημοψηφίσματος με θέμα τη νέα δανειακή σύμβαση γεγονός που προκάλεσε πολιτικό αναβρασμό και διχασμό όχι μόνο στο εσωτερικό της χώρας αλλά και στην Ευρωζώνη καθώς πολλοί θεώρησαν ότι από το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος θα κριθεί η παραμονή της Ελλάδας στη ζώνη του Ευρώ. Τελικά, το δημοψήφισμα δεν έγινε και οι πολιτικοί ηγέτες απεφάσισαν τη δημιουργία κυβέρνησης συνεργασίας. Ενώ διαδραματίζονταν οι πολιτικές εξελίξεις η οικονομία βυθιζόταν περισσότερο στην ύφεση με την ανεργία να καλπάζει φτάνοντας στο 20,9% τον μήνα Νοέμβριο⁴⁹. Στις 13 Φεβρουαρίου 2012 ψηφίστηκε η νέα δανειακή Σύμβαση η οποία προβλέπει τη λήψη αυστηρών μέτρων, μεταξύ άλλων προβλέπονται αυξήσεις σε 16 φόρους που συνδέονται με τις αντικειμενικές αξίες αλλά και σημαντικές αλλαγές στις φορολογικές κλίμακες, κατάργηση φοροαπαλλαγών, ριζικές αλλαγές στα εργασιακά, απελευθέρωση επαγγελματών, υπηρεσιών και αγορών, αποκρατικοποιήσεις 15 δις. ως το 2015⁵⁰. Επίσης, η νέα Σύμβαση και όλες οι δεσμεύσεις που συνεπάγεται αυτή θα ερμηνεύονται σύμφωνα με το αγγλικό δίκαιο και αναφέρει ότι τα νέα ομόλογα που θα εκδοθούν για να ολοκληρωθεί το PSI θα υπάγονται σε αυτό. Οι δανειστές από αυτή την αλλαγή επωφελούνται καθώς σε περίπτωση αδυναμίας αποπληρωμής του χρέους μπορούν να προβούν στην κατάσχεση κρατικών περιουσιακών στοιχείων.

Η Ελλάδα έχει εκτεθεί στην υλοποίηση των περισσότερων δεσμεύσεων της και το πολιτικό σύστημα οφείλει να προβεί στις αναγκαίες τομές που απέφυγε εδώ και δεκαετίες. Ο ελληνικός λαός από τη νέα κυβέρνηση των εκλογών της 17^{ης} Ιουνίου έχει μεγάλες προσδοκίες διότι είναι αυτή που θα θέσει τις βάσεις ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας. Η νέα κυβέρνηση λοιπόν θα πρέπει να επαναπροσδιορίσει την σχέση της τόσο με την Ευρώπη καλλιεργώντας σχέση εμπιστοσύνης και ομότιμου εταίρου όσο και με το λαό. Είναι σημαντικό οι αλλαγές και οι μεταρρυθμίσεις που

⁴⁹ Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ελληνικής στατιστικής υπηρεσίας

⁵⁰ Για αναλυτική παρουσίαση των μέτρων βλέπε Real.gr 12/02/2012 όπου επισυνάπτονται τα κείμενα του νέου μνημονίου

απαιτούνται από το Μνημόνιο να γίνουν σύμφωνα με τις πραγματικές φοροδοτικές ικανότητες του λαού και την πραγματική κατάσταση της οικονομίας. Δεν υπάρχει περιθώριο για να επαναληφθούν τα λάθη του παρελθόντος (όπως για παράδειγμα η υπερψήφιση του μνημονίου χωρίς να έχει διαβαστεί από πολλά πολιτικά στελέχη) είναι επιτακτική ανάγκη να δοθεί έμφαση στην ανάπτυξη. Στην Ευρώπη κυριαρχούν αντιφατικές απόψεις στο θέμα επαναδιαπραγμάτευσης του ελληνικού μνημονίου υπάρχουν εκείνοι που υποστηρίζουν ότι δεν θα υπάρξουν ριζικές αλλαγές αλλά μια χρονική επιμήκυνση του προγράμματος και άλλοι θεωρούν αναγκαία την επαναδιαπραγμάτευση καθώς η παρατεταμένη ύφεση έχει θέσει το πρόγραμμα εκτός στόχων.

3.3 Άνιση ανάπτυξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ, κρίση και ευθύνες

Η ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ το 2001 αποτέλεσε πολιτική επιτυχία δημιουργώντας ένα κλίμα αισιοδοξίας για το μέλλον⁵¹. Το 1994 διαμορφώθηκε το πρόγραμμα σύγκλισης, το οποίο περιελάμβανε τις μακροοικονομικές και διαρθρωτικές πολιτικές που έπρεπε να εφαρμοστούν σχετικά με τα δημοσιονομικά ελλείμματα, τον πληθωρισμό τα επιτόκια και τη συναλλαγματική ισοτιμία. Κατά γενική παραδοχή η Ελλάδα είναι ωφελημένη από τη συμμετοχή της στην ΕΕ παρά τις επιμέρους δυσκολίες. Απέκτησε πολιτική και οικονομική ισχύ στην ευρύτερη περιοχή, απορρόφησε κοινοτικούς πόρους και χρηματοδότησε έργα υποδομής προωθώντας την ανάπτυξη. Αδιαμφισβήτητα έχει σημειώσει μεγάλη πρόοδο από το 1981 που έγινε μέλος της ΕΚ και το πιο σημαντικό απέκτησε ειδικό βάρος στη διεθνή σκηνή⁵². Ωστόσο η βασική αδυναμία της χώρας μας είναι η έλλειψη ανταγωνιστικότητας της οικονομίας η οποία σαφώς οφείλεται τόσο στη κακή διαχείριση των κοινοτικών πόρων και κατ' επέκταση στη πολιτική διακυβέρνηση όσο και στο μοντέλο οικονομικής πολιτικής που εφαρμόζεται στην ΟΝΕ. Στη παρούσα ενότητα θα αναλύσουμε την άνιση ανάπτυξη της Ελλάδας στα πλαίσια της ΟΝΕ πριν την έναρξη της ύφεσης.

⁵¹ Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΚ και σήμερα ΕΕ μπορεί να χωριστεί σε τέσσερις βασικές χρονικές περιόδους :1981-1985, 1985-1995, 1996-2002 και από το 2003 μέχρι σήμερα. Κάθε μία από αυτή τη περίοδο αποτέλεσε προπαρασκευαστικό στάδιο αποτελούμενο από τις αναγκαίες ρυθμίσεις για να φτάσουμε στη σημερινή μορφή Βλέπε: Ασημακόπουλος 2008:27-31

⁵² Όπως αναφέρει ο Γ. Κασιμάτης (2008:42) «Η Ελλάδα έχει αναδειχτεί σε απαραίτητο δομικό στοιχείο όχι μόνο του οργανισμού που την ανέδειξε αλλά και του ευρύτερου πολιτικού, οικονομικού και γεωπολιτικού συστήματος του ανεπτυγμένου και αναπτυσσόμενου κόσμου»

Αποτελεί κοινή άποψη μεταξύ οικονομολόγων και αναλυτών ότι η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας με την υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος έχει επιδεινωθεί σημαντικά. Βασική αιτία της απώλειας αυτής είναι οι υψηλοί ρυθμοί αύξησης των μισθών και του πληθωρισμού, οι οποίοι καθιστούν τις ελληνικές εξαγωγές ακριβότερες σε σχέση με τους εμπορικούς μας εταίρους⁵³ (Μαλλιάρη 2010:2). Η ανάλυση των βασικών λογαριασμών του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών όπως το εμπορικό ισοζύγιο και το ισοζύγιο υπηρεσιών μπορούν να προσδιορίσουν την ανταγωνιστική θέση της ελληνικής οικονομίας και η διεύρυνση του εμπορικού ελλείμματος από 12,2% το 1998 αυξήθηκε σε 18,4% το 2008, αντανάκλα τη συνεχιζόμενη μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων⁵⁴. Η διαδικασία της ολοκλήρωσης και ενσωμάτωσης της Ελλάδας στην ΟΝΕ άλλαξε τη δομή της ελληνικής οικονομίας και το αναπτυξιακό πρότυπο. Όπως καταδεικνύουν σχετικές μελέτες (Γιαννίτσης 1983, 1988, 1993, Βαϊτσός και Γιαννίτσης 1987) η διεύρυνση της ελληνικής οικονομίας στην παγκόσμια αγορά αποσταθεροποίησε το παραγωγικό της σύστημα δηλαδή τη γεωργία και τη βιομηχανία. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία διακρίνονται δύο βασικές αιτίες που οδήγησαν στην αποσταθεροποίηση α) η θεωρία του οικονομικού φιλελευθερισμού, σύμφωνα με την οποία το νέο διεθνές περιβάλλον απαιτούσε εθνικές δεσμεύσεις για το άνοιγμα των εγχώριων, προστατευόμενων αγορών στις δυνάμεις του διεθνούς ανταγωνισμού και β) οι εγχώριες χρόνιες μακροοικονομικές ανισορροπίες και οι διαρθρωτικές αδυναμίες του ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης σε συνδυασμό με την ανεπαρκή επιχειρηματική και κρατική πολιτική αποτέλεσαν τροχοπέδη για το νέο διαρκώς αυξανόμενο ανταγωνιστικό περιβάλλον.

Ενώ το εμπορικό ισοζύγιο είναι ελλειμματικό το ισοζύγιο υπηρεσιών είναι θετικό και αυτό οφείλεται κυρίως στην ναυτιλία και τον τουρισμό τα οποία παρουσίασαν βελτιωμένες επιδόσεις ακόμη και το 2011 χρονική περίοδο ιδιαίτερα κρίσιμη για την Ελλάδα. Ωστόσο, και το ισοζύγιο υπηρεσιών επηρεάστηκε από την ένταξη μας στην ΟΝΕ λόγω της ανατίμησης του ευρώ, η οποία είχε ως αποτέλεσμα οι ελληνικές

⁵³ Ωστόσο, οι εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών και κεντρικών τραπεζών, αυτής της επιδείνωσης μεταξύ 2000-2009 διαφέρουν σημαντικά. Σε όρους κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, η ελάχιστη εκτιμώμενη απώλεια ανταγωνιστικότητας είναι 9% (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) και η μέγιστη 27% (Τράπεζα της Ελλάδος). Σε όρους σχετικών τιμών, η απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας από το 2000 κυμαίνεται μεταξύ 17% (Ευρωπαϊκή Επιτροπή) και 21% ΔΝΤ

⁵⁴ Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό και από τις αυξημένες δαπάνες για εισαγόμενα καύσιμα, ειδικά όταν σημειώνεται αύξηση στην τιμή του πετρελαίου

τουριστικές υπηρεσίες να χάσουν την ανταγωνιστικότητα τους σε σύγκριση με προορισμούς που δεν βρίσκονται στη ζώνη του ευρώ (Τουρκία). Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών εκτός από την επέκταση του εμπορικού ελλείμματος και τη συμπίεση του πλεονάσματος των υπηρεσιών αντανάκλα και το αυξανόμενο έλλειμμα στο ισοζύγιο των εισοδημάτων (από το 1,1% του ΑΕΠ το 1998 στο 4,5% το 2008) εξαιτίας καθαρών πληρωμών για τόκους, μερίσματα και κέρδη που αφορούν την αυξημένη εξωτερική χρηματοδότηση της χώρας (Βλάχου- Λαμπρινίδης 2011:235). Παρόλο που το ισοζύγιο κεφαλαιακών μεταβιβάσεων είναι θετικό φαίνεται ότι οι χρηματικοί πόροι που ως στόχο έχουν τη σύγκλιση των ευρωπαϊκών οικονομιών διαφορετικών επιπέδων ανάπτυξης είναι ανεπαρκής, αφού η ανταγωνιστική θέση της Ελλάδας εντός της ΕΕ διαρκώς υποβαθμίζεται ενώ το εμπορικό έλλειμμα διαρκώς αυξάνεται και η ανάγκη της ελληνικής οικονομίας για εξωτερικό δανεισμό εντείνεται.

Η ασύμμετρη ανάπτυξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ και η χειροτέρευση της ανταγωνιστικότητας της φαίνεται και από το δείκτη του ονομαστικού ανά μονάδα κόστος εργασίας⁵⁵. Οι μισθοί στη χώρα μας καθώς και στην περιφέρεια της Ευρωζώνης σημείωσαν υψηλούς ρυθμούς αυτό οφείλεται κυρίως στα χαμηλά επιτόκια καθώς και στην ανάγκη αυτών των χωρών να συγκλίνουν με τον Ευρωπαϊκό Βορά (η λεγόμενη επίδραση «Balasa-Samuelson») (Μαλλιαρόπουλος 2010:5). Οι ονομαστικοί μισθοί στην Ελλάδα έχουν αυξηθεί ταχύτερα από την παραγωγικότητα (σε αντίθεση με τους πραγματικούς μισθούς, οι οποίοι από το 2000 αυξήθηκαν συνολικά κατά 4% περισσότερο σε σχέση με την παραγωγικότητα ποσοστό πολύ χαμηλό συγκριτικά με τις άλλες χώρες της Ε.Ε). Από το διάγραμμα 3.1 βλέπουμε ότι το ονομαστικό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε σχέση με 35 εμπορικούς εταίρους της Ελλάδας έχει αυξηθεί κατά 20% από το 2000. Ανάλογη είναι και η υποχώρηση της ανταγωνιστικότητας της Ισπανίας και της Πορτογαλίας ενώ η Ιταλία και η Ιρλανδία παρουσιάζουν ακόμη πιο σημαντική επιδείνωση. Ενώ από τον πίνακα 3.1 προκύπτει ότι μόνο η Γερμανία⁵⁶ (η οποία χαρακτηρίζεται και ως ατμομηχανή της

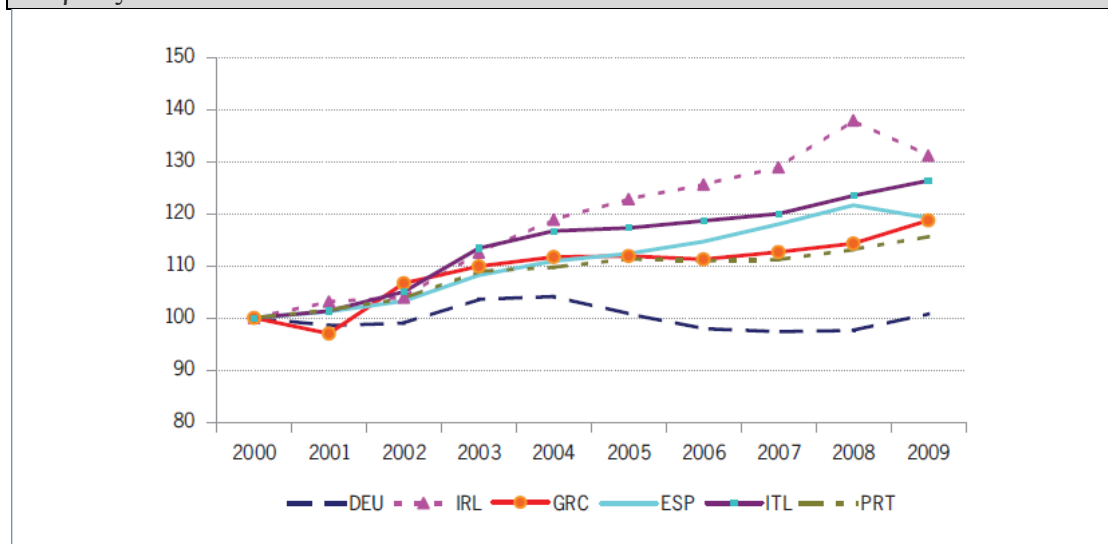
⁵⁵ Το ονομαστικό ανά μονάδα κόστος εργασίας υπολογίζεται ως ο λόγος της ονομαστικής αμοιβής της εργασίας προς το πραγματικό προϊόν. Η ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας εξαρτάται από το κόστος παραγωγής συνεπώς οι έλληνες εξαγωγείς προϊόντων γίνονται πιο ανταγωνιστικοί αν το κόστος εργασίας τους ανά μονάδα προϊόντος αυξάνεται με χαμηλότερο ρυθμό συγκριτικά με τις ανταγωνίστριες χώρες.

⁵⁶ Η Γερμανία ξεκινώντας από ένα επίπεδο υψηλής παραγωγικότητας και υψηλών μισθών κατόρθωσε να προωθήσει περαιτέρω την ανταγωνιστικότητα της επηρεάζοντας αρνητικά ιδιαίτερα την περιφέρεια, συγκρατώντας τον ρυθμό αύξησης των μισθών. Η πολιτική της «εξίσωσης των μισθών προς τα κάτω» ανάγκασε και τα υπόλοιπα κράτη- μέλη να ακολουθήσουν από τη στιγμή που

ΕΕ) έχει βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της από το 1996, μέσω μείωσης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος έναντι των εμπορικών εταίρων της. Η Ελλάδα, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία υπέστησαν απώλεια ανταγωνιστικότητας περίπου 1,2% ετησίως ενώ στην Ισπανία η απώλεια ήταν ελαφρώς χαμηλότερη (0,9% ετησίως), και στην Ιταλία σημαντικά υψηλότερη (2,6% ετησίως).

Διάγραμμα 3.1

Κόστος Εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε σύγκριση με τους κύριους εμπορικούς εταίρους

Πηγή: Eurostat, Ameco, κωδ. Σειράς PLCDQ. DEU: Γερμανία, IRL: Ιρλανδία, GRC: Ελλάδα, ESP: Ισπανία, ITL: Ιταλία, PRT: Πορτογαλία (το διάγραμμα είναι από την μελέτη του Δ. Μαλλιαρόπουλου)

Πίνακας 3.1 Ρυθμός αύξησης σχετικού ονομαστικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος *

Χώρα	Μέσος όρος 1996-2009	Μέσος όρος 2001-2009
Γερμανία	-1,47	0,12
Ιρλανδία	1,34	3,13
Ελλάδα	1,16	1,98
Ισπανία	0,88	1,99
Ιταλία	1,95	2,65
Πορτογαλία	1,38	1,64

* Σε σχέση με 35 κύριους εμπορικούς εταίρους
ΠΗΓΗ: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ameco. Κωδικός σειράς: PLCDQ

Ο πίνακας είναι από τη μελέτη του Δ. Μαλλιαρόπουλου

δεν μπορούσαν να εφαρμόσουν εθνική νομισματική πολιτική ενώ η άσκηση δημοσιονομικών πολιτικών ήταν περιορισμένη από το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (Βλάχου- Λαμπρινίδης 2010:242-243)

Ακολούθως αν συγκρίνουμε τους πραγματικούς μισθούς του έλληνα πολίτη (και των χωρών του Νότου, όπως Ισπανία, Πορτογαλία) συμπεραίνουμε ότι οι αμοιβές στην Ελλάδα είναι πολύ χαμηλές ενώ οι υψηλότερες αυξήσεις στο μοναδιαίο κόστος εργασίας αποτελούν ακόμη ένα ανασταλτικό παράγοντα για τις επιχειρήσεις που βρίσκονται στην Ελλάδα να αυξήσουν την παραγωγικότητα τους σε επίπεδα που γεφυρώνουν το χάσμα μεταξύ αυτών και άλλων ευρωπαϊών ανταγωνιστών του πυρήνα. Όλα τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν ότι η Ελλάδα με την ένταξη της στην ΕΕ δεν κατόρθωσε να κερδίσει τη μάχη του ανταγωνισμού έναντι των πιο αναπτυγμένων οικονομιών της ΕΕ αλλά και εκτός ΕΕ. Οι ελληνικές επιχειρήσεις παράγουν προϊόντα εντάσεως εργασίας ή εντάσεως φυσικών πόρων τα οποία ενέχουν χαμηλή ή μέση τεχνολογία και όπως παρατηρείται δεν έχουν αυξημένη ζήτηση στις αγορές της ΕΕ (και τις παγκόσμιες). Αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω του ανταγωνισμού που προκύπτει από τα προϊόντα χαμηλού κόστους προερχόμενα από χώρες εκτός ΕΕ (Κίνα ή Ινδία)⁵⁷.

Από την παραπάνω ανάλυση καθώς και από την εμπειρική παρατήρηση καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα ήταν απροετοίμαστη για την ένταξη της στην ΟΝΕ. Οι προσδοκίες για θεσμικές και διαρθρωτικές προσαρμογές που θα έπρεπε να προβεί για να μπορέσει να ανταπεξέλθει στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον παρέμειναν ζητούμενο και επισκιάστηκαν από τις εσωτερικές της παθογένειες. Η πορεία της χώρας μας προς την κρίση από πολλούς ήταν δεδομένη. Έχουμε μιλήσει και για τις διαρθρωτικές αδυναμίες της Ελλάδας όσο και για τις θεσμικές ατέλειες της Ευρωζώνης. Η ΟΝΕ δεν προκάλεσε την ελληνική κρίση όμως η δομή της επέδρασε αρνητικά στην πορεία της Ελλάδας εντός της Ευρωζώνης. Σημαντικές κατασκευαστικές ατέλειες συνέβαλαν στην ευρωπαϊκή κρίση. Η ένταξη της χώρας με χρέος πάνω από το 100% του ΑΕΠ της δείχνει τη χαλαρότητα με την οποία δομήθηκε η ΟΝΕ ενώ αποτελείτε από ανομοιογενείς χώρες. Υποστηρίζεται «ότι με τέτοιο δημόσιο χρέος, με αδυναμία άσκησης νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής και με αδύνατες ανταγωνιστικές δομές μια χώρα εντός της ΟΝΕ είναι καταδικασμένη είτε σε παρατεταμένη λιτότητα είτε σε μια κρίση χρέους» (Κότιος 2011:12). Η ανυπαρξία κυρώσεων για το δημόσιο χρέος ή η ασήμαντες κυρώσεις για

⁵⁷ Κλασικό παράδειγμα για την Ελλάδα αποτελεί η υφαντουργία, όπου ο διεθνής ανταγωνισμός ανάγκασε πολλές ελληνικές επιχειρήσεις να μεταβούν στις Βαλκανικές χώρες όπου το εργατικό κόστος ήταν χαμηλότερο. Δεν μεταφέρθηκαν οι δραστηριότητες οι οποίες απαιτούσαν υψηλή εξειδίκευση.

τα δημοσιονομικά ελλείμματα οδήγησαν σε αποδόμηση της δημοσιονομικής πειθαρχίας. Επίσης ένα ακόμη σημαντικό κατασκευαστικό κενό είναι η απουσία μηχανισμού εξισορρόπησης των ανισορροπιών και αντιμετώπισης κρίσεων (Mayer 2011).

3.4 Οι αναπτυξιακές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας και τρόποι εξόδου από την κρίση

Η οικονομική κρίση έχει βυθίσει την ελληνική οικονομία σε ύφεση επηρεάζοντας όλες τις δομές της κοινωνίας. Ωστόσο μπορεί να ειπωθεί και ως ευκαιρία για να επιτευχθούν όλες εκείνες οι μεταρρυθμίσεις που εκκρεμούν εδώ και χρόνια και θα θέσουν την χώρα σε τροχιά ανάπτυξης. Ίσως η προσαρμογή στα νέα δεδομένα γίνεται με βίαιο τρόπο όμως πρέπει να υιοθετηθεί ένα επίπεδο ζωής ανάλογο με τις παραγωγικές δυνατότητες της χώρας μας. Απαλλαγμένη λοιπόν από τις αγκυλώσεις του παρελθόντος η πολιτική χρειάζεται να μελετήσει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της οικονομίας, να επαναπροσδιορίσει τα όρια του δημόσιου τομέα σε σχέση με τον ιδιωτικό και να αναλάβει τις αναγκαίες διαρθρωτικές αλλαγές ώστε να επέλθει δημοσιονομική εξυγίανση και ανάκαμψη. Μια μακροπρόθεσμη και ολιστική προσέγγιση των προβλημάτων που μας οδήγησαν στην κρίση είναι η μόνη διέξοδος της χώρας μας για να αποφευχθούν τα χειρότερα. Η Ελλάδα έχει αναπτυξιακές δυνατότητες και πρέπει να τις αξιοποιήσει ώστε να μπορέσει πάλι να έχει ενεργό ρόλο εντός της Ευρωζώνης.

Προτεραιότητα θα πρέπει να είναι η αλλαγή του πολιτικού και θεσμικού πλαισίου. Μια γερή, αποτελεσματική, μη γραφειοκρατική και ευέλικτη δημόσια διοίκηση αναμφισβήτητα θα βελτιώσει τις κακές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας. Η δημοσιονομική εξυγίανση μέσω της πάταξης της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, τη μείωση των αλόγιστων δαπανών και τη δημιουργία ενός δικαιότερου φορολογικού συστήματος θα ευνοήσει το επιχειρηματικό περιβάλλον. Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και η αύξηση της παραγωγικότητας δημιουργώντας μια διατηρήσιμη αναπτυξιακή δυναμική μπορεί να επιτευχθεί με την απελευθέρωση πόρων για παραγωγικές δραστηριότητες (εξαγωγές, επενδύσεις) καθώς και την μετατόπιση της παραγωγής προς τους τομείς των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών (Χαρδούβελης b 2011) ενισχύοντας έτσι την εξωστρέφεια της ελληνικής οικονομίας. Η προώθηση των διαρθρωτικών

μεταρρυθμίσεων θα βελτιώσει την ποιότητα ζωής, δημιουργώντας σύγχρονες δομές κράτους και αλλάζοντας την μέχρι τώρα νοοτροπία της ελληνικής κοινωνίας.

Η ανάπτυξη πρέπει να επέλθει από τον ιδιωτικό τομέα και το κράτος σε ρόλο ρυθμιστή να ενισχύει την ιδιωτική αναπτυξιακή πρωτοβουλία. Έμφαση πρέπει να δοθεί στην ενίσχυση της πραγματικής ρευστότητας της οικονομίας αξιοποιώντας τους πόρους (15 δις ευρώ) του ΕΣΠΑ καθώς και των ευρωπαϊκών αναπτυξιακών κονδυλίων ώστε να ενισχυθεί περαιτέρω η επιχειρηματική δραστηριότητα διότι η ύφεση έχει επηρεάσει ακόμη και τις υγιείς επιχειρήσεις θέτοντας σε κίνδυνο τον παραγωγικό ιστό της χώρας. Σημαντικός μοχλός ανάπτυξης που μπορεί να συμβάλει στη μείωση του χρέους είναι η αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας καθώς και η προώθηση των αναγκαίων αποκρατικοποιήσεων. Βασικοί πυλώνες της οικονομίας όπου και οι δύο μαζί συμβάλλουν στο 30% του ΑΕΠ είναι ο τουρισμός και η ναυτιλία, τομείς που μπορούμε να επενδύσουμε και να αποκομίσουν σημαντικά οφέλη. Επιπλέον, πρέπει να δοθεί έμφαση στον πρωτογενή τομέα, αναδιαρθρώνοντας την παραγωγή δίνοντας κίνητρα στη γεωργία, την κτηνοτροφία και τις ιχθυοκαλλιέργειες. Άλλοι τομείς στους οποίους άμεσα μπορούμε να αναλάβουμε πρωτοβουλίες είναι η διαχείριση της ενέργειας και η ενίσχυση της παιδείας. Η αξιοποίηση του ήλιου και του αέρα, του εδάφους και του υπεδάφους μπορούν να παρέχουν ενεργειακή αυτάρκεια στη χώρα μειώνοντας τις αυξημένες ανάγκες για καύσιμα και συνεπώς αυξάνοντας τα έσοδα. Η Ελλάδα επίσης μπορεί να μετατραπεί σε ένα διεθνές εκπαιδευτικό κέντρο καθώς το σημαντικό της συγκριτικό πλεονέκτημα είναι η παιδεία και ο πολιτισμός της (Στυλιανίδης 2011). Οι έλληνες επένδυσαν στην μόρφωση και αυτό αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι η χώρα μας διαθέτει έναν από τους πιο μορφωμένους πληθυσμούς της ΕΕ. Είναι μοναδική ευκαιρία λοιπόν, «να κεφαλαιοποιήσει το διαχρονικό της πολιτισμό και την παιδεία ως εργαλεία ανάπτυξης και ουσιαστικής εξωτερικής πολιτικής» (ibid).

Κεφάλαιο 4

Ύφεση και το ελληνικό μεταναστευτικό φαινόμενο

4.1 Αιτίες μετανάστευσης στην Ελλάδα

Οι έλληνες βιώνουν ήδη την 5^η χρονιά της ύφεσης με πολλαπλές επιπτώσεις σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Παρατηρήθηκε μια απαξίωση και αμφισβήτηση των πολιτικών κομμάτων, τα μέτρα προσαρμογής οδήγησαν σε αύξηση της ανεργίας⁵⁸ με αποτέλεσμα να προκαλούνται κλυδωνισμοί στην κοινωνία. Ένα σημαντικό θέμα πολιτικής που σαφώς προϋπήρχε της κρίσης όμως οι επιπτώσεις της το φέρνουν έντονα στο προσκήνιο είναι το μεταναστευτικό. Το φαινόμενο της μετανάστευσης είναι πολύπλοκο, τεράστιο και ασφαλώς αντικείμενο κοινωνιολογικής έρευνας, αλλά και ιστορικής μελέτης για το μέλλον των Ευρωπαϊκών χωρών. Τα αίτια της ποικίλουν. Οι άνθρωποι μεταναστεύουν για πολλούς λόγους και έρευνες δείχνουν, ότι οι λόγοι αυτοί μπορεί να είναι οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί, θρησκευτικοί, αλλά και πολιτιστικοί. Η κυριότερη, ωστόσο, αιτία μετανάστευσης φαίνεται να είναι οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, που ωθούν σε αναζήτηση καλύτερων συνθηκών ζωής και στην απόκτηση κοινωνικής ανεξαρτησίας. Η Ελλάδα, από χώρα αποστολής μεταναστών τις δεκαετίες '20-'50 εξελίχθηκε σε χώρα υποδοχής μεταναστών⁵⁹. Σήμερα και δεδομένης της κρίσης οι απόψεις γύρω από τη μετανάστευση και τις επιπτώσεις στην οικονομία δίστανται. Η μετανάστευση λόγω του πολύπλευρου χαρακτήρα της συνήθως περιπλέκει τις κοινωνικές ανισότητες, δημιουργεί ή εντείνει ταξικές διαφοροποιήσεις και κοινωνικό-οικονομικές αλλαγές, ενώ φέρνει στην επιφάνεια τις δομικές αδυναμίες του κρατικού μηχανισμού και της πολιτικής ζωής της χώρας υποδοχής (Ρουμπίνη 2011). Σε αυτό δεν αποτελεί εξαίρεση η ελληνική κοινωνία.

Η ιστορία της νεοελληνικής μετανάστευσης, με την έννοια της μετοίκησης χρονολογείται όσο και η ιστορία της χώρας μας. Στη παρούσα ενότητα θα

⁵⁸ Από την Ελληνική Στατιστική Αρχή έγινε γνωστό ότι το ποσοστό ανεργίας τον Ιανουάριο του 2012 ανήλθε σε 21,8%, έναντι 14,8% τον Ιανουάριο του 2011 και 21,2% το Δεκέμβριο του 2011.

⁵⁹ Η Ελλάδα γνώρισε περιόδους έξαρσης και ύφεσης της αποδημίας, της παλιννόστησης και της εισροής και αποχώρησης μεταναστών. Παρόλο τη μαζική εισροή μεταναστών που παρατηρείται από τη δεκαετία του '90 εξακολουθεί η αποδημία ορισμένων κατηγοριών Ελλήνων όπως είναι οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και ειδικευμένοι τεχνίτες, των οποίων μεσούσης της κρίσης ο αριθμός αυξάνεται. Όπως αναφέρει η Έμκε- Πουλοπούλου (2007:94) η Ελλάδα έχει τριπλή ιδιότητα: είναι χώρα υποδοχής, αποστολής και διέλευσης μεταναστών.

περιορίσουμε την έρευνα μας στην εισροή μεταναστών από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα, μετανάστες ελληνικής εθνοτικής καταγωγής όπως είναι ρωσοπόντιοι, παλιννοστούντες και οι Βορειοηπειρώτες, είτε μετανάστες προερχόμενοι από τις πολιτικά ασταθείς και οικονομικά εξαθλιωμένες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, είτε από τις εμφυλιοπολεμικές και δημογραφικά εκρηγνυόμενες αναπτυσσόμενες χώρες της Αφρικής και Μέσης Ανατολή (Τριανταφυλλίδου 2010). Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας (μεταξύ τριών ηπείρων) καθώς και οι ευνοϊκές κοινωνικοπολιτικές συνθήκες πολιτική σταθερότητα, αναπτυσσόμενη οικονομία, χώρα μέλος της ΕΕ συνέβαλαν στην αυξημένη εισροή μεταναστών (Παυλόπουλος- Μπεζεβέγκης 2011). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αριθμός των μεταναστών πενταπλασιάστηκε μεταξύ δυο επίσημων απογραφών 1991-2001 (ΕΣΥΕ 2001) και υπολογίζεται ότι αποτελούν σχεδόν το 9% του γενικού πληθυσμού (ibid)⁶⁰.

Η μετανάστευση εργατικού δυναμικού υπόκειται στο νόμο της διεθνούς ζήτησης και προσφοράς εργασίας (IMF 2006:12). Στην Ελλάδα η ζήτηση για ανειδίκευτη εργασία είναι υψηλή και συχνά η προσφορά δεν ανταποκρίνεται σε αυτή της ζήτησης⁶¹. Έτσι οι κενές θέσεις που δημιουργούνται κυρίως στην παραγωγική διαδικασία (οικοδομικές εργασίες, αγροτικό τομέα, καθαριότητα, φροντίδα κα) αποτελούν ελκυστικό παράγοντα εισροής νέων μεταναστών κανονικών και μη. Η γεωγραφική γειτνίαση με χώρες προέλευσης των μεταναστών ευνοεί την εποχική μετανάστευση (πχ. στον τουρισμό) καθώς και τη δημιουργία άτυπων δικτύων μετακίνησης και φιλοξενίας για τους ομοεθνείς μετανάστες (Καψάλης 2009: 34-36). Επίσης, οι αυξημένες ανάγκες των Ολυμπιακών Αγώνων ευνόησαν την συγκυριακή μετανάστευση καθώς η αυξανόμενη ζήτηση ανειδίκευτου και φτηνού εργατικού δυναμικού ήταν αδύνατον να καλυφθεί από την προσφορά γηγενών. Η απουσία όμως επίσημων προγραμμάτων εποχικής ή κυκλικής μετανάστευσης (ibid) έχει ως αποτέλεσμα οι πολλοί προσωρινοί μετανάστες να παραμένουν και μετά τη διεκπεραίωση των εργασιών στην Ελλάδα.

⁶⁰ Ωστόσο δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε τον ακριβή αριθμό.

⁶¹ Η ελληνική αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από χαμηλή γεωγραφική και επαγγελματική κινητικότητα. Η κινητικότητα και η προσφορά εργασίας των γηγενών επηρεάζεται από υποκειμενικούς και αντικειμενικούς παράγοντες οικονομικής και κοινωνικής φύσης. Σε αντίθεση με τους μετανάστες που χαρακτηρίζονται από υψηλή κινητικότητα και γι' αυτό καταλαμβάνουν δουλειές για τις οποίες δεν ενδιαφέρονται οι γηγενείς (Έμκε- Πουλοπούλου 2007:263-264).

Έρευνες έχουν δείξει ότι η αυξημένη παραοικονομία, που σαφώς επιτείνεται με τους μετανάστες, και οι ευκαιρίες απασχόλησης με επίπεδο μισθών πολύ υψηλότερο από το αντίστοιχο στις χώρες προέλευσης αποτελεί σημαντικό παράγοντα προσέλκυσης (Κανελλόπουλος, Γρέγου, Πετραλιάς 2006:55). Αυτό ενισχύεται και με την επιλογή των εργοδοτών για φτηνή και ανασφάλιστη εργασία με τελικό στόχο την αύξηση των κερδών και την ελαχιστοποίηση του κόστους εργασίας. Αρκετοί μετανάστες και πρόσφυγες χρησιμοποιούν την Ελλάδα ως προσωρινό σταθμό (χώρα διέλευσης) και πολλές φορές η αποτυχία τους να φτάσουν στον τελικό προορισμό τους, τους εγκλωβίζει εδώ⁶². Οι διεθνείς συμβάσεις που έχει υπογράψει η Ελλάδα και οι υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτές προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και θεωρητικά καθιστούν τη χώρα πιο «φιλική» για εισροή μεταναστών. Πλειοψηφία μεταναστών κυρίως Αλβανικής καταγωγής είναι εγκαταστημένοι στη χώρα μας για αρκετά χρόνια πάνω από δέκα, δεκαπέντε και αυτό είχε ως αποτέλεσμα από τα πρώτα χρόνια να ενθαρρύνεται η οικογενειακή μετανάστευση για την επανένωση οικογενειών. Επίσης, οι δημογραφικές εξελίξεις, υπογεννητικότητα και γήρανση του συνολικού και του οικονομικά ενεργού πληθυσμού που χαρακτηρίζουν τη Νότια Ευρώπη αλλά κυρίως την Ελλάδα απορρόφησαν μεγάλο μέρος μεταναστών. Τέλος σύμφωνα με την απογραφή του 2001 ένα σχετικά μικρό ποσοστό (2,7%) εγκαθίσταται στη χώρα μας για λόγους σπουδών. Αυτοί είναι μερικοί από τους σημαντικότερους παράγοντες που περιγράφουν τις ιδιαίτερες συνιστώσες του φαινομένου της μετανάστευσης στην Ελλάδα.

4.2 Οι επιπτώσεις της μετανάστευσης. Η περίπτωση της Ελλάδας

Οι επιπτώσεις είναι διαφορετικές για τις χώρες αποστολής και για τις χώρες υποδοχής μεταναστών και η αξιολόγηση τους διαφοροποιείται για κάθε χώρα ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά καθώς και με το είδος του μεταναστευτικού δυναμικού που εισρέει (Λυμπεράκη & Πελαγίδης 2002). Παρά τις αντιτιθέμενες απόψεις για τις διαστάσεις της μετανάστευσης τόσο η διεθνής όσο και η ελληνική βιβλιογραφία υποστηρίζουν ότι η εισροή μεταναστών στις αναπτυγμένες χώρες συμβάλλει στην

⁶² Η υποβολή αίτησης ασύλου είναι ένας άλλος τρόπος με τον οποίο οι μη νόμιμοι μετανάστες 'νομιμοποιούν' (συνήθως προσωρινά) την διαμονή τους στην Ελλάδα. Η επεξεργασία των αιτημάτων ασύλου συνήθως διαρκεί αρκετά χρόνια και το ποσοστό χορηγήσεων ασύλου στο πρωτοβάθμιο επίπεδο εξέτασης είναι 0.05%. Σε επίπεδο ένστασης το ποσοστό χορήγησης ασύλου ήταν 2% το 2006 και το 2007 ενώ ανέβηκε στο 10% το 2008. Όμως, σύμφωνα με ένα προεδρικό διάταγμα που ψηφίστηκε τον Ιούνιο του 2009 το επίπεδο της ένστασης καταργείται. Τέλος, οι περισσότεροι απορριφθέντες αιτούντες άσυλο παραμένουν στην χώρα υπό το καθεστώς του μη νόμιμου μετανάστη (Έρευνητικό πρόγραμμα Clandestino 2009)

οικονομική ανάπτυξη. Εμείς θα αναφερθούμε πως η μετανάστευση επηρεάζει και τις δύο χώρες όμως κυρίως θα επικεντρωθούμε στις μεταβολές που υπέστη η Ελλάδα από την μαζική εισροή μεταναστών και την μετατροπή της σε χώρα υποδοχής, πως αντέδρασε ο κρατικός μηχανισμός και πως η οικονομική κρίση επηρεάζει τις μεταναστευτικές ροές.

Οι επιπτώσεις τόσο για τις χώρες υποδοχής όσο και για τις χώρες αποστολής είναι σημαντικές. Οι χώρες αποστολής, με την αποδημία παρουσιάζουν θετικές επιπτώσεις στην απασχόληση, την παραγωγή και τους μισθούς. Οι χώρες με πληθυσμιακά πλεονάσματα εκτονώνονται με αποτέλεσμα να μειώνεται η ανεργία και να περιορίζεται η πίεση που προκαλεί η πληθυσμιακή αύξηση (Ναζάκης – Χλέτσος 2001). Η αγορά εργασίας ανακουφίζεται χωρίς να επιδεινώνεται το παραγωγικό επίπεδο και μέσω των εμβασμάτων που στέλνουν οι μετανάστες αυξάνεται το εισόδημα των γηγενών οικογενειών και ακολούθως βελτιώνονται οι όροι διαβίωσης. Μακροπρόθεσμα η παλιννόστηση των μεταναστών στην χώρα τους συνδέεται με μεταφορά γνώσης.

Όμως η αποδημία συνεπάγεται και αρνητικές επιπτώσεις για τις χώρες αποστολής. Λόγω της νεαρής ηλικίας κατά κύριο λόγο των μεταναστών, οι χώρες αποστολής αποδυναμώνονται από νέους των παραγωγικών τάξεων οι οποίοι είναι απαραίτητοι για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η άσκηση αποτελεσματικής δημοσιονομικής πολιτικής δυσχεραίνεται λόγω της απώλειας τρεχόντων και μελλοντικών εσόδων από την φορολογία, καθώς με την εκροή εργατικού δυναμικού μειώνεται ο αριθμός των ατόμων που μπορεί να φορολογηθεί. Επιπλέον, δεν υπάρχει ανταποδοτικότητα στις δαπάνες με τις οποίες η χώρα προέλευσης χρηματοδότησε την εκπαίδευση και την κατάρτιση του εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Επίσης, αυξάνεται το ποσοστό γήρανσης του πληθυσμού και η χώρα αποστολής βρίσκεται σε μια διαρκή οικονομική εξάρτηση από την χώρα υποδοχής.

Στις αναπτυγμένες χώρες, οι οποίες κατά κύριο λόγο αποτελούν χώρες υποδοχής τα μακροοικονομικά αποτελέσματα της μετανάστευσης είναι θετικά (Πετρινώτη 1993) . Διαπιστώνονται θετικές επιπτώσεις στο επίπεδο των αμοιβών, την λειτουργία της αγοράς εργασίας και την εξειδίκευση. Η μετανάστευση επίσης συμβάλλει στο δημογραφικό πρόβλημα, κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός εξισορρόπησης των αρνητικών δημογραφικών τάσεων που προκαλούνται

στις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης λόγω των χαμηλών ποσοστών γεννήσεων και της γήρανσης του πληθυσμού (Zlotnik 1991). Η γενική θεώρηση είναι ότι η εργασία των μεταναστών είναι θετική στο σύνολο της οικονομίας της χώρας, σύμφωνα με την εμπειρία των μεταναστευτικών εισροών προς τις αναπτυγμένες χώρες (Ταπεινός 1993). Η νέα θεωρία της μετανάστευσης που υποστηρίζεται από τον Borjas (1994, 1995, 1996) δίνει έμφαση στις αναδιανεμητικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στο εσωτερικό μιας χώρας. Έτσι η είσοδος ανειδίκευτων ή χαμηλής ειδίκευσης μεταναστών μπορεί να αυξήσει το ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν εισόδημα, ενώ παράλληλα να χειροτερεύει η θέση κάποιων γηγενών (ανειδίκευτων). Χαρακτηριστικό των αναπτυγμένων χωρών είναι η υπογεννητικότητα και με την εισαγωγή μεταναστών αντιμετωπίζεται το πληθυσμιακό και νεανικό έλλειμμα.

Ωστόσο οι χώρες υποδοχής πολλές φορές δεν διαθέτουν το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο για να μπορέσουν να ενσωματώσουν τους μετανάστες. Παρατηρείται αναντιστοιχία μεταξύ της προσφοράς και της ζήτησης στην αγορά εργασίας και ως εκ τούτου εκδηλώνεται έντονη δυσαρέσκεια τόσο από πολλούς γηγενείς για τους μετανάστες όσο και από πολλούς μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς για τις συνθήκες διαβίωσης και επαγγελματικής τους εξέλιξης (Φακιολάς 2007). Η εισροή των μεταναστών διαταράσσει τη νοοτροπία και την κοινωνική δομή της χώρας καθώς οι επήλδεις φέρνουν μαζί τους διαφορετικά ήθη, έθιμα, θρησκεία και γενικότερα διαφορετική κουλτούρα.

Η μαζική μετανάστευση στην Ελλάδα, στις αρχές τις δεκαετίας του '90 άλλαξε το σκηνικό της χώρας προκαλώντας βαθιές μεταβολές στη κοινωνία και την οικονομία. Αποτελεί μάλιστα κοινό τόπο ότι η Ελλάδα ήταν απροετοίμαστη από πλευράς θεσμικού πλαισίου για τη μετατροπή της σε χώρα υποδοχής αποκτώντας όλα τα πλεονεκτήματα καθώς και όλα τα προβλήματα που συνεπάγεται αυτή η αλλαγή. Η ελληνική κοινωνία, όπως και άλλες χώρες που αντιμετώπισαν αρρυθμιστες μεταναστευτικές ροές δεν έχουν κατορθώσει την πλήρη ένταξη των μεταναστών στη νόμιμη αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα την ύπαρξη σημαντικού αριθμού παράτυπων μεταναστών. Αναφορικά με τις επιπτώσεις της μετανάστευσης ειδικά στην αγορά εργασίας έχουν διατυπωθεί γεωμετρικά αντίθετες απόψεις, η πραγματικότητα είναι αρκετά πιο σύνθετη και θα την αναλύσουμε στη συνέχεια.

Αρχικά ας προσδιορίσουμε τη σύνθεση των μεταναστών καθώς και το μέγεθος του μεταναστευτικού πληθυσμού. Δημογραφικά η μεγαλύτερη ομάδα μεταναστών είναι Αλβανικής καταγωγής (περίπου το 60% του συνολικού πληθυσμού) Στην συνέχεια ακολουθούν οι Βούλγαροι, οι Ουκρανοί, οι Γεωργιανοί και οι Ρουμάνοι. Παρά την κυρίαρχη Αλβανική παρουσία η σύνθεση του μεταναστευτικού πληθυσμού στην Ελλάδα είναι αρκετά ανομοιογενής. Το μέγεθος της Βουλγαρικής, Ρουμάνικης, Γεωργιανής και Ουκρανικής κοινότητας έχει αυξηθεί την τελευταία δεκαετία. Ασιατικές και Αφρικανικές κοινότητες όπως η Φιλιππινέζικη, η Βιετναμέζικη, η Σουδανική και η Αιγυπτιακή βρίσκονται στην Ελλάδα από την δεκαετία του 1980. Οι πιο πρόσφατες αφίξεις περιλαμβάνουν τους Πακιστανούς και Μπαγκλαντεσιανούς καθώς και τους Ιρακινούς και Αφγανούς (οι οποίοι είναι συνήθως αιτούντες άσυλο) όπως και μετανάστες ή αιτούντες άσυλο από χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής (κείμενο πολιτικής Clandestino 2009). Κοινό χαρακτηριστικό όλων είναι ότι βρίσκονται στις πιο παραγωγικές ομάδες μεταξύ 25-40 ετών περίπου και το εκπαιδευτικό τους επίπεδο είναι χαμηλό με αποτέλεσμα να απασχολούνται σε δραστηριότητες εντάσεως εργασίας, στον αγροτικό τομέα, στις κατασκευές και σε μικρές βιοτεχνικές επιχειρήσεις όπου δεν απαιτούνται ιδιαίτερες δεξιότητες και οι αποδοχές είναι χαμηλές (Λιανός 2003)⁶³.

Σύμφωνα με στοιχεία του ΕΛΙΑΜΕΠ μέχρι το τέλος του 2009 πριν την σημερινή διάσταση της κρίσης στην Ελλάδα τα νούμερα των μεταναστών ανέρχονται στους 650.000 νόμιμους μετανάστες και 60.000 αιτούντες άσυλο από αυτά τα νούμερα εξαιρούνται οι ομογενείς από τις πρώην Σοβιετικές δημοκρατίες οι οποίοι ανέρχονται σε 155.000 άτομα περίπου και οι οποίοι έχουν πολιτογραφηθεί και ομογενείς αλβανικής υπηκοότητας οι οποίοι ανέρχονται περίπου στα 198.000 άτομα και κατέχουν το ειδικό δελτίο ταυτότητας ομογενών και επειδή έχουν κλείσει πάνω από δεκαετία κάτω από νόμιμες συνθήκες στη χώρα μας, σύμφωνα με τους νέους νόμους έχουν ξεκινήσει τη διαδικασία πολιτογράφησης. Αναφορικά με το μέγεθος των παράτυπων μεταναστών που είναι αυτό που έχει και τις πιο ανησυχητικές διαστάσεις, πριν τη κρίση το 2008 σύμφωνα με τις εκτιμήσεις ανέρχονταν μεταξύ στις 167.000 και 280.000 (με αρκετή απόκλιση διότι πρόκειται μόνο για εκτιμήσεις) ενώ στο τέλος του 2010 ο αριθμός είχε αυξηθεί, και πάλι σύμφωνα με τις εκτιμήσεις ανέρχονται

⁶³ Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι και οι μετανάστες με ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο δεν μπορούν να απορροφηθούν στην αγορά εργασίας ανάλογα με τα προσόντα τους με αποτέλεσμα να υποαπασχολούνται σε αντικείμενα υποδεέστερα της γνώσης τους τις περισσότερες φορές.

μεταξύ τις 330.000 και 440.000 άτομα χωρίς χαρτιά ή που δεν είχαν ανανεωθεί κάποιες άδειες παραμονής. Αν λοιπόν συμπεριλάβουμε όλες αυτές τις πληθυσμιακές ομάδες προκύπτει ένα σύνολο πληθυσμού περίπου 1,3 εκατομμύριο άτομα. Ωστόσο, ο αριθμός αυτός σύμφωνα με το μέγεθος της οικονομίας και της χώρας μας δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλος. Ο μέσος όρος στην ΕΕ είναι γύρω στο 9% στην περίπτωση της Ελλάδας οι μετανάστες βρίσκονται περίπου στο 10% του πληθυσμού και αυτό αντιστοιχεί στο 9% της αγοράς εργασίας άρα για το μέγεθος της οικονομίας μας είμαστε στα ευρωπαϊκά επίπεδα.

Οι Sarris and Zografakis (1997 και 1999) ανέπτυξαν ένα μοντέλο γενικής ισορροπίας για την ελληνική οικονομία με το οποίο βρίσκουν ότι η χρησιμοποίηση των μεταναστών έχει θετική επίδραση στο ΑΕΠ (ποσοστά μεταξύ 1,5% και 2,8%), στην αύξηση της απασχόλησης και αρνητική επίδραση στους μισθούς των ανειδίκευτων εργατών. Παρόλο που οι επιδράσεις της μετανάστευσης στην αγορά εργασίας δεν έχουν εξετασθεί επαρκώς, γεγονός που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στην έλλειψη δεδομένων, το γενικό συμπέρασμα από τις μέχρι τώρα μελέτες είναι ότι οι μετανάστες έχουν συμπληρωματική παρά ανταγωνιστική επίδραση στην απασχόληση των ημεδαπών (Κανελλόπουλος & Πετραλιάς 2010). Η εισροή φτηνής εργατικής δύναμης μείωσε το κόστος παραγωγής με αποτέλεσμα να έχουμε οικονομικότερο τελικό προϊόν και ενίσχυση της επιχειρηματικότητας σε κλάδους όπως οι κατασκευές, ο αγροτικός τομέας και ο τουρισμός. Η χαμηλή αμοιβή των παράνομων ή μη αλλοδαπών εργαζομένων που καμία φορά φτάνει και στο 50 - 60% ενός κανονικού ημερομισθίου, συμβάλλει θετικά στην οικονομία της Ελλάδας, τόσο στην αύξηση του προϊόντος όσο και της απασχόλησης (ΙΜΕΠΟ 2005).

Αναφορικά με τις επιδράσεις της μετανάστευσης πριν την κρίση τα στοιχεία δείχνουν ότι οι μετανάστες συνεισέφεραν πολύ στις καλές οικονομικές επιδόσεις της Ελλάδας, ιδιαίτερα από το 1993 και έπειτα που παρουσίαζε υψηλή οικονομική μεγέθυνση και μάλιστα χωρίς να προβεί σε καμία διαρθρωτική αλλαγή. Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι σε όλη την περίοδο ταχείας μεγέθυνσης της η ανεργία παρέμενε υψηλή αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η συνύπαρξη μεταναστών και Ελλήνων εκτόπισε τους Έλληνες διότι το προφίλ του μετανάστη ήταν διαφορετικό από του Έλληνα. Οι μετανάστες ακόμη και αν διαθέτουν κάποιο επίπεδο μόρφωσης απασχολούνται, κυρίως σε εργασίες που συνήθως αδιαφορούν να ασχοληθούν οι Έλληνες εργαζόμενοι (οι οποίοι λόγω της οικονομικής ανάπτυξης, την βελτίωση του

εκπαιδευτικού συστήματος και την αύξηση της απασχόλησης ανέπτυξαν προσδοκίες για καλύτερη επαγγελματική καταξίωση) όπως στη φύλαξη ηλικιωμένων, μικρών παιδιών, απορροφημένοι από το Δυτικό μοντέλο ζωής. Η πιο ενεργή συμμετοχή στην αγορά εργασίας των γηγενών γυναικών οφείλεται και στην εισροή μεταναστριών παρέχοντας με χαμηλότερο κόστος βοήθεια στο σπίτι στο ρόλο της οικιακής βοηθού και καλύπτοντας ενδεχομένως και το κενό του κράτους πρόνοιας.

Ωστόσο, οι αρνητικές επιπτώσεις έχουν άμεσο αντίκτυπο στην ελληνική κοινωνία. Με την εισροή κυρίως των παράνομων μεταναστών σημειώθηκε αύξηση της απασχόλησης στην παραοικονομία (σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδας είναι στο 30%) και ως εκ τούτου αυτό έχει ως άμεση συνέπεια την απώλεια ποσών από τα ασφαλιστικά ταμεία⁶⁴. Οι αρνητικές δημοσιονομικές επιπτώσεις όπως η μη καταβολή φόρου και εισφορών που προκύπτουν από τον μεγάλο αριθμό των παράτυπων μεταναστών οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις λανθασμένες πολιτικές που εφαρμόστηκαν με αποτέλεσμα να μην υπάρχει τακτική μεταναστευτική εισροή ατόμων κάτι που προσπάθησαν στη συνέχεια να το διαχειριστούν με τα διάφορα προγράμματα νομιμοποιήσεων. Ένας δεύτερος λόγος, και πιο σημαντικός είναι ότι στην ελληνική οικονομία υπήρχε χώρος για παράτυπους μετανάστες και άρα υπήρχε ανεκτικότητα από όλους (κρατικό μηχανισμό, εργοδότες) γιατί συνέφερε. Εξαιτίας της φθηνής εργασίας παρατηρήθηκε επιβράδυνση του τεχνολογικού εξοπλισμού της παραγωγής. Οι επιχειρήσεις με παλαιά τεχνολογία και διαδικασίες κατόρθωσαν να υφίστανται χωρίς να έχουν τα κίνητρα για τεχνολογική πρόοδο και αναδιάρθρωση, με αποτέλεσμα μεσοπρόθεσμα να αποτελέσει ένα ευάλωτο σημείο της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Αυξήθηκε η ανεργία του ντόπιου λιγότερου ειδικευμένου εργατικού δυναμικού ενώ λόγω του ανταγωνισμού μειώθηκαν τα εισοδήματα.⁶⁵

⁶⁴ Το ποιο ανησυχητικό όμως και πρέπει να μας προβληματίσει είναι η κουλτούρα στο χώρο εργασίας που δημιουργείται. Η έλλειψη σεβασμού των εργασιακών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων των αλλοδαπών είναι αφ' εαυτής απαράδεκτη και σε περιόδους κρίσης μπορεί να οδηγήσει σε ανάλογη συμπεριφορά και προς τους γηγενείς.

⁶⁵ Οι γνώμες των επιστημόνων διίστανται. Υπάρχουν εκείνοι που θεωρούν ότι όχι μόνο δεν ευθύνεται η μετανάστευση για την ανεργία τουναντίον δημιουργεί θέσεις απασχόλησης, αφού οι μετανάστες αναλαμβάνουν δουλειές που έχουν εγκαταλειφθεί από τους γηγενείς. Άλλοι θεωρούν ότι υπάρχει αρνητική επίπτωση στην ανεργία και άλλοι αναφέρονται σε βραχυχρόνια αύξηση και μακροχρόνια μείωση της ανεργίας. Η μελέτη (Lianos et al 2004) αναφέρεται στη χειροτέρευση των εισοδημάτων των νοικοκυριών με χαμηλό εισόδημα και στη βελτίωση αυτών με μεσαίο και υψηλό εισόδημα.

Σήμερα, έχουμε μπει σε ένα σπιράλ μεγάλης ύφεσης και πολύ μεγάλης αβεβαιότητας η πρόκληση για την ελληνική κοινωνία είναι διπλή. Η μεγάλη ανεργία που είναι βασική επίπτωση της κρίσης οδηγεί σε εκροή γηγενών κατά κύριο λόγο ανώτατης εκπαίδευσης προς το εξωτερικό⁶⁶. Όπως είναι φυσικό η διαρροή εγκεφάλων (brain drain) όπως χαρακτηρίζεται, στερεί από την χώρα μας την δυνατότητα αξιοποίησης αυτών επίσης έχει και δημογραφικές επιπτώσεις καθώς αυξάνεται ο ηλικιωμένος πληθυσμός και μειώνεται ο ενεργός⁶⁷. Όσον αφορά τους αλλοδαπούς σύμφωνα με μία έρευνα του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου η κρίση δεν φαίνεται να έχει πλήξει ούτε την εισροή ούτε τα αποθέματα μεταναστών⁶⁸. Έχει επηρεάσει ποιοτικά χαρακτηριστικά: α) έχει αλλάξει την εθνική σύσταση, β) έχει αλλάξει την αναλογία των φύλων η ανεργία για τους άντρες είναι πιο έντονη, παρουσιάζει ανελαστική ζήτηση⁶⁹ γ) παρατηρείται μετατόπιση από την νόμιμη εργασία προς την ανεπίσημη και δ) εκροή μεταναστών σε χώρες που δεν πλήττονται από την κρίση.

Η μετανάστευση έχει αλλάξει όλες τις διαστάσεις της ζωής μας, εκτός από τις οικονομικές επιπτώσεις έχει και σημαντικές επιδράσεις στην κοινωνία. Οι μεταναστευτικές ροές στην Ελλάδα, όπως και σε όλες τις δυτικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από εθνοτική πολυμορφία. Η μαζική αυτή “διαφορετική παρουσία” αφηνιάζει την ελληνική κοινωνία, ίσως δικαιολογημένα, αφού από ομοιογενής γλωσσικά, θρησκευτικά και εθνολογικά μεταβάλλεται σε μια κοινωνία πολυγλωσσική, πολυεθνική και πολυπολιτισμική (Βαγενά- Παλαιολόγου 2008:98). Η διαφορετικότητα όμως της εθνοτικής ομάδας, η οποία συχνά συνοδεύεται και από το αίσθημα μιας υποτιθέμενης κατωτερότητας ή επικινδυνότητας, καταλήγει σε στερεότυπα και προκαταλήψεις, έννοιες ικανές να προαγάγουν τον εθνοκεντρισμό, την ξενοφοβία και το ρατσισμό (ibid). Το Ελληνικό κοινό στην πλειοψηφία του συνεχίζει να πιστεύει ότι οι μετανάστες επιδρούν αρνητικά στην ανάπτυξη και η

⁶⁶ Οι εν δυνάμει χώρες προορισμού είναι η Κύπρος, η Γερμανία (η οποία και πριν την κρίση προσέλκυε μεγάλο ποσοστό μεταναστών) μόλις το πρώτο τρίμηνο του 2012 αποδήμησαν 15.000 άτομα η Αυστραλία και ο Καναδάς (δεν δέχεται άτομα μέχρι το 2013) ωστόσο οι δύο τελευταίες καθώς ακολουθούν επιλεκτική μεταναστευτική πολιτική δέχονται πολύ μικρά ποσοστά.

⁶⁷ Αυτή η παράμετρος έχει αρνητικές επιπτώσεις στο ασφαλιστικό σύστημα

⁶⁸ Η οικονομική κρίση δεν έχει ανακόψει τα μεταναστευτικά ρεύματα γιατί μοναδικό κριτήριο μετανάστευσης δεν αποτελεί το τι συμβαίνει στη χώρα υποδοχής αλλά και στη χώρα εκροής και για πολλούς η οικονομική κρίση της Ελλάδας είναι η καλύτερη δυνατή εναλλακτική από τις συνθήκες της χώρας τους.

⁶⁹ Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος (Μάιος 2009) από τον Φεβρουάριο του 2008 μέχρι το Φεβρουάριο του 2009 χάθηκαν στην Ελλάδα 164,000 θέσεις. Οι κλάδοι που πλήττονται ιδιαίτερα είναι ο κατασκευαστικός και οικοδομικός, του μετάλλου, της κλωστοϋφαντουργίας και του λιανικού εμπορίου, στους οποίους εργάζεται σημαντικός αριθμός μεταναστών και ιδιαίτερα άντρες.

πολιτική ζωή υποβαθμίζεται σε αυτή την ξενοφοβική δυσανεξία σημαντικό ρόλο έχουν παίξει και τα ΜΜΕ. Όσο λοιπόν η ανεργία αυξάνεται τόσο περισσότερο τροφοδοτείται αυτή η άποψη.

Κεφάλαιο 5

Μεταναστευτική πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση

5.1 Η επιδίωξη κοινής μεταναστευτικής πολιτικής στην ΕΕ και οι δυσκολίες για τη διαμόρφωση της

Η μετανάστευση στην Ευρώπη αποτελεί διαχρονικό φαινόμενο και μόνιμο συστατικό στοιχείο της ιστορίας της ηπείρου (Moch 2003:6). Έως σήμερα οι ευρωπαϊκές μεταναστευτικές ροές χαρακτηρίζονταν συνήθως από συγκεκριμένες αφετηρίες και καθορισμένες κατευθύνσεις. Στην πλειονότητά τους είτε συνέδεαν τόπους με ιστορικούς δεσμούς (αποικίες ή εξαρτημένες περιοχές και μητροπόλεις), είτε προκαλούνταν με στρατολογήσεις από τα κράτη υποδοχής (Βεντούρα 2006). Η εντεινόμενη οικονομική παγκοσμιοποίηση, οι πολιτικές ανατροπές του 1989-1991, η μεταβολή των κρατικών πολιτικών, η στιγμιαία σχεδόν εξάπλωση των πληροφοριών καθώς και η σχετικά χαμηλή τιμή και η ταχύτητα των μετακινήσεων μείωσαν σταδιακά τη σημασία παλαιότερων μορφών μετανάστευσης που σχετιζόνταν με αποικιακούς δεσμούς ή διακρατικές συμφωνίες (ibid). Σήμερα, πολλά κράτη αποστολής μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής και οι ροές είναι πιο παγκοσμιοποιημένες και ετερογενείς. Από τη μία αυξάνεται ο αριθμός των προσωρινών μεταναστών και των παράτυπων μεταναστών καθώς και η δύναμη των κυκλωμάτων εμπορίας τους. Από την άλλη οι μετακινήσεις των εξειδικευμένων και ανώτερης εκπαίδευσης ανθρώπων έχουν αποκτήσει πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα. Οι γεωγραφικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές καταγωγές των μεταναστών διαφοροποιούνται συνεπώς ολοένα και περισσότερο.

Τα μεταναστευτικά ρεύματα των τελευταίων ετών χαρακτηρίζονται από την διεύρυνση του φαινομένου της οικογενειακής επανένωσης, την εισροή μεγάλου αριθμού παράτυπων μεταναστών, τους παλιννοστούντες και από σημαντικό αριθμό αιτούντων άσυλο. Η σταδιακή μετατροπή χωρών όπως η Ελλάδα, Ισπανία και Ιταλία που αποτελούν και τις κύριες πύλες εισόδου παράτυπων μεταναστών στην ΕΕ, σε χώρες υποδοχής καθιστά την μετανάστευση ως ένα κοινό χαρακτηριστικό των κρατών μελών της. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η ΕΕ έλαβε σημαντικές αποφάσεις δεσμευτικού χαρακτήρα για τα κράτη μέλη αναφορικά με την εισροή, την εγκατάσταση και το νομικό καθεστώς των μεταναστών προερχόμενων από τρίτες

χώρες (Φακιολάς 2007)⁷⁰. Σκοπός ήταν η διαμόρφωση μιας κοινής πολιτικής μετανάστευσης και ασύλου που θα συνέβαλε στην καλή λειτουργία της κοινής αγοράς ενισχύοντας και τη συνοχή ανάμεσα στα κράτη μέλη, όπως η κοινή αγροτική πολιτική και το ενιαίο νόμισμα (ibid). Ωστόσο, τα μεταναστευτικά καθεστάτα διαφέρουν από χώρα σε χώρα και η επίτευξη μιας ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής προσκρούει στις δυσκολίες και ιδιαιτερότητες της κάθε χώρα μέλους.

Όλες οι ευρωπαϊκές χώρες για να χαράξουν την εθνική τους μεταναστευτική πολιτική επηρεάστηκαν από την ιστορία τους και την πολιτική και πολιτιστική τους κληρονομιά. Η μεταναστευτική πρόκληση ωστόσο είναι πιο έντονη για τις χώρες της Νότιας Ευρώπης που μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής ανέτοιμες να διαχειριστούν την εισροή μεταναστών⁷¹. Με την εφαρμογή όμως της Συνθήκης Schengen (1991) η ΕΕ απέκτησε ενιαία εξωτερικά σύνορα και το μεταναστευτικό είναι ένα ζήτημα που ενδιαφέρει όλες τις χώρες - μέλη. Παράλληλα αποτέλεσε και την αφετηρία για την δημιουργία μιας κοινής μεταναστευτικής πολιτικής. Το κυριότερο όμως πολιτικό ζήτημα που ανακύπτει και αποτελεί και σημαντικό παράγοντα για την χάραξη κοινής μεταναστευτικής πολιτικής είναι η βούληση των κρατών μελών να δεχθούν συρρίκνωση των αρμοδιοτήτων τους (κρατική κυριαρχία) για την ρύθμιση των διαφόρων πτυχών⁷² του μεταναστευτικού φαινομένου (Νικολακοπούλου – Στεφάνου 2008:298). Η έξαρση της τρομοκρατίας με ορόσημο το τρομοκρατικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου ώθησε τις κυβερνήσεις να λαμβάνουν μέτρα για την προστασία και την ασφάλεια του πολίτη σε συλλογικό επίπεδο. Είναι λοιπόν σημαντικό για την ΕΕ να γνωρίζει τον αριθμό, την εθνικότητα και κάτω από ποιες συνθήκες μεταβαίνουν οι μετανάστες σε κάθε χώρα μέλος.

⁷⁰ Βλέπε: (Καλοφωλιάς 2011: 13-19) περιγράφει το κανονιστικό πλαίσιο της σύγχρονης Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής από την συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1999 και «εγκαινίασε το λεγόμενο χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης «κοινοτικοποιώντας» τις πολιτικές που αφορούν στον έλεγχο των εξωτερικών συνόρων, το άσυλο, τα δικαιώματα των υπηκόων τρίτων χωρών και τη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών» μέχρι την ψήφιση του Προγράμματος της Στοκχόλμης (2009) με στόχο την ρύθμιση των μεταναστευτικών ροών. Έτσι, οι διάφορες πτυχές της μετανάστευσης ρυθμίζονται μέσω συμφωνιών με τρίτα κράτη, με αναπτυξιακά προγράμματα ενώ εκ μέρους της ΕΕ ενθαρρύνονται και περιφερειακές και διμερείς πρωτοβουλίες.

⁷¹ Βλέπε: (Τριανταφυλλίδου 2010:19) οι χώρες της Νότιας Ευρώπης προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν την μεταναστευτική εισροή αρχικά με σταδιακά προγράμματα νομιμοποίησης των παράτυπων μεταναστών και στη συνέχεια με προσπάθειες οικονομικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσης.

⁷² Οι βασικές πτυχές αφορούν την εισροή μεταναστών, τη διάκριση μεταξύ νόμιμης και παράνομης μετανάστευσης και τη λήψη των κατάλληλων ενεργειών για την αντιμετώπιση τους.

Παρά τα σημαντικά βήματα στη διαμόρφωση κοινής πολιτικής⁷³ υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις στις εθνικές μεταναστευτικές πολιτικές. Κάθε χώρα έχει ανάγκη μετανάστες με διαφορετικά δημογραφικά και εργατικά χαρακτηριστικά. Για τις περισσότερες χώρες βασική προτεραιότητα για την διαμόρφωση της μεταναστευτικής τους πολιτικής αποτελούν τα συμφέροντα της εθνικής οικονομίας και κυρίως οι ανάγκες της αγοράς εργασίας. Οι εθνικές κυβερνήσεις είναι οι κατεξοχήν αρμόδιες για τον έλεγχο, την είσοδο και την εγκατάσταση των αλλοδαπών καθώς και για τις ενέργειες που θα διαχειριστούν την παράνομη μετανάστευση. Επίσης κάθε χώρα υιοθετεί το πρότυπο ενσωμάτωσης που ταιριάζει στην κουλτούρα της. Η «δεκτικότητα» της κοινωνίας είναι ένας ακόμη σημαντικός παράγων που επηρεάζει την εθνική μεταναστευτική πολιτική. Οι αντιδράσεις για την εισροή μεταναστών είναι συχνές καθώς πολλοί εκτιμούν ότι η χώρα δεν μπορεί να αντέξει αυτό τον πληθυσμό. Μάλιστα, με την κρίση στην Ευρώπη και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας τα φαινόμενα περιθωριοποίησης των μεταναστών και οι ιδεολογικές αντιρρήσεις έχουν πολλαπλασιαστεί. Χαρακτηριστικό αυτής της εξέλιξης είναι η άνοδος των ακροδεξιών σχηματισμών (Ελλάδα, Γαλλία). Τα πρόσφατα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης προκάλεσαν μεγάλη ανασφάλεια στην ΕΕ καθώς οι αυξημένες ροές μεταναστών δοκίμασαν την αποτελεσματικότητα της φύλαξης των συνόρων και έθεσαν σε αμφισβήτηση τον ενιαίο χώρο της συνθήκης Schengen. Και ορισμένες χώρες όπως η Δανία, Γαλλία, Ιταλία ζήτησαν την αναθεώρηση της συνθήκης (προσωρινή αναστολή) όταν μια χώρα αντιμετωπίζει απειλή του δημοσίου συμφέροντος της (Μετανάστευσης Επίκαιρα 2011:5).

Ωστόσο, μία τέτοια εξέλιξη θα αποτελέσει ένα σημαντικό βήμα προς τα πίσω για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, για τα θεμέλια του Schengen και την αρχή ελεύθερης κυκλοφορίας, που τώρα θεωρείται ως ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δυσμενείς επιπτώσεις με την ενδεχόμενη αναστολή της Συνθήκης θα έχει και η Ελλάδα η οποία λόγω της γεωγραφικής της θέσης με τα εκτεταμένα χερσαία και υδάτινα σύνορα και ιδιαίτερα η γειτνίαση της με την

⁷³ Βλέπε: Σαμπατάκου (2008:289-291) & (Σαρρής 2008:11-24) Η κοινή ευρωπαϊκή πολιτική μετανάστευσης περιλαμβάνει μέτρα που αποβλέπουν στην καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης συνδεδεμένη με την πολιτική ασφάλειας και τη λήψη μέτρων κατά της τρομοκρατίας, όσο και μέτρα που αφορούν τη νόμιμη μετανάστευση στις χώρες μέλη της ΕΕ. Η κυριότερη προσπάθεια επικεντρώνεται στην τομέα εναρμόνισης των εθνικών πολιτικών των χωρών μελών σχετικά με τις προϋποθέσεις υποδοχής και παραμονής των πολιτών τρίτων χωρών.

Τουρκία⁷⁴ καθιστά την φύλαξη των συνόρων αναποτελεσματική, με αποτέλεσμα η χώρα να είναι ευάλωτοι στη μη κανονική είσοδο μεταναστών, αιτούντων άσυλο ακόμα και τρομοκρατών. (Η αναποτελεσματική φύλαξη των συνόρων δεν χαρακτηρίζει μόνο την Ελλάδα αλλά όλες τις χώρες της Νότιας Ευρώπης.) Η ΕΕ συνεπώς οφείλει να αντιμετωπίσει από κοινού το πρόβλημα καθώς η επαναφορά συνοριακών ελέγχων δεν θα το έλυνε τουναντίον θα εγκλώβιζε τους μετανάστες στην Ελλάδα.

Η πρόοδος λοιπόν στη διαμόρφωση ΚΜΠ εξαρτάται και με το πώς αισθάνονται οι Ευρωπαίοι πολίτες για τους μετανάστες. Τα κράτη μέλη αρχικά όταν η οικονομική ανάπτυξη ήταν περιορισμένη 1974 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1990 προσπάθησαν να διαχειριστούν τα μεταναστευτικά ρεύματα με μέτρα κυρίως αστυνομικής φύσης. Η πολιτική της μηδενικής μετανάστευσης απέτυχε, ενώ η νόμιμη μετανάστευση δεν κάλυπτε ούτε το 10% της συνολικής μετανάστευσης (Κουκιάδη 2005:46). Η νέα πολιτική που προωθείται είναι αυτή της ελεγχόμενης επιλεκτικής μετανάστευσης (Λινάρδος -Ρυλμόν 2009 Τετραδια του ΙΝΕ)⁷⁵. Η ενσωμάτωση των μεταναστών είναι ένα ζήτημα που αφορά όλες τις εθνικές μεταναστευτικές πολιτικές και διακρίνονται τέσσερα κύρια πρότυπα⁷⁶ α) το πρότυπο αφομοίωσης στις ΗΠΑ (assimilation model) b) το πρότυπο του φιλοξενούμενου εργάτη (Gast Arbeiter) γ) το πολυπολιτισμικό πρότυπο (multi- cultural model) και δ) το διαπολιτισμικό πρότυπο (intra – cultural model). Παρόλο που το τελευταίο δίνει έμφαση στην κοινωνική συνοχή και την αλληλεπίδραση των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων εντούτοις όπως και με τα υπόλοιπα πρότυπα δημιουργούνται προβλήματα⁷⁷.

Όπως ήδη αναφέρθηκε η εθνική μεταναστευτική πολιτική βασίζεται στις ιδιαιτερότητες της εκάστοτε χώρας. Η μελέτη χωρών με μακρόχρονη εμπειρία υποδοχής μεταναστών και κυρίως η αξιολόγηση των αποτυχιών από τις πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση νέων πολιτικών

⁷⁴ Στην Τουρκική επικράτεια εντοπίζονται οι περισσότεροι δρόμοι που χρησιμοποιούνται για την παράνομη διακίνηση μεταναστών

⁷⁵ Για αυτή την πολιτική έχουν διατυπωθεί αντιτιθέμενες απόψεις και ορισμένοι την θεωρούν ως απότοκο της ξενοφοβίας. Η θέση της ΕΕ είναι ότι η μετανάστευση είναι ωφέλιμη, η ελεγχόμενη εισροή δεν αμφισβητεί την χρησιμότητα του μετανάστη αλλά απαντά στη ζήτηση των χωρών υποδοχής.

⁷⁶ Βλέπε: (Πετράκου & Ξανθάκου) αναλύουν τα τρία βασικά μοντέλα ένταξης

⁷⁷ Βλέπε: (Τάσις 2011:10) Η ιδέα της πολυπολιτισμικότητας απέτυχε. Οι ηγέτες της Βρετανίας και της Γαλλίας υποστήριξαν ότι η διατήρηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των μεταναστών δεν τους ενσωματώνει στην κοινωνία και έτσι αποδυναμώνεται η κοινωνική συνοχή.

(Καβουνίδη 2007:7). Η Ευρώπη έχει ανάγκη την μετανάστευση⁷⁸. Η κοινή ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική πρέπει να παρέχει ένα ευέλικτο πλαίσιο που λαμβάνει υπόψη τις ειδικές συνθήκες που επικρατούν σε κάθε χώρα της ΕΕ καθώς και να προσαρμόζεται στις αλλαγές που προκύπτουν από τα οικονομικά δεδομένα, τις τεχνολογικές εξελίξεις και την εξέλιξη της αγοράς. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η κοινή μεταναστευτική πολιτική θα πρέπει να διέπεται από δέκα βασικές αρχές⁷⁹ οι οποίες θα ενταχθούν στους τρεις βασικούς άξονες της πολιτικής της ΕΕ, ευημερία, αλληλεγγύη και ασφάλεια (Ευρωπαϊκή Επιτροπή **Μία κοινή μεταναστευτική πολιτική για την Ευρώπη 16/05/2011**).

5.2 Η εξέλιξη της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής

Η μαζική εισροή μεταναστών στην Ελλάδα δημιούργησε μια πραγματικότητα που η κυβέρνηση δεν ήταν προετοιμασμένη να διαχειριστεί γραφειοκρατικά και η ελληνική κοινωνία δεν ήταν έτοιμη πολιτιστικά. Η διαμόρφωση της μεταναστευτικής πολιτικής της Ελλάδας από το 1991 ως σήμερα διακρίνεται σε τρεις φάσεις την πρώτη (1991-2001) είναι η περίοδος που η μαζική εισροή μεταναστών αιφνιδίασε τη χώρα με αποτέλεσμα να μην λαμβάνονται ουσιαστικά μέτρα για την διαχείριση του φαινομένου, την φάση ενηλικίωσης (2001-2005) όπου ψηφίζεται ο πρώτος συνολικός νόμος για την μετανάστευση και πλέον αναγνωρίζεται και επίσημα ο μακροχρόνιος χαρακτήρας του φαινομένου και τέλος η φάση της ωρίμανσης (2005- και σήμερα), η χώρα καλείται να συνειδητοποιήσει τη μετατροπή της σε χώρα υποδοχής και να υιοθετήσει τις κατάλληλες πολιτικές διαχείρισης της νόμιμης και ανεπίσημης μετανάστευσης καθώς και της ένταξης των μεταναστών (Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης 2010:98). Ο πρώτος νόμος που προσπάθησε να ρυθμίσει το θέμα της

⁷⁸ «Μέχρι το 2060, ο ενεργός πληθυσμός της Ευρώπης αναμένεται να μειωθεί κατά 50 εκατομμύρια, ακόμη και αν τα μεταναστευτικά ρεύματα διατηρηθούν στα σημερινά επίπεδα. Χρειαζόμαστε επομένως περισσότερο από ποτέ μια Ευρώπη ανοικτή στο εργατικό δυναμικό, στις δεξιότητες και στα προσόντα των μεταναστών που εισέρχονται νομίμως στο έδαφός της» (Jacques Barrot αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Jacques)

⁷⁹ Βλ. : **COM(2008) 359** για λεπτομερή ανάλυση των αρχών. Επιγραμματικά είναι οι κάτωθι: 1) Σαφείς κανόνες και ισότιμοι όροι 2) Αντιστοίχιση των δεξιοτήτων και των αναγκών 3) Η ένταξη αποτελεί το κλειδί μιας επιτυχημένης μετανάστευσης 4) Διαφάνεια, εμπιστοσύνη και συνεργασία 5) Αποτελεσματική και συνεκτική χρήση των διαθέσιμων μέσων 6) Εταιρική σχέση με τις τρίτες χώρες 7) Ασφάλεια και μετανάστευση: Μία πολιτική θεωρήσεων που εξυπηρετεί τα συμφέροντα της Ευρώπης και των εταίρων της 8) Ολοκληρωμένη διαχείριση των συνόρων 9) εντατικοποίηση της καταπολέμησης της λαθρομετανάστευσης και μηδενική ανοχή για την εμπορία ανθρώπων 10) Βιώσιμες και αποτελεσματικές πολιτικές επιστροφής

μετανάστευσης ήταν ο Ν. 1975/1991⁸⁰ με τον τίτλο «Είσοδος, έξοδος, παραμονή, εργασία, απέλαση αλλοδαπών, διαδικασία αναγνώρισης προσφύγων και άλλες διατάξεις» του οποίου βασική φιλοσοφία ήταν η προσωρινή παραμονή στη χώρα και απέβλεπε κυρίως στον περιορισμό της μετανάστευσης αντανακλώντας την στάση του κράτους απέναντι στην μετανάστευση (Baldwin-Edwards and Safilos-Rothschild 2000). Η πολιτική αυτή απεδείχθη ατελέσφορη και το 1997 εκδόθηκαν δυο προεδρικά διατάγματα 358/1997 και 359/1997 τα οποία εισήγαγαν το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης παράτυπων μεταναστών που έλαβε χώρα το 1998 και περιελάμβανε δυο στάδια της λευκής και της πράσινης κάρτας⁸¹. Το πρόγραμμα αυτό παρόλο που παρουσίαζε πολλές πρακτικές αδυναμίες συνέβαλε σημαντικά στη βελτίωση του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα.

Το 2001 ψηφίστηκε ο νόμος 2910/2001 με τίτλο «Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Κτήση της ελληνικής ιθαγένειας και άλλες διατάξεις». Ο νόμος αυτός είχε διττό στόχο. Αφενός να προβεί σε ένα δεύτερο πρόγραμμα νομιμοποίησης για καταστείλει την παράνομη μετανάστευση και αφετέρου να προβεί σε μια μεσοπρόθεσμη τουλάχιστον ρύθμιση του φαινομένου, περιλαμβάνοντας στις διατάξεις του και θέματα που αφορούν τον έλεγχο των συνόρων, τις προϋποθέσεις για την είσοδο αλλοδαπών στην Ελλάδα με σκοπό την εργασία ή τις σπουδές καθώς τελικά και θέματα πολιτογράφησης αλλοδαπών που κατοικούν στη χώρα Τριανταφυλλίδου 2005:24). Το βασικό μειονέκτημα αυτού του νόμου ήταν η χρονοβόρα διαδικασία για την έκδοση αδειών διαμονής σε βαθμό που πολλές φορές οι ενδιαφερόμενοι λάμβαναν την άδεια τους αφού η διάρκεια ισχύος της είχε λήξει. Επίσης ο νόμος αυτός δέχθηκε συχνές παρεμβάσεις και παρατηρήσεις του Συνηγόρου του Πολίτη⁸². Το 2005 ψηφίστηκε ο νέος μεταναστευτικός νόμος 3386/2005 με τίτλο «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική επικράτεια. Ο νόμος αυτός περιελάμβανε ένα πρόγραμμα νομιμοποίησης. Επίσης, βάζει τα θεμέλια για την εφαρμογή πολιτικών κοινωνικής ένταξης των οικονομικών

⁸⁰ Μέχρι εκείνη την περίοδο η Ελλάδα δεν είχε νομοθετικό πλαίσιο για την διαχείριση των μεταναστευτικών ροών και ίσχυε το θεσμικό πλαίσιο του Ν. 4310/1929 «περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι, αστυνομικού ελέγχου διαβατηρίων απελάσεων και εκτοπίσεων»

⁸¹ Βλέπε: (Τριανταφυλλίδου 2010:104) συνολικά 371.641 μετανάστες έκαναν αίτηση για να αποκτήσουν τη λευκή κάρτα (κάρτα διαμονής περιορισμένης διάρκειας) ωστόσο, μόνο 212.860 αλλοδαποί πέρασαν στη δεύτερη φάση του προγράμματος κάνοντας αίτηση για την πράσινη κάρτα (προσωρινή κάρτα διαμονής διάρκειας ενός, δύο ή πέντε ετών).

⁸² Τα βασικά προβλήματα του νόμου παρουσιάζονται στην Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη (2005:10)

μεταναστών που στοχεύουν στη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή της χώρας, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τη διαφορετικότητα και την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα (Υπουργείο Εσωτερικών 2010:33). Ο νόμος αυτός παραμένει μέχρι και σήμερα το βασικό νομοθέτημα της Ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής.⁸³

5.3 Αποτίμηση της μεταναστευτικής πολιτικής

Η μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την τάση νομιμοποίησης, ελέγχου της εισόδου και απαγόρευσης της παράνομης μετανάστευσης. Αξιοσημείωτο είναι ότι το θεσμικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια εναρμονίζεται με τις βασικές αποφάσεις της ΕΕ που αφορούν την κοινή πολιτική μετανάστευσης προάγοντας την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών και το σεβασμό της αξιοπρέπειας τους (Σαρρής 2008:44). Από την άλλη πλευρά όμως η εφαρμογή των διατάξεων στην καθημερινή πρακτική είναι ανεπαρκής. Έτσι, η μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας εμφανίζεται να αμφιταλαντεύεται μεταξύ του αυστηρού ελέγχου της εισόδου και της παραμονής των μεταναστών καθώς και της έλλογης διαχείρισης των διεθνών μεταναστευτικών ροών και των δυσκολιών που προκύπτουν αναφορικά με το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, την κατοχύρωση των δικαιωμάτων και την ομαλή ένταξη τους στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό ιστό της χώρας (Φακιολάς - Τζιφάκης 2011:232).

Η πραγματικότητα είναι ότι η Ελλάδα ήταν ανέτοιμη από πλευράς θεσμικού πλαισίου για να διαχειριστεί την μαζική εισροή μεταναστών, χρησιμοποίησε τις νομιμοποιήσεις (1998,2001,2005) ως μέσο κοινωνικού ελέγχου αλλά δεν κατόρθωσε να δημιουργήσει μια ενεργή μεταναστευτική πολιτική. Η άναρχη εξέλιξη δημιούργησε περιοχές «γκετοποιημένες» ιδίως στα αστικά κέντρα αυξάνοντας ως ένα βαθμό και την εγκληματικότητα.⁸⁴ Το ζήτημα της μετανάστευσης είναι σημαντικό και απαιτεί μια μεταναστευτική πολιτική που να προσβλέπει στη μακροπρόθεσμη διαχείριση του φαινομένου. Κάτι τέτοιο έως σήμερα δεν συνέβη έως ένα βαθμό διότι

⁸³ Όπως τροποποιήθηκε με τους νόμους: Ν. 3448/2006 (ΦΕΚ Α' 57), Ν. 3536/2007 (ΦΕΚ Α' 42), Ν. 3613/2007 (ΦΕΚ Α' 263), Ν.3731/2008 (ΦΕΚ Α' 263), Ν.3772/2009 (ΦΕΚ Α' 112), Ν.3801/2009 (ΦΕΚ Α' 163) (Υπουργείο Εσωτερικών 2010)

⁸⁴ Αρκετές έρευνες δεν συμφωνούν ότι οι μετανάστες ευθύνονται για την αύξηση της εγκληματικότητας. Θεωρούν ότι μέσα στον αυξημένο αριθμό υπάρχουν και περιθωριακά στοιχεία τα οποία έχουν παραβατική συμπεριφορά.

μια μεταναστευτική πολιτική με έμφαση στη νόμιμη είσοδο αλλοδαπών εργαζομένων και στην εγκατάσταση τους αποτελεί μεγάλο πολιτικό διακύβευμα και καμία κυβέρνηση δεν ήταν πρόθυμη να αναλάβει το πολιτικό ρίσκο. Σήμερα, μεσούσης της κρίσης τα προβλήματα από την έλλειψη ενεργής μεταναστευτικής πολιτικής αυξάνονται και η χώρα ανήμπορη να διαχειριστή την αυξημένη εισροή παράνομων μεταναστών κινδυνεύει να καταστεί χωματερή ανθρώπινων ψυχών. Η μετανάστευση δεν αποτελεί απειλή ούτε δημιουργεί νέα κοινωνικά φαινόμενα όταν όμως υπάρχουν δομικά προβλήματα στο κράτος τα φέρνει ίσως περισσότερο στην επιφάνεια. Η οικονομική και κοινωνική ενσωμάτωση των αλλογενών, η οποία σαφώς είναι μία δύσκολη υπόθεση και προϋποθέτει κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές, είναι το μέσο για την αντιμετώπιση των παθολογικών κοινωνικών φαινομένων.

Η διαχείριση των μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα δυσχεραίνεται τόσο από εμπόδια που θέτει η γειτονική Τουρκία όσο και από τα αποτελέσματα της εφαρμογής της Συνθήκης Δουβλίνο II. Πλήθος παράτυπων μεταναστών με κίνδυνο της ζωής τους, με αφετηρία την Τουρκία και καθοδηγούμενοι από διακινητές, προσπαθούν να εισέλθουν παράνομα στη χώρα μας (Καθημερινή 08/05/2011)⁸⁵. Από την άλλη, η εφαρμογή της Συνθήκης του Δουβλίνου II σχετικά με την εξέταση των αιτημάτων ασύλου από την πρώτη ασφαλή χώρα στην οποία εισέρχεται ο αιτών εμφανίζεται ιδιαίτερα προβληματική αφού δημιουργεί δυσανάλογες πιέσεις στις χώρες της Μεσογείου και ιδιαίτερα στην Ελλάδα (ΕΛΙΑΜΕΠ). Συνολικά, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική δεν στερείται νομοθεσία (και αυτό το υποδηλώνουν οι επτά νομοθετικές παρεμβάσεις) αλλά εφαρμογή αυτής. Η απουσία υψηλών επιπέδων επιτυχίας στους στόχους της και ιδιαίτερα σε αυτούς που αναφέρονται στη νομιμοποίηση και ένταξη των παράτυπων μεταναστών στην αγορά εργασίας, στην κοινωνική ασφάλιση και στα κοινωνικά δικαιώματα οφείλεται στην ανεπαρκή εφαρμογή. Ωστόσο το ζήτημα της μη νόμιμης μετανάστευσης αφορά την Ελλάδα αλλά πρέπει να αντιμετωπιστεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Η γενική θεώρηση είναι ότι η μετανάστευση λειτουργεί θετικά στην οικονομία. Άρα, μέσω κατάλληλων και μεθοδευμένων χειρισμών μπορούμε αξιοποιήσουμε αυτό το σημαντικό αναπτυξιακό απόθεμα. Είναι γεγονός ότι η λαθραία μετανάστευση στην Ελλάδα συνδέεται με υψηλά ποσοστά ανεργίας όμως αυτό πρέπει να ειπωθεί υπό το

⁸⁵ Οι δυνάμεις της Frontex που ελέγχουν τα ελληνοτουρκικά σύνορα συνέβαλαν καθοριστικά στη μείωση του ποσοστού των συλληφθέντων παράνομων μεταναστών

πρίσμα της «αδύναμης» μεταναστευτικής πολιτικής, η οποία πρέπει να λάβει υπόψη το βασικό οικονομικό κανόνα Κόστους-Οφέλους: Πώς θα μπορούσαμε να μεγιστοποιήσουμε τα οφέλη που προέρχονται από τους μετανάστες και να ελαχιστοποιήσουμε τα κόστη. Η ανάγκη υιοθέτησης μιας ενιαίας ευρωπαϊκής πολιτικής μετανάστευσης κρίνεται άκρως επιτακτική για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι διμερείς και περιφερειακές διαπραγματεύσεις που θα εστιάζουν στη ρύθμιση παρά στην ελαχιστοποίηση της μετανάστευσης θα βοηθήσουν στην καλύτερη διαχείριση της. Η χορήγηση άδειας εργασίας και η νομιμοποίησή τους θα μπορούσε να αποτελέσει λύση του προβλήματος. Γνωρίζοντας τον ακριβή αριθμό τους, τις επαγγελματικές τους ικανότητες και δεξιότητες, τις προθέσεις τους, γίνεται ευκολότερη η διαχείρισή τους.

5.4 Η Ενσωμάτωση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία

Αναμφίβολα, τα μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα υπήρξαν έντονα και η Ελλάδα μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής χωρίς να διαθέτει τις κατάλληλες δομές ώστε να διαχειριστεί το μεταναστευτικό φαινόμενο. Οι δημογραφικοί, οικονομικοί και πολιτισμικοί δείκτες υποδηλώνουν ξεκάθαρα τη μεταναστευτική παρουσία στην Ελλάδα ενώ ένας στους δέκα Έλληνες είναι μετανάστης ή παιδί μετανάστη. Η ενσωμάτωση ή η ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία είναι ένα ζήτημα που απασχολεί ιδιαίτερα τις πολιτικές ελίτ. Οι μετανάστες που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα αρχικά γίνονται «αποδεκτοί» υπό τον όρο της ελληνοποίησης τους, του εκχριστιανισμού τους και της απόκτησης ελληνικών ονομάτων⁸⁶ ενώ η δεκαετία που ακολουθεί (1995-2005) εξοικειώνει τους Έλληνες με την μεταναστευτική παρουσία, και η πολιτισμική διαφορετικότητα γίνεται σε μεγάλο βαθμό αποδεκτή χωρίς να λειτουργεί ενάντια στην κοινωνική τους συμμετοχή (Παπαδοπούλου 2011:32).

Η έλλειψη εμπειρίας στη διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου και η μάχη κατά της παράνομης μετανάστευσης είχε ως αποτέλεσμα να παραγνωριστεί η θετική επίδραση της μετανάστευσης στην οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη της χώρας. Η Ελλάδα προσηλωμένη στα ζητήματα νομιμοποίησης των παράτυπων μεταναστών έμεινε πίσω στα θέματα ένταξης του μεταναστευτικού πληθυσμού (Τριανταφυλλίδου, 2005:37). Τα ποσοστά συμμετοχής των αλλοδαπών στο εργατικό δυναμικό είναι περίπου κατά 14% υψηλότερα από αυτά των γηγενών (INE Μελέτη 15) και

⁸⁶ Οι πρακτικές αυτές θυμίζουν το πρότυπο ενσωμάτωσης των Γάλλων της πρώτης περιόδου μετά το τέλος της αποικιοκρατίας

απορροφούνται σε εργασίες συνήθως χαμηλού κοινωνικού στάτους και συχνά στην παράνομη απασχόληση ανεξάρτητα από το αν διαθέτουν μόνιμη άδεια παραμονής και εργασίας⁸⁷. Το πρώτο στάδιο ένταξης που αποτελεί η οικονομική ενσωμάτωση δείχνει μη ικανοποιητικό με αποτέλεσμα να επιβραδύνει την ένταξη τους. Συμφέρον της ελληνικής οικονομίας είναι η ομαλή είσοδος και ένταξη μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού στη χώρα, η απασχόληση του σύμφωνα με τις νόμιμες συνθήκες αλλά και παράλληλα η ελαστικότερη και δυναμικότερη ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων (Τριανταφυλλίδου 2005) Ο στόχος αυτός μπορεί να επιτευχθεί λαμβάνοντας υπόψη τρεις παραμέτρους: α) μέσω της σύναψης διμερών συμφωνιών με τις βασικές χώρες προέλευσης μεταναστών β) μέσα από την ταχύρρυθμη και μακρόχρονη νομιμοποίηση των μεταναστών εργαζομένων και των οικογενειών τους, και γ) με την παροχή διευκολύνσεων στους μετανάστες που επιθυμούν να επιστρέψουν στην χώρα καταγωγής τους (ibid).

Η κοινωνική ενσωμάτωση αφορά το δεύτερο ιδιαίτερα σημαντικό στάδιο ένταξης των μεταναστών. Η αντιμετώπιση της μετανάστευσης ως ένα παροδικό φαινόμενο αποτέλεσε τροχοπέδη για την δημιουργία ολοκληρωμένων προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής απευθυνόμενα σε μειονεκτούσες ομάδες, όπως οι μετανάστες (Σιμόπουλος 2005:71). Έτσι, η πλειοψηφία αυτών επί πολλά χρόνια στερούνταν κοινωνική ασφάλιση ενώ οι απολαβές τους ήταν χαμηλές. Τα πρώτα σημαντικά βήματα ουσιαστικής ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία έγιναν με τον μεταναστευτικό νόμο του 2005. Κομβικά σημεία κοινωνικής ένταξης αποτελούν η ιατρική περίθαλψη, η στέγαση, η εκπαίδευση και τα πολιτικά δικαιώματα (Βαρουξή 2008:17)⁸⁸. Σύμφωνα με την έκθεση του MIPEX III (Δείκτης Πολιτικής για την Ένταξη των Μεταναστών) που αξιολογεί τις πολιτικές ενσωμάτωσης 31 κρατών (ΕΕ +Ελβετία, ΗΠΑ, Καναδά) η Ελλάδα έχει σημειώσει τη μεγαλύτερη νομική πρόοδο σε όλα τα πεδία. Η έκθεση μεταξύ άλλων αναφέρει ότι η πολιτική συμμετοχή μεταναστών αναβαθμίστηκε από «αδύναμη σε μέτρια», ενώ στο μέσο όρο είναι και η

⁸⁷ Βλέπε: (Ρόμπολης 2011:68) Η ένταξη μεγάλου ποσοστού μεταναστών (50% του συνόλου ιδιαίτερα στις σημερινές συνθήκες της οικονομικής κρίσης και της αύξησης της ανεργίας) στην παράνομη εργασία δεν τους επιτρέπει την απολαβή αμοιβών αντίστοιχου επίπεδου των συλλογικών συμβάσεων, τη χορήγηση επιδομάτων ανεργίας και την πρόσβαση στις δημόσιες υπηρεσίες υγείας με αποτέλεσμα να αποδυναμώνονται οι προϋποθέσεις για την κοινωνική τους ένταξη.

⁸⁸ Βλέπε: (Σκλάβου 2008) Η Ελλάδα έχει υπογράψει διεθνείς συμβάσεις από τις οποίες απορρέει η υποχρέωση προστασίας των προσφύγων και των μεταναστών και έχουν ληφθεί μέτρα για τους βασικούς τομείς υποδοχής και ένταξης (υγεία, εργασία εκπαίδευση). Ωστόσο οι περισσότερες κρατικές παρεμβάσεις εξαντλούνται στο πλαίσιο ευρωπαϊκών προγραμμάτων, τα οποία κατά κύριο λόγο εφαρμόζονται ως βραχυπρόθεσμες πολιτικές.

πρόοδος για τη χορήγηση ιθαγένειας. Κάτω από το μέσο όρο είναι οι πολιτικές κατά των διακρίσεων, ενώ εκείνες για τη χορήγηση καθεστώτος επί μακρόν διαμενόντων είναι από τις πιο περιοριστικές της Ευρώπης.

Όσον αφορά την εκπαίδευση που αποτελεί και τον κυριότερο παράγοντα για την απαρχή μιας βασικής μορφής κοινωνικής ενσωμάτωσης τα παιδιά μεταναστών μπορούν να φοιτήσουν σε όλες τις βαθμίδες της υποχρεωτικής εκπαίδευσης ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς το οποίο διέπει τη διαμονή των γονέων τους (Μελέτη 22, INE). Με την έννοια αυτή τα παιδιά της δεύτερης γενιάς δεν εντάσσονται μόνο στην κοινωνία, το εκπαιδευτικό σύστημα της οποίας συμμετέχουν αλλά επιπλέον ενσωματώνονται σε αυτό υιοθετώντας βαθύτερες κοινωνικές αξίες (Παπαδοπούλου 2011:34). Τα ελληνικά σχολεία αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα όσον αφορά τη διαφορετικότητα όπως τα περισσότερα στην Ευρώπη⁸⁹. Γενικά στον ευρωπαϊκό χώρο η πολιτική για τη μετανάστευση συνδέεται άμεσα με την εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών και αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο διαπραγμάτευσης και ένταξης των μεταναστών στη χώρα εγκατάστασης. Τα προβλήματα μεταξύ γηγενών και πολιτογραφημένων επήλυδων σε όλες σχεδόν τις κοινοτικές χώρες αποδεικνύουν ότι δεν έχει επιτευχθεί ικανοποιητική ενσωμάτωση και οι αιτίες είναι περίπου οι ίδιες. Η μη ίση μεταχείριση, ο αποκλεισμός τους από την αγορά εργασίας και άλλες διακρίσεις επιβραδύνουν την ενσωμάτωση μεταναστών δεύτερης και τρίτης γενιάς καλλιεργώντας εχθρικά αισθήματα για την χώρα υποδοχής⁹⁰. Στην Ελλάδα το μέσο επίπεδο τριτοβάθμιας και μέσης επαγγελματικής εκπαίδευσης των μεταναστών είναι υψηλό και η επιθυμία τους για καλύτερη επαγγελματική εξέλιξη και βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου αυξάνεται. Με τις σημερινές συνθήκες κρίσης τα προβλήματα που ανακύπτουν δεν προβλέπεται να διαφέρουν σημαντικά από εκείνα των άλλων κοινοτικών χωρών.

⁸⁹ Βλέπε: <http://www.minedu.gov.gr/> το Υπουργείο παιδείας και Θρησκευμάτων δημιούργησε τα σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στόχος των οποίων είναι να προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή μορφωτικές ανάγκες των μαθητών τους. Από το 1996 μέχρι σήμερα αριθμούμε 26 σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης σε όλη την Ελλάδα.

⁹⁰ Το 2005 η Γαλλία συγκλονίστηκε από εξεγέρσεις στα περίχωρα πολλών πόλεων, νέων δεύτερης και τρίτης γενιάς οι οποίοι επιζητούσαν καλύτερη επαγγελματική εξέλιξη όχι κατώτερη από εκείνη της πλειονότητας των γηγενών νέων (Φακιολάς 2005).

Συμπεράσματα

Η κρίση του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος μετατράπηκε σε παγκόσμια οικονομική κρίση πλήττοντας σχεδόν το σύνολο των χωρών. Τα διδάγματα που προκύπτουν από την κρίση του 2008 καθιστούν αναγκαία την αλλαγή, την αναθεώρηση του υφιστάμενου πλαισίου που στηρίζει την οικονομική αποτελεσματικότητα και την ανάπτυξη καθώς και την λήψη διορθωτικών μέτρων. Πολλοί μιλούν για την βαθύτερη παγκόσμια ύφεση μετά τη Μεγάλη Κρίση του '30 ενώ πολλοί οικονομολόγοι μεταξύ άλλων και ο R. Wade (2009:1167) επισημάνουν ότι διανύουμε κρίση του καπιταλιστικού συστήματος και όχι απλά μια κρίση μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα. Η κρίση αποκάλυψε με δραματικό τρόπο τις αδυναμίες και τις ανεπάρκειες του συστήματος. Στις κυριότερες αδυναμίες περιλαμβάνονται: α) η δημιουργία ενός τεράστιου τραπεζικού συστήματος που ουσιαστικά δεν υπόκειντο σε κανέναν εποπτικό έλεγχο β) η λανθασμένη αντίληψη ότι το μεγάλο μέγεθος των τραπεζών (too big to fail) αποκλείει την πιθανότητα χρεοκοπίας μεγεθύνει τον «ηθικό κίνδυνο» (moral hazard) γ) η έλλειψη επαρκούς και αξιόπιστου κανονιστικού πλαισίου στις διεθνείς κεφαλαιακές ροές δημιούργησαν το περιβάλλον για να αναπτυχθεί κερδοσκοπική συμπεριφορά με αποτέλεσμα την αποσταθεροποίηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και δ) την υπερκυκλικότητα του χρηματοοικονομικού συστήματος.

Τα χαμηλά επιτόκια και η μεγάλη ρευστότητα παγκοσμίως (το saving glut, όπως το ονόμασε ο Greenspan) ενθάρρυναν τη μόχλευση, τις χρηματοοικονομικές καινοτομίες και την κερδοσκοπία σε μεγάλη έκταση και σε παγκόσμιο επίπεδο. Τα φαινόμενα αυτά αποκτούν δυναμική και αποσταθεροποιητική έκταση, όταν το ρυθμιστικό πλαίσιο είναι ελλιπές και αναποτελεσματικό, ασυντόνιστο σε διεθνές επίπεδο σε συνθήκες χρηματοοικονομικής παγκοσμιοποίησης και κυρίως με χαμηλό βαθμό κατανόησης των εξελίξεων και των επιπτώσεων των φαινομένων από τις εποπτικές αρχές. Μια ακόμη αδυναμία που ανέδειξε η κρίση είναι η ανυπαρξία ενός αποτελεσματικού μηχανισμού επίλυσης κρίσεων. Συνεπώς, είναι πλέον προφανές ότι απαιτείται μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για την πρόληψη, διαχείριση και επίλυση κρίσεων, με στόχο τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας.

Η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση μετέφερε την κρίση στην πλειονότητα των χωρών στο δυτικό κόσμο. Η κρίση στην Ευρωζώνη, η οποία στα τέλη του 2009 με

καταλύτη την Ελλάδα μετατράπηκε σε κρίση του ευρώ κλόνισε την ΕΕ και έφερε στην επιφάνεια το ζητούμενο της επιθυμητής μορφής της δηλ η Ένωση θα διατηρηθεί ως μια διακυβερνητική συνεργασία ή θα πάρει έναν ομοσπονδιακό χαρακτήρα σε θέματα οικονομικής πολιτικής; Η κρίση κατέστησε σαφές ότι η προηγούμενη απλή διακυβερνητική συνεργασία δεν λειτουργεί (ότι δηλ. η Ευρωζώνη παραμένει μια νομισματική ένωση χωρών χωρίς επαρκή δημοσιονομικό συντονισμό). Τη δεκαετία του 1990 θεωρήθηκε ότι η σταθερότητα της Ευρωζώνης θα βασιζόταν σε δύο πυλώνες : **στην ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα και στο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης**. Εκ του αποτελέσματος ο πρώτος πυλώνας πέτυχε ενώ ο δεύτερος απέτυχε.

Η κρίση χρέους της Ελλάδας το 2010 φανέρωσε μια βασική αδυναμία της ΟΝΕ: την απουσία ενός οργάνου για τη διαχείριση των δημοσιονομικών κρίσεων στη νομισματική ένωση και την έλλειψη ενός μηχανισμού ελεγχόμενης χρεοκοπίας ενός κράτους μέλους. Η Ευρωζώνη θα πρέπει να είναι σε θέση να διαχειρίζεται μόνη τις δημοσιονομικές κρίσεις των κρατών- μελών της. Αυτό όμως προϋποθέτει ενίσχυση και του οικονομικού σκέλους της και της πολιτικής της βάσης. Όμως όπως είναι φυσικό ένα τέτοιο άλμα προς ακόμη μεγαλύτερη πολιτική ενοποίηση είναι δύσκολο να επιτευχθεί καθώς προσκρούει στην οικονομική απόκλιση μεταξύ των χωρών σε συνδυασμό με το διογκούμενο λαϊκισμό και εθνικισμό στις επιμέρους χώρες.

Τα εμπειρικά δεδομένα ενισχύουν την άποψη ότι η Ελληνική κρίση θα λάμβανε χώρα ανεξάρτητα από την διεθνή κρίση. Αυτό δεν σημαίνει ότι θα εκδηλωνόταν την ίδια χρονική στιγμή ούτε θα αντανάκλυνε με την ίδια ένταση τις σημερινές κοινωνικό – οικονομικές συνθήκες. Οι ενδογενείς παθογένειες της χώρας ήταν αναμενόμενο ότι κάποια στιγμή θα ερχόντουσαν στο προσκήνιο. Οι επιπτώσεις της ύφεσης αναμφισβήτητα είναι καθοριστικές και το τίμημα της προσαρμογής για τον ελληνικό λαό μεγάλο. Η χώρα καλείται να κινηθεί αποφασιστικά και συντονισμένα και να ξεπεράσει τις χρόνιες δυσλειτουργικές και περιοριστικές θεσμικές βάσεις, να απαγκιστρωθεί από τον υπερτροφικό δημόσιο τομέα και τις ευρύτατα διαδεδομένες κοινωνικές αντιλήψεις και σχέσεις εξουσίας στην οικονομική και πολιτική σκηνή. Μέσα από τη δίνη της ύφεσης μπορούμε να επαναπροσδιορίσουμε τις δομές του κράτους απαλλαγμένοι από τις αγκυλώσεις του παρελθόντος, να αξιοποιήσουμε τις αναπτυξιακές μας δυνατότητες και να ενισχύσουμε την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Η οικονομική κρίση ασκεί πιέσεις στην αγορά εργασίας με την αύξηση της ανεργίας, δημιουργώντας συνθήκες ανασφάλειας και αβεβαιότητας και περιπλέκοντας ακόμα περισσότερο το θέμα της μετανάστευσης. Θα περίμενε κανείς ότι δεδομένων των συνθηκών οι μεταναστευτικές ροές θα ανακόπτονταν. Αντίθετα υφίστανται αυξημένες (σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών το πρώτο οκτάμηνο του 2009 εισήλθαν 24.842 μετανάστες έναντι 47.571 το 2008 αν και ο αριθμός μειώθηκε παραμένει σημαντικός) από τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Ασίας. Η Ελλάδα λόγω της γεωγραφικής της θέσης που ευνοεί τη μη νόμιμη είσοδο ενώ είναι αρκετά δύσκολη η μη νόμιμη έξοδος σε συνδυασμό με την αυστηροποίηση των ελέγχων και των ποινών από τις άλλες κοινοτικές χώρες έχει μετατραπεί στον τελικό προορισμό. Η θεώρηση ότι η μετανάστευση είναι ‘επιβλαβής’ για την ελληνική κοινωνία οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά και ο παροδικός χαρακτήρας που είχε αποδοθεί αρχικά στο μεταναστευτικό είχε ως αποτέλεσμα την ανεπιτυχή διαχείριση του φαινομένου σε βάθος χρόνου. Ιδιαίτερα σε ζητήματα που αφορούν τη νομιμοποίηση και την ένταξη των ανεπίσημων μεταναστών στην αγορά εργασίας, στην κοινωνική ασφάλιση και στα κοινωνικά δικαιώματα. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η Ελλάδα δεν στερείται μεταναστευτικής νομοθεσίας αλλά είναι πλημμελής η εφαρμογή της.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο μολονότι η επίτευξη κοινής ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής έχει σημειώσει μεγάλη πρόοδο και ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσης και ύφεσης θα μπορούσε να προωθήσει συντονισμένες ενέργειες κοινωνικής ένταξης και καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού. Εντούτοις, η εθνική πρωτοβουλία η οποία κατευθύνεται στην αυστηρότερη φύλαξη των συνόρων και στην δημιουργία αυστηρότερων προϋποθέσεων κοινωνικής ένταξης παραμένει κυρίαρχη. Η αυξημένη εισροή μεταναστών στην ευρωπαϊκή ήπειρο διατάραξε από τα μέσα του εικοστού αιώνα την εθνική ομοιογένεια και ανέδειξε ζητήματα πολυπολιτισμικότητας και σεβασμού της διαφορετικότητας, για τα οποία ένα μεγάλο μέρος της ευρωπαϊκής κοινωνίας δεν ήταν προετοιμασμένο. Η ευρέως διαδεδομένη ανακριβής αντίληψη ότι η μετανάστευση αναπόφευκτα εντείνει τις κοινωνικές ανισότητες ισχυροποίησε εξτρεμιστικές πολιτικές δυνάμεις οι οποίες αποκτούν για πρώτη φορά από τη δεκαετία του 1930 ερείσματα για την αμφισβήτηση βασικών κατακτήσεων του φιλελεύθερου κράτους δικαίου με το πρόσχημα της δήθεν προστασίας της νομιμότητας.

Η κοινωνική ένταξη των μεταναστών και της δεύτερης και τρίτης γενιάς μεταναστών αποτελεί όλο και πιο καίριο ζήτημα της πολιτικής ατζέντας της ΕΕ και των επιμέρους κρατών μελών. Η διαδικασία και ο τρόπος ένταξης των μεταναστών εξαρτάται από την εθνική πολιτική καθώς και από την θέση που έχουν αποκτήσει οι διάφορες κοινωνικές ομάδες στην χώρα υποδοχής. Η μελέτη της εφαρμογής διαφορετικών προτύπων ένταξης αποδεικνύει ότι δεν υπάρχει επιτυχημένο μοντέλο αλλά ότι η ένταξη είναι μια διαδικασία που δύναται να είναι επιτυχημένη σε ένα τομέα όπως πχ. στην απόκτηση της ιθαγένειας ενώ ταυτόχρονα να είναι αποτυχημένη σε έναν άλλο όπως στην απασχόληση. Η κοινωνική πόλωση, ο ρατσισμός και οι κάθε είδους διακρίσεις συνιστούν το συχνότερο ανασταλτικό παράγοντα ίσης συμμετοχής των μεταναστών. Σημαντική παράμετρος πολιτικής είναι η αναγνώριση της αποτυχίας του μοντέλου της πολυπολιτισμικής κοινωνίας καθώς απέτυχε να δημιουργήσει στους εισερχόμενους μετανάστες την αίσθηση της κοινότητας. Η Ευρώπη αναγνωρίζοντας τις δημογραφικές και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας προσπαθεί να εφαρμόσει και ποιοτικά κριτήρια στη μετανάστευση ενώ επιδιώκει να αναχαιτίσει τις συνεχιζόμενες εισροές μεταναστών καθώς το μεταναστευτικό αποτελεί μια πολύπλευρη πρόκληση σε οικονομικό, πολιτιστικό και κοινωνικό επίπεδο.

Αντί επιλόγου

Αντλώντας μαθήματα από την κρίση του 2008 γίνεται σαφές ότι είναι ανάγκη να ενταθούν οι προσπάθειες για τη δημιουργία μιας νέας αρχιτεκτονικής για το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα η οποία θα εξασφαλίζει μεγαλύτερη σταθερότητα και θα αποτρέπει την συσσώρευση κινδύνων. Όσον αφορά τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις για το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα, οι βασικοί στόχοι αφορούν στα εξής: ενίσχυση της διαφάνειας και της λογοδοσίας, πιο αποτελεσματική εποπτεία, ενίσχυση της εύρυθμης λειτουργίας των αγορών και της προστασίας των συμφερόντων των επενδυτών και των καταναλωτών, διεύρυνση της διεθνούς συνεργασίας, μεταρρύθμιση των διεθνών χρηματοπιστωτικών οργανισμών (όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα).

Πέραν των επερχόμενων μεταβολών στο παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα, σημαντικές ανακατατάξεις γίνονται και στις οικονομίες των χωρών του πλανήτη. Η διεθνής κρίση έχει οδηγήσει σε υπερχρέωση των κρατών στη Δύση, σε αύξηση των ασφαλιστρών κινδύνου και των πραγματικών επιτοκίων, σε μεγάλη νευρική κατάσταση στις αγορές και σε πολλά ερωτηματικά για την πορεία των αναπτυσσόμενων οικονομιών. Η κρίση οδηγεί σε μια ακόμη και πιο γρήγορη μετατόπιση της οικονομικής δραστηριότητας προς την Ασία και τη Λατινική Αμερική, καθώς τα βάρη της μόχλευσης επιβραδύνουν τις αναπτυξιακές προοπτικές των χωρών της Δύσης. Άλλωστε, η εμπειρία από παρελθούσες χρηματοοικονομικές κρίσεις δείχνει ότι αυτές ακολουθούνται από μειωμένους ρυθμούς ανάπτυξης.

Η διεθνής οικονομική κρίση ανέδειξε τις αδυναμίες της Ευρωζώνης. Η κρίση χρέους των χωρών της περιφέρειας όπως η Ελλάδα, η Πορτογαλία και η Ιταλία, έγινε κρίση της Ευρωζώνης εξ αιτίας της αδυναμίας των ευρωπαϊκών χωρών να αντιμετωπίσουν έγκαιρα τις επιθέσεις των αγορών και να διαμορφώσουν μία σοβαρή κοινή δημοσιονομική πολιτική προστασίας του Ευρώ, αλλά και ουσιαστικής διάσωσης των εθνικών οικονομιών που το στηρίζουν. Τα δημοσιονομικά μέτρα που έχουν παρθεί έχουν βυθίσει την οικονομία σε μεγάλη ύφεση και η ανεργία διαρκώς αυξάνεται. Σήμερα, το πρόβλημα της κρίσης της Ευρωζώνης, καθώς και ο κίνδυνος συρρίκνωσής της ή διάλυσής της δεν έχει μόνο οικονομική διάσταση, αλλά βαθιά πολιτική. Δεν έχει μόνο αντίκτυπο στις οικονομίες των χωρών και στις αγορές, αλλά πρωτίστως στη ζωή των πολιτών. Η κρίση είναι πολύ μεγάλη και οι δηλώσεις για

έξοδο της Ελλάδας από τη ζώνη του Ευρώ δεν λείπουν ωστόσο τα περισσότερα σενάρια είναι αισιόδοξα και οι ευρωπαίοι ηγέτες μιλούν για δημοσιονομική εξυγίανση των ευπαθών κρατών μελών και με διαπραγματευτικό όπλο τη μεγέθυνση του EFSF και το βαθμό ευελιξίας του ώστε να αντιμετωπίζει κρίσεις, επιμένουν σε ένα Σύμφωνο Ανταγωνιστικότητας, για τις χώρες της Ευρωζώνης, που να περιέχει κοινά αποδεκτούς περιορισμούς στην άσκηση πολιτικής, οι οποίοι θα καθορίζουν την πραγματική σύγκλιση.

Η Ευρώπη είναι αντιμέτωπη με μία διπλή πρόκληση την οικονομική ύφεση και την δημοσιονομική κρίση χρέους. Σοβαρό επίσης πρόβλημα είναι η μεγάλη εισροή ξένων μεταναστών. Η αντιμετώπιση των πιο πάνω προβλημάτων φαίνεται να αποτελούν σήμερα τις βασικές προτεραιότητες της ευρωπαϊκής πολιτικής. Η οικονομική κρίση επηρεάζει το μεταναστευτικό φαινόμενο καθώς τα αυξημένα ποσοστά ανεργίας πλήττουν τις ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες. Η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική της επιλεκτικής μετανάστευσης με κεντρικό στόχο την ανακοπή της ροής των προσφύγων και των μεταναστών από τις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου έχει αποτύχει. Ενώ, η ευρωπαϊκή συνταγματική κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων για όλους τους μετανάστες νόμιμους και μη αποτελεί πλέον ζητούμενο και όχι δεδομένο. Το πώς θα εξελιχθεί η μεταναστευτική πολιτική στην Ευρώπη και στην Ελλάδα είναι συνάρτηση των πολιτικών που θα υιοθετηθούν για να αντιμετωπιστούν οι καθοριστικές ανισοροπίες στη διεθνή οικονομία καθώς και στις περισσότερες εθνικές οικονομίες. Είναι σημαντικό οι κυβερνήσεις των κρατών μελών να συμβάλλουν ουσιαστικά στην «εκπαίδευση» των πολιτών τους για τις θετικές επιπτώσεις της μετανάστευσης ιδίως στον εργασιακό τομέα και να προσπαθήσουν να αποτρέψουν αισθήματα ξеноφοβίας και ρατσισμού που αναπτύσσονται στις εθνικές κοινωνίες. Επίσης είναι σημαντικό όλες οι ευρωπαϊκές χώρες να συνεργαστούν μεταξύ τους και να αντιμετωπίσουν από κοινού το πολύπλευρο φαινόμενο της μετανάστευσης και να μην επωμίζονται τις ευθύνες οι βασικές πύλες εισόδου που είναι ο ευρωπαϊκός νότος και κυρίως η Ελλάδα.

Η ιστορία μας διδάσκει ότι οι κρίσεις μας οδηγούν σε μια νέα τάξη πραγμάτων, είτε πρόκειται για οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές ή πολιτικές αλλαγές. Στην τωρινή κρίση στην Ευρώπη και μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, οι εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά και σε ευρωπαϊκό αναμφισβήτητα θα οδηγήσουν σε μια νέα κατάσταση. Οι πολιτικές που θα εφαρμοστούν είναι

καθοριστικές και για να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά οι γενεσιουργές αιτίες των κρίσεων πρέπει να ληφθούν υπόψη όλες οι παράμετροι που τις προκαλούν. Μέχρι στιγμής όπως ήταν αναμενόμενο τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 ακολούθησε η ύφεση και τώρα η κρίση του κρατικού χρέους στην Ελλάδα. Το επόμενο διάστημα αυτό που θα κρίνει τις εξελίξεις είναι κατά πόσο θα επιτευχθεί η σύνθεση των μεγάλων θεμάτων σε μια ολιστική προσέγγιση που θα αποτρέψει τους κλυδωνισμούς.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Calomiris C. W. (2011), 'Αίτια της κρίσης στην αγορά ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου' στο: Νικόλαος Β. Καραμούζης & Γκίκας Α. Χαρδούβελης, 'Από τη διεθνή κρίση στην κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον', Αθήνα, Λιβάνη

Habermas J. (2010), 'Η οικονομική κρίση και η νέα ευρωπαϊκή προοπτική', ΙΣΤΑΜΕ, Σύγχρονοι Στοχασμοί & Πολιτικές Παρεμβάσεις, Τεύχος 1

Krugman P. (2009), 'Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης', Αθήνα, Καστανιώτης

Mayer T. (2011), 'Διδάγματα από την κρίση χρέους στην Ελλάδα' στο: Νικόλαος Β. Καραμούζης & Γκίκας Α. Χαρδούβελης, 'Από τη διεθνή κρίση στην κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον', Αθήνα, Λιβάνη

Taylor P. (2010), 'Το αβέβαιο μέλλον της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης' Αθήνα, Κριτική

Αλογοσκούφης Γ. (2008), 'Η διεθνής κρίση και η ελληνική οικονομία', Φιλελεύθερη Έμφαση, Τεύχος 37, ΑΦΙΕΡΩΜΑ: 'Οι πολλαπλές όψεις της διεθνούς οικονομικής κρίσης

Αργείτης Γ. (2011), 'Η δημοσιονομική κρίση της ελληνικής οικονομίας: Αποτυχία της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης' στο: Οικονομική κρίση και Ελλάδα, Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας, Επιμέλεια: Α. Βλάχου, Ν. Θεοχαράκης, Δ. Μυλωνάκης, Αθήνα, Gutenberg, σελ.180-192

Ασημακόπουλος Δ. (2008), 'Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση' στο: Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση- Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον' Επιμέλεια: Ν. Μαραβέγιας, Αθήνα, Θεμέλιο

Βαγενά-Παλαιολόγου Ε. (2008), 'Ρατσισμός και Ξενοφοβία στην Ελλάδα Σήμερα- Στάσεις των Φορέων του Επίσημου Κοινωνικού Ελέγχου (Δικαιοσύνη-Αστυνομία), στο βιβλίο: 'Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες - Πολιτικές - Προοπτικές',

Επιμ. Καβουνίδη Τ., Καρύδης Β., Νικολακοπούλου-Στεφάνου Η., Στυλιανούδη Α.
Αθήνα, ΙΜΕΠΟ, σελ.98-117

Βαίτσος Κ. και Γιαννίτσης Τ. (1987) ‘Τεχνολογικός Μετασχηματισμός και
Οικονομική Ανάπτυξη’, Αθήνα, Gutenberg

Βάμβουκας Γ. Α. (2008), ‘Η Διεθνής Οικονομική Κρίση: Αίτια, Επιπτώσεις και
Μέτρα Πολιτικής’ Φιλελεύθερη Έμφαση, Τεύχος 37, ΑΦΙΕΡΩΜΑ: ‘Οι πολλαπλές
όψεις της διεθνούς οικονομικής κρίσης

Βαρουξή Χ. (2008), ‘Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση μια
ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της
κοινωνίας πολιτών : Συμπεράσματα έρευνας πεδίου’, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών
Ερευνών

Βεντούρα Α. (2006), ‘Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20ό αιώνα’, στο Χ.
Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου, (επιμ.), Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών
στην ελληνική κοινωνία, Αθήνα, Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής,
Gutenberg, σελ. 83-126

Βλάχου Α., Λαμπρινίδης Γ. (2011), ‘Κρίση και άνιση ανάπτυξη στο πλαίσιο της
ΟΝΕ: Ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών και η διεθνής ανταγωνιστικότητα της
ελληνικής οικονομίας’, στο: Οικονομική κρίση και Ελλάδα, Επιστημονική Εταιρεία
Πολιτικής Οικονομίας, Επιμέλεια: Α. Βλάχου, Ν. Θεοχαράκης, Δ. Μυλωνάκης,
Αθήνα, Gutenberg, σελ.229-255

Γιαννίτσης Τ., Ζωγραφάκης Σ., Καστέλλη Ι., Μαυρή Δ. (2009), ‘Ανταγωνιστικότητα
και τεχνολογία στην Ελλάδα’, Αθήνα, Παπαζήσης

Γιαννίτσης, Α. (1983) ‘Η Ελληνική Βιομηχανία. Ανάπτυξη και Κρίση’, Αθήνα,
Gutenberg

Γιαννίτσης, Α. (1988) ‘Ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και Επιπτώσεις στη
Βιομηχανία και στο Εξωτερικό Εμπόριο’, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών

Γιαννίτσης, Α. (1993) ‘Ολοκλήρωση στη διεθνή αγορά και επιπτώσεις στη
βιομηχανική και τεχνολογική οργάνωση της οικονομίας’ στο Τ. Γιαννίτσης (επιμ.)
Μακροοικονομική Διαχείριση και Αναπτυξιακή Εμπλοκή, Αθήνα Gutenberg

Δρεττάκης Μ. (2011), ‘Οι δημοσιονομικές διαστάσεις της κρίσης στην Ελλάδα’ στο:
Οικονομική κρίση και Ελλάδα, Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας,
Επιμέλεια: Α. Βλάχου, Ν. Θεοχαράκης, Δ. Μυλωνάκης, Αθήνα, Gutenberg, σελ.143-
164

Έμκε – Πουλοπούλου Η., ‘Η Μεταναστευτική Πρόκληση’, Παπαζήση, Αθήνα, 2007

Καβουνίδη Γ. (2007), 'Εισαγωγή' στο: Μεταναστευτική Πολιτική: Η Ευρωπαϊκή Εμπειρία, ΙΜΕΠΟ, Αθήνα, σελ. 6-7

Καζάκος Π. (2011), 'Μετά το μνημόνιο: Οικονομική πολιτική στην Ελλάδα υπό διεθνή έλεγχο', Αθήνα, Παπαζήσης

Καλοφωλιάς Κ.Π. (2011), 'Το μεταναστευτικό ζήτημα στη Μεσόγειο: Ισπανία, Ιταλία Ελλάδα', Σιδέρη, Αθήνα

Κανελλόπουλος Κ. Ν., Γρέγου Μ., Πετραλιάς Α. (2006), 'Παράνομοι Μετανάστες στην Ελλάδα' Αθήνα, ΚΕΠΕ

Κανελλόπουλος Κ. Ν., Πετραλιάς Α. Ι. (2010) 'Η επίδραση της μετανάστευσης στη θέση των ελλήνων στην αγορά εργασίας', στο: Η ελληνική αγορά εργασίας: Χαρακτηριστικά, εξελίξεις και προκλήσεις, Τράπεζα της Ελλάδος, σελ.43-56

Καραβίτης Ν. (2006), 'Η ΟΝΕ και η δημοσιονομική πορεία της Ελλάδας' στο: Ναπολέον Μαραβέγιας & Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, 'Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελλάδα: Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτικές', Αθήνα, Διόνικος

Καραμούζης Ν. Β. (2011), 'Από τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση στην ελληνική δημοσιονομική εκτροπή και την κρίση της Ευρωζώνης: Οι προκλήσεις για το ελληνικό τραπεζικό σύστημα και τη χώρα' στο: Νικόλαος Β. Καραμούζης & Γκίκας Α. Χαρδούβελης, 'Από τη διεθνή κρίση στην κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον', Αθήνα, Λιβάνη

Κασιμάτης Γ. (2008), 'Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση' στο 'Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση- Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον' Επιμέλεια: Ν. Μαραβέγιας, Αθήνα, Θεμέλιο

Καψάλης Α. (2009), 'Οικονομική Κρίση και Μεταναστευτικές Πολιτικές', Τετράδια του ΙΝΕ, Τεύχος 31 σελ. 26-42, ΙΝΕ/ ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ

Κότιος Α. (2011), 'Η Ελλάδα, η ΟΝΕ και η Κρίση', Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, Τόμος 17, Τεύχος 1, σελ. 1-20

Κουκιάδης Ι. (2005), 'Οι προσανατολισμοί της ΕΕ στη μεταναστευτική πολιτική: Μετέωρο βήμα ανάμεσα στην ξενοφοβία και την πολυπολιτισμική κοινωνία' στο:

Μεταναστευτική Πολιτική και δικαιώματα των μεταναστών, Επιμέλεια: Α. Καυγάλης, Π. Λινάρδος – Ρυλμόν, ΙΝΕ, 22 Μελέτες, Αθήνα, σελ.45-70

Λαπαβίτσας Κ. (et al 2010), ‘2010 Κρίση Ευρωζώνης: Φτώχεια του δυνατού πτώχευση του αδυνάτου’, Νόβολι

Λαπαβίτσας Κ. (et al 2010), ‘Η Ευρωζώνη ανάμεσα στη λιτότητα και την αθέτηση πληρωμών’ Λιβάνη, Αθήνα

Λιανός Θ. Π., Παπακωνσταντίνου Π. (2003), ‘Σύγχρονη Μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική Διεύρυνση’, Κέντρο Προγραμματισμού & Οικονομικών Ερευνών, Αθήνα

Λιαργκόβας Π (2008), ‘Παγκοσμιοποίηση και οικονομική κρίση’, Φιλελεύθερη Έμφαση, Τεύχος 37, ΑΦΙΕΡΩΜΑ: ‘Οι πολλαπλές όψεις της διεθνούς οικονομικής κρίσης

Λιαργκόβας Π., Ρεπούσης Σ. (2011), ‘Κρίση, δανεισμός και χρεοκοπία. Ελληνικές και διεθνείς εμπειρίες’, Παπαζήση, Αθήνα

Λινάρδος – Ρύλμον Π. (2009), ‘Πρόλογος’ Τετράδια του ΙΝΕ, Τεύχος 31 σελ. 8-12, ΙΝΕ/ ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ

Λυμπεράκη Α., Πελαγίδης Θ. Κ. (2002), ‘Αποενοχοποιώντας την κατανάλωση Ταυτότητα, Επικοινωνία, Συνοχή’, Αθήνα, Παπαζήσης

Μαλλιάρόπουλος Δ (2010), ‘Η απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας μετά την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ’ διαθέσιμο στο διαδίκτυο σε μορφή pdf

Μαριάς Ν. (2011), ‘Το μνημόνιο της χρεοκοπίας και ο άλλος δρόμος: Πειραματόζων η Ελλάς’, Λιβάνη, Αθήνα

Μελάς Κ. (2002), ‘Εισαγωγή στην Τραπεζική Χρηματοοικονομική Διοικητική’, Εξάντας, Αθήνα

Μετανάστευσης Επίκαιρα (2011), Εργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης και της Διασποράς, Τεύχος 3, σελ. 1-25

Ναζιάκης Χ., Χλέτσος Μ. (2001), 'Μετανάστες και Μετανάστευση: Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές πτυχές', Αθήνα, Πατάκη

Νικολακοπούλου- Στεφάνου Η. (2008), 'Ελληνικές και ευρωπαϊκές προτεραιότητες πολιτικής για τον έλεγχο της παράνομης μετανάστευσης' στο: Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές, Επιμέλεια: Τ. Καβουνίδη, Α. Κόντης, Θ. Λιανός, Ρ. Φακιολάς, Τόμος Α, ΙΜΕΠΟ Αθήνα, σελ. 298-313

Ξαφά Μ. (2011), 'Το μέλλον της Διαχείρισης των αποταμιεύσεων' στο: Νικόλαος Β. Καραμούζης & Γκίκας Α. Χαρδούβελης, 'Από τη διεθνή κρίση στην κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον', Αθήνα, Λιβάνη

Παπαδοπούλου Δ. Β. (2011), 'Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικές διαπιστώσεις' στο: Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα: Εργασία, Εκπαίδευση, Ταυτότητες, Επιμέλεια: Α. Μουσιδής & Δ. Β. Παπαδοπούλου, Κριτική, 1^η Έκδοση, Αθήνα, σελ.19-49

Παπάζογλου Χ. Ε. (2010), 'Εισαγωγή στη Διεθνή Οικονομική', Συμεών, Αθήνα

Παυλόπουλος Β., Μπεζεβέγκης Η. (2011), 'Ποιοτικά χαρακτηριστικά της προσαρμογής ενηλίκων μεταναστών: Ο ρόλος των διεργασιών επιπολιτισμού' στο: Η εργασία ως παράγων ανάπτυξης: Μετανάστευση- Οικονομία- Τεχνολογία, Επιμέλεια Α. Κόντης, Παπαζήση, Αθήνα σελ.93-121

Πελαγίδη Θ. Κ. (1997), 'Η ευρωπαϊκή ύφεση και η άλλη πολιτική', Παπαζήση, Αθήνα

Πετράκης Π. Ε. (2010), 'Η ελληνική οικονομία: Προκλήσεις μέχρι το 2010' Αθήνα, Παπαζήση

Πετρινώτη Ξ. (1993) , 'Η μετανάστευση προς την Ελλάδα', Αθήνα, Οδυσσέας

Ρόμπολης Σ. Γ. (2011), 'Οικονομική κρίση, αγορά εργασίας, μετανάστευση' στο: Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα: Εργασία, Εκπαίδευση, Ταυτότητες, Επιμέλεια: Αντώνης Μουσιδής & Δέσποινα Β. Παπαδοπούλου, Κριτική, 1^η Έκδοση, Αθήνα, σελ.51-78

Ρουμελιώτης Π. (2009), 'Προς έναν Πολυπολικό Κόσμο', Αθήνα, Λιβάνη

Ρουμπίνη Γ. (2011), 'Ελληνική οικονομία και μετανάστευση: Μύθοι και πραγματικότητες', ΕΛΙΑΜΕΠ

Σακελλάρης Π. (2008), 'Η κρίση του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος: ο αντίκτυπος στη διεθνή και στην ελληνική οικονομία', Φιλελεύθερη Έμφαση, Τεύχος 37

Σαμπατάκου Ε. Α. (2008), 'Διεθνείς και ευρωπαϊκές συνιστώσες της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής' στο: Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές, Επιμέλεια: Τ. Καβουνίδα, Α. Κόντης, Θ. Λιανός, Ρ. Φακιολάς, Τόμος Α, ΙΜΕΠΟ Αθήνα, σελ.282-297

Σαρρής Ν. (2008), 'Θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο', Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), Αθήνα

Σιμόπουλος Χ. (2005), 'Η σχέση των μεταναστών με τη διοίκηση: προβλήματα και προτάσεις βελτίωσης της διαδικασίας' στο: Μεταναστευτική πολιτική και δικαιώματα μεταναστών, Επιμ. Α. Καψάλης – Π. Λινάρδος – Ρυλμόν, 22 Μελέτες ΙΝΕ, σελ.71-78

Σκλάβου Κ. (2008), 'Εισαγωγή στη διαπολιτισμική συμβουλευτική. Οδηγός διαπολιτισμικής συμβουλευτικής', Αθήνα, Παπαζήσης, Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες

Στασινόπουλος Γ. (2011), 'Η κρίση της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα, 1991-2010: Προς αναζήτηση νέου μοντέλου οικονομικής πολιτικής' στο: Οικονομική κρίση και Ελλάδα, Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας, Επιμέλεια: Α. Βλάχου, Ν. Θεοχαράκης, Δ. Μυλωνάκης, Αθήνα, Gutenberg, σελ. 165-179

Στυλιανίδης Ε. (2011), 'Στροφή στην πραγματική οικονομία της εμπιστοσύνης' Φιλελεύθερη Έμφαση, Τεύχος 50

Ταπεινός Γ.Φ. (1993), 'Στοιχεία δημογραφίας: Ανάλυση, κοινωνικό –οικονομικοί παράγοντες και ιστορία των πληθυσμών', Αθήνα, Παπαζήσης

Τριανταφυλλίδου Α. (2005), 'Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις', Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)

Τριανταφυλλίδου Α. (2010), 'Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα', Επιμέλεια Μαρούκης Θ., Αθήνα, Κριτική, 1^η έκδοση

Φακιολάς Ε., Τζιφάκης Ν. (2011) 'Μεταξύ Ελέγχου Πληθυσμιακών Ροών και κοινωνικής Ένταξης: Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική από την οπτική της θεωρίας των διεθνών σχέσεων' στο: Η εργασία ως παράγων ανάπτυξης: Μετανάστευση- Οικονομία- Τεχνολογία, Επιμέλεια Α. Κόντης, Παπαζήση, Αθήνα, σελ.229-271

Φακιολάς Ρ. (2005), 'Προβλήματα ενσωμάτωσης αλλοδαπών μεταναστών', Η Καθημερινή, 1 Δεκεμβρίου

Φακιολάς Ρ. (2007), Ενημερωτικό Σεμινάριο 'Μετανάστευση & εθνική ασφάλεια' Μεταναστευτική Πολιτική Ε.Ε., Περιοδικό: Προβληματισμοί Τεύχος 40 στο : elesme@elesme.gr

Φακιολάς Ρ. (2011), 'Δημόσιο χρέος και Ύφεση στην ελληνική Οικονομία' στο: Η εργασία ως παράγων ανάπτυξης: Μετανάστευση- Οικονομία- Τεχνολογία, Επιμέλεια Α. Κόντης, Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 559-588

Χαρδούβελης Γ. (2011), 'Το χρονικό της διεθνούς και της συνακόλουθης ελληνικής και ευρωπαϊκής κρίσης: Αίτια, αντιδράσεις, επιπτώσεις, προοπτική' στο: Νικόλαος Β. Καραμούζης & Γκίκας Α. Χαρδούβελης, 'Από τη διεθνή κρίση στην κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον', Αθήνα, Λιβάνη

Χαρδούβελης Γ. (2011 β), 'Η νέα ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική και η ελληνική προοπτική', ΤΑΣΕΙΣ 28^η Έκδοση

Χουλιάρης Α. (2008), 'Η ξεχασμένη κρίση: Η άνοδος της τιμής των τροφίμων' Φιλελεύθερη Έμφαση, Τεύχος 37, ΑΦΙΕΡΩΜΑ: 'Οι πολλαπλές όψεις της διεθνούς οικονομικής κρίσης'

Ξενόγλωσση

Association of Certified Fraud Examiners (2008), 'Understanding the Basics of Mortgage Fraud', Austin, USA,

Baldwin- Edwards M. & Safilios – Rothschild C. (2000), 'Immigration and Unemployment in Greece: Perceptions and Realities. In *Unemployment in Southern Europe: Coping with the Consequences*. ed. Nancy Bermeo. London: Frank Cass.

Borjas G.J (1994), 'The economic of Immigration', 'Journal of Economic Literature', vol.32.4,

Borjas G.J. (1995) 'The economic Benefits from Immigration', 'The Journal of Economic Perspectives', vol.9.2

Borjas G.J. (1996), 'The New Economics of Immigrants', The Atlantic Monthly

Crouch C. (2009), 'Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime', *British Journal of Politics & International Relations*, 11:3, 382-399

Eijffinger S. C.W. & De Haan J. (2000), 'European Monetary and Fiscal Policy', Oxford University Press, USA

Gros D. –Alcidi C. (2010), 'The Impact of the Crisis on the Real Economy', Center for European Policy Studies, No 201/January

Lianos T. P. , Petralias A. & Boussoulas Chr. (2004), 'The impact of migration on Greece's society', European Migration Network, Greek National Contact Point, Center for Planning and Economic Research, Athens

Mizen P. (2008), 'The Credit Crunch of 2007-2008: a Discussion of the Background, Market Reactions, and Policy Responses', Federal Reserve Bank of St. Louis Review

Moch L. P. (2003) 'Moving Europeans: Migration in Western Europe since 1650', Bloomington, Indianapolis, Indiana University Press, 2nd edition

Mundell, R. (1961) 'A Theory of Optimum Currency Areas', *American Economic Review*, Vol. 51, pp. 657-675.

Sarris A, Zografakis S (1997, 1999), 'A computable General Equilibrium Assessment on the impact of Illegal Immigration on the Greek Economy', Conference on the Economics of Illegal Migration, Athens, 14-15/2/ 1997

Stiglitz J. (2003), 'Quand le capitalisme perd la tete, Παρίσι, Fayard,

Wade R. (interviewed by Alex Izurieta) (2009), 'On the global financial crisis', *Development and change*, Vol. 40 (6). pp. 1153-1190. ISSN 0012-155X

Wade R. (2008), 'Financial Regime Change?', *New Left Review* 53,

Zlotnik, H (1991), «The role of international migration in population equilibrium», in *The changing course of international migration*, OCDE

Διευθύνσεις στο διαδίκτυο

EurActiv.gr, 'Ο δρόμος προς τη νέα διακυβερνητική συνθήκη της ΕΕ', 17/02/2012
στο: <http://euractiv.gr/thematikoi-fakeloi/o-dromos-pros-ti-nea-diakybernitiki-synthiki-tis-ee>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 'Μια κοινή μεταναστευτική πολιτική για την Ευρώπη: Αρχές, Ενέργειες και Μέσα' **COM(2008) 359** διαθέσιμο στο site

European Commission, 'Europe 2020 in a nutshell: Europe 2020 strategy paper' στο: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/index_en.htm

IMF (International Monetary Fund), Greece 'Selected Issues', Washington 2006

Le Monde diplomatique (2010) 'Μετά την κρίση του ευρώ' 12 Décembre par Καϊμάκης Ν. στο: <http://www.monde-diplomatique.gr/spip.php?article289>

Migrant Integration Policy Index, έκθεση: MIPEX III στο: <http://www.mipex.eu/>

World Economic Forum (2008), 'Global Competitiveness Report' διαθέσιμη στο site

Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO), «World of Work Report 2012 Better jobs for a better economy». Η έκθεση είναι διαθέσιμη σε ηλεκτρονική μορφή στη σελίδα της ILO

Ελληνική στατιστική υπηρεσία (ΕΛΣΤΑΤ)

Ερευνητικό Πρόγραμμα Clandestino: Μετρώντας το μη 'μετρήσιμο' δεδομένα και τάσεις ανά την Ευρώπη, 'Ανεπίσημη μετανάστευση στην Ελλάδα', 2009, Κείμενο Πολιτικής –Ελλάδα στο: <http://clandestino.eliamep.gr>

Ευρωπαϊκή επιτροπή (2010) 'Οικονομικές και χρηματοδοτικές υποθέσεις: Το ευρώ στον κόσμο' στο: http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/world/index_el.htm

Ευρωπαϊκή επιτροπή ‘Ευρώπη 2020: Οικονομική Διακυβέρνηση’ 20/01/2012 στο: http://ec.europa.eu/europe2020/priorities/economic-governance/index_el.htm

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Επικαιρότητα ‘Τα ευρωμόλογα στο ΕΚ Οικονομικές & Νομισματικές Υποθέσεις’, 14/02/2012 στο: <http://www.europarl.europa.eu/news/el>

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συμπεράσματα: EUCO 4/2/12 REV 2

Ηλέκτρα Πετράκου & Γιώτα Ξανθάκου, ‘Μετανάστευση και Εκπαίδευση στην Ελλάδα’, Εργαστήριο μελέτης της μετανάστευσης και διασποράς στο: <http://emmedia.pspa.uoa.gr/publications/articles/articles.html>

Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE) «Η κρίση και το πρόβλημα διακυβέρνησης της ελληνικής οικονομίας» Σταύρος Ιωαννίδης στο: http://www.iobe.gr/index.asp?a_id=46

Ινστιτούτου Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε. (INE), ‘Μεταναστευτικές Τάσεις και Ευρωπαϊκή Μεταναστευτική Πολιτική’, Χρήστος Μπάγκαβος, Δέσποινα Παπαδοπούλου, 15 Μελέτες

Ινστιτούτου Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε. (INE), ‘Μεταναστευτική πολιτική και δικαιώματα των μεταναστών’, Επιμ. Α. Καυάλης, Π. Λινάρδος- Ρύλμον, 22 Μελέτες, Αθήνα 2005

Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής (ΙΜΕΠΟ, 2005), ‘Οικονομικές διαστάσεις της μετανάστευσης. Επιπτώσεις στον αγροτικό τομέα’, Ομάδα Έργου: Μ. Χλέτσος, Χ. Κόλλιας, Κ. Συρακούλης, Σ. Παλαιολόγου, Χ. Θαλασσοχώρη, Β. Μπουρδούβαλη, Α. Πούλιου, Αθήνα

Νέοι Φάκελοι, ‘Πως φτάσαμε στο μνημόνιο- μέρος 5^ο’ Αλέξης Παπαχελάς – Ελένη Βαρβιτσιώτη 19/03/2010 στο: <http://folders.skai.gr/main/theme?id=303&locale>

Οικονομικό επιμελητήριο της Ελλάδας, ‘Επικαιροποίηση των προτάσεων για την αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος’, 2011 στο: <http://www.oe-e.gr/oe/>

Συνήγορος του Πολίτη, ‘Ετήσια Έκθεση 2005 (Περίληψη) στο: http://www.synigoros.gr/resources/docs/637_perilipsh_2005.pdf

Τάσεις (2012), ‘Διέξοδοι, Ανάπτυξη’, 29^η έκδοση στο: <http://www.epilogimag.gr>

Τάσεις (2011), ‘Θεσμοί, Ανταγωνιστικότητα, Ανάπτυξη’ 28^η Έκδοση

Τράπεζα Διεθνών Κανονισμών (Bank for International Settlements) στο:
<http://www.bis.org/>

Τράπεζα Διεθνών Κανονισμών (Bank for International Settlements) στο:
<http://www.bis.org/>

Τράπεζα Διεθνών Κανονισμών (BIS), 'Ετήσια έκθεση 2009' διαθέσιμη στο site
Τράπεζα της Ελλάδος, 'Στατιστικό Δελτίο Οικονομικής Συγκυρίας', Μάιος 2009
Υπουργείο Εσωτερικών, 'Ετήσια έκθεση Πολιτικής 2009, Εθνικό Σημείο Επαφής του
Ευρωπαϊκού Δικτύου Μετανάστευσης για την Ελληνική Δημοκρατία, Αθήνα
08/02/2010 στο: <http://emn.ypes.gr/studies.aspx>

ΦΕΚ: Α/152/1-7-2011 ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3986/2011 'Επείγοντα Μέτρα
Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015'

Εφημερίδες

News 247 25/07/2011, 'Σε καθεστώς περιορισμένης χρεοκοπίας και από Moody's'

Real.gr 12/02/2012 'Τα κείμενα του μνημονίου' Ρομποτής Κ.

Skai.gr, 'Σουηδία: Ζητά μεγαλύτερο ρόλο της ΕΚΤ κατά της κρίσης στην
Ευρωζώνη', 26/01/2012 στο: <http://www.skai.gr/news/finance/article/192779>

The Guardian 17/02/2010, 'US embassy cables: Mervyn King expresses doubt over
David Cameron and George Osborne'

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 05/05/2011, 'Η Ελλάδα δεν ελέγχει τα σύνορα της', Αθανασίου Ε.

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 2/02/2007, 'Η θαυμαστή εικόνα της χώρας χωρίς την
παραοικονομία.. Ο περιορισμός της θα σήμαινε την αύξηση του ΑΕΠ πάνω από τον
κοινοτικό μέσο όρο (100%)', Στεργίου Λ.

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 22/07/2011, 'Η Ευρώπη θωρακίζει Ελλάδα και ευρώ',
Καρκαγιάννη Κ.

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 27/11/2011, 'Τρία απλά «φάρμακα» για τη θεραπεία της κρίσης',
Ζούλας Κ.

Το ΒΗΜΑ 12/03/2011, 'Ανάσα με επιμήκυνση και μείωση επιτοκίου', Κρουστάλλη Δ.

Το ΒΗΜΑ 17/02/2010, 'Σύνοδος Κορυφής Συμφωνία για τη δημιουργία Μόνιμου Μηχανισμού αντιμετώπισης Κρίσεων', Σπινθουράκης Μ.

Σεμινάρια

Διπλή πρόκληση οικονομική κρίση και μετανάστευση, Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής & Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών, 18/07/2012 Ομιλητές: Ε. Στυλιανίδης, Α. Κόντης, Α. Τραγάκη, Α. Συρίγος, Ι. Τσίγκανου

Ελληνική Οικονομία και Μετανάστευση (εντάσσεται στο κύκλο σεμιναρίων Εμείς και οι Άλλοι - Εμείς ως Άλλοι), Στέγη Γραμμάτων & Τεχνών Ίδρυμα Ωνάση, 2011, Ομιλήτριες: Ρ. Γρώπα, Α. Λυμπεράκη

Κύκλος Σεμιναρίων Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας: Susan Strange, Θέμα: 'Ευρώπη/Ελλάδα/Κρίση: Όψεις & Προοπτικές', 'Το Ευρώ σε Τεντωμένο Σκοινί', 'Η Επίδραση των Δημοσιονομικών Κρίσεων στη Χρηματοπιστωτική Σταθερότητα' Ομιλητές: Α. Αντωνιάδης, Τ. Μαστρογιάννης, Δ. Σιδέρης, Γ. Στασινόπουλος, Λ. Τσούκαλης, Χ. Γκόρτσος, 2012